

**T.C**  
**ORDU ÜNİVERSİTESİ**  
**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**  
**TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI**

**KAFKASYA'DAKİ GREGORYAN VE MUSEVİ TÜRKLERİ ÜZERİNE YAPILAN  
CALIŞMALAR**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**HAZIRLAYAN**

**SİNAN KURT**

**ORDU 2016**

**T.C**  
**ORDU ÜNİVERSİTESİ**  
**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**KAFKASYA'DAKİ GREGORYAN VE MUSEVİ TÜRKLERİ ÜZERİNE YAPILAN  
CALIŞMALAR**

**SİNAN KURT**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ**  
**TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI**

**DANIŞMAN: PROF. DR. İSMAİL DOĞAN**

**ORDU 2016**

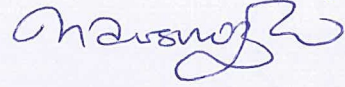
T.C.  
ORDU ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Bu çalışma jürimiz tarafından 18/01/2016 tarihinde yapılan sınav ile Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. İsmail DOĞAN



Üye : Doç. Dr. Halit DURSUNOĞLU



Üye : Doç. Dr. Abdullah EREN



ONAY :

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

18/01/2016



Doç. Dr. Gökhan ÖZSOY

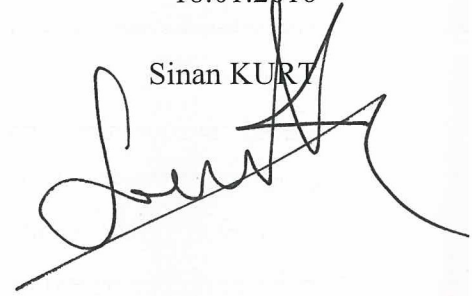
Sosyal Bilimleri Enstitüsü Müdürü

## BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya, kullandığım başka yazarlara ait her özgün fikre kaynak gösterdiğimi bildiririm.

18.01.2016

Sinan KURT



## ÖZET

**KURT, Sinan. Kafkasya'daki Gregoryan ve Musevi Türkleri Üzerine Yapılan Çalışmalar, Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ordu, [2015].**

Kafkasya pek çok etnik halk topluluğunu bir arada barındırırken, pek çok kültüre de ev sahipliği yapan bir coğrafya parçası olarak tarih boyunca insanların ilgisini üzerine çekmiştir. Kafkasya halkları farklı dillerde konuşuyor olmakla birlikte, yüzlerce yıllık bir süreçte etnik ve sosyo-kültürel açıdan birbirleriyle karışmış ve beraber meydana getirdikleri ortak bir Kafkas kültürü etrafında birleşmiş halklar topluluğudur. Kafkasya ile ilgili Türkiyat araştırmaları burada yaşamakta olan Türk kökenli halkların Kafkas kültürünün oluşumundaki büyük paylarını ortaya koyacaktır. Kafkasya için Türkiyat araştırmalarına ağırlık verilmesi, son dönemlerde Kafkasya'da ortaya çıkan etno-politik sorunların çözümü için de gereklidir.

Çalışmamızda Kafkasya'nın Gregoryan ve Musevi Türkleri (Karay, Ermeni Kıpçaklar, Kırımçak, Urum) ile ilgili kaynaklar tespit edilip incelemelerde bulunulmuştur.

**Anahtar Sözcükler:** Kafkasya, Gregoryan Türkler, Musevi Türkler.

## **ABSTRACT**

**KURT, Sinan. Gregorian and Jewish Turks in the Caucasus on the studies performed, Ordu University, social sciences institute, [M.A. Thesis], Ordu, [2015].**

The Caucasus has aroused interest along the history as a geographical region that has gathered a lot of ethnic groups and cultures in her structure. Though the peoples of the Caucasus speak in different languages they have been mixed ethnically and they have united by a common Caucasian Culture which they have created together. Turcology researches concerned with the Caucasus will bring out the great share of the Turkic peoples in appearance of Caucasian Culture. Turcology researches for the Caucasus are also necessary for solution of the ethno-politic problems that have appeared recently in the Caucasus.

In our study, the Gregorian and Jewish Turks in the Caucasus (Karaim ,Armenian Kipchak, Kırımçak , Urum ) related resources are reviewed and detected .

**Key Words:** Caucasia, Gregorian Turks, Jewish Turks,

## ÖN SÖZ

Türk'e ve Türklüğe dair her şeyi konusu içerisine alan Türkoloji bilimi kendi konusunu oluşturan tüm Türk halklarını tam anlamıyla tespit etmiştir demek mümkün değildir. Bilginin sürekli yenilendiği günümüzde Türk olduğu sanılan bazı halkların aslında Türk olmadığı, yıllardır başka toplumlar ve yabancı sanılan halkların ise Türkler olduğu üzerine pek çok şey yazılmaktadır.

Türk halkı içerisinde geçmiş inançları yaşatanlar olduğu gibi muhtelif inançlara geçişler de yaşanmıştır. Günümüzde Musevi olan Karayimler ve yine hem Musevi hem de Zebur ve Talmut'u kabul eden Kırımçakların yanında Hristiyan olup Gregoryan mezhebine mensup olan Urumlular diye adlandırılan Türk halkları da bulunmaktadır. Bu halklar etnik olarak Türk olmalarına rağmen inançları sebebiyle farklı etnik gruplara dâhil edilmeye çalışılmaktadır. Bu halklar üzerine yapılan etnik, tarihi ve linguistik çalışmalar da oldukça dağınıktır. Çalışmamızda bu halklar hakkında derli toplu bilgiler vererek, bir düzen içinde bazı eserleri okuyucuya sunmaya çalıştık.

Bu bilgiler ışığında, çalışmamızda bu halkların tarihi, etnik yapısı, dil ve kültürleri hakkında bilgiler verilerek, Karayim, Kırımçak, Ermeni Kıpçak ve Urumlu olarak adlandırılan halklar hakkında yapılan çalışmaların tespiti yapılmış olup bu çalışmalar bibliyografik düzen olarak okuyucuya sunulmaya çalışılmıştır. Yapılan çalışmaların tasnifi yapılmış, önem arz edenler hakkında açıklamalara yer verilmiştir.

Bu çalışmalar, ansiklopedi maddeleri, Türk dünyası ile ilgili kitap çalışmalarında bölümler, müstakil makaleler, lisans, lisansüstü akademik çalışmalar ve bu akademik çalışmalara dayanan kitaplar olarak çeşitlenmektedir.

Çalışmamızda başta Akademik çalışmalar, konu ile ilgili eserler olmak üzere kütüphane, elektronik ortam ve temin edebildiğimiz eserlerin kaynakçaları esas alınmıştır. Bu kaynaklara girmeyen özel çalışmalara ulaşmamız mümkün olmamıştır.

Yaptığımız bu çalışmanın konusunun belirlenmesinde kaynak olan ve her durumda yardımını esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. İsmail Doğan'a teşekkürü bir borç biliyorum. Yine çalışmalarıyla ve tezimi bir düzene oturtmamda büyük yardımı dokunan Dr. Abdulkadir Öztürk hocama teşekkürleri sunarım. Çalışmanın Türk dünyası ve Türklük bilimine fayda sağlaması dileklerle.

Ordu, 2016

## ÖZGEÇMİŞ

<b>Kişisel Bilgiler</b>	
Adı Soyadı:	SİNAN KURT
Doğum Yeri ve Tarihi:	ZONGULDAK / 07.09.1988
<b>Eğitim Durumu</b>	
Lisans Öğrenimi:	Ordu Üniversitesi/ Fen-Edebiyat Fakültesi/ Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Yüksek Lisans Öğrenimi:	-
Bildiği Yabancı Diller:	İngilizce
Bilimsel Yayınları:	(2014), “Türkiye’de Karaçaylar ve Karaçay Türkçesi Üzerine Yapılan Çalışmaların Tespiti Denemesi”, International Conference: Ethnogenesis, Ethnic and A Socio-Political History, Origin of Language and Culture of the Karachay-Balkar People, Moskova.  (2014), “Türkiye’de Nogaylar ve Nogay Türkçesi Üzerine Yapılan Çalışmaların Tespiti Denemesi”, Noghais: XXI Century, History, Language, Culture, From Source To The Future, Proceedings of the 1st International Scientific and Practical conference, Cherkessk, May 14-16, 2014.
<b>İletişim</b>	
E-Posta Adresi:	<a href="mailto:sinan_5878@hotmail.com">sinan_5878@hotmail.com</a>
Telefon:	
Cep:	0 544 258 91 09
Tarih ve İmza:	18.01.2016



## KISALTMALAR

<b>age.</b>	: adı geçen eser
<b>agm.</b>	: adı geçen makale
<b>bkz.</b>	: bakınız
<b>C.</b>	: Cilt
<b>çev.</b>	: çeviren
<b>DTCF</b>	: Dil, Tarih, Coğrafya Fakültesi
<b>KTÜ</b>	: Karadeniz Teknik Üniversitesi
<b>MÖ</b>	: Milattan Önce
<b>MS</b>	: Milattan Sonra
<b>s.</b>	: sayfa
<b>S.</b>	: Sayı
<b>TDK</b>	: Türk Dil Kurumu
<b>TT</b>	: Türkiye Türkçesi
<b>vd.</b>	: ve diğerleri
<b>vb.</b>	: ve benzeri
<b>Yay.</b>	: Yayınevi
<b>yy.</b>	: yüzyıl

## İÇİNDEKİLER

Özet .....	III
Abstract .....	IV
Ön söz .....	V
Özgeçmiş.....	VI
Kısaltmalar .....	VII
İçindekiler .....	VIII
GİRİŞ.....	1
I. BÖLÜM .....	4
1. KUZEY HALKLARI .....	4
1.1.1 Kuzey Kafkasya Coğrafyası .....	4
1.1.2. Kuzey Kafkasya Halkları.....	7
1.1.2.1. Abhaz Kavmi .....	8
1.1.2.2. Çerkez Kavmi .....	11
1.1.2.3. Vaynahlar (Çeçen-İnguşlar).....	17
1.1.2.4. Ubıhlar .....	20
1.1.2.5 Dağıstan Halkları .....	22
1.1.2.6. Turani Kavimler.....	27
1.2. KUZEY KAFKASYA'DA YAŞAYAN TÜRK SOYLU HALKLAR .....	28
1.2.1. Karaçay Malkar Türkleri .....	28
1.2.2. Nogaylar .....	31
1.2.3. Kumuk Türkleri .....	33
1.3. KUZEY KAFKASYA'DAKİ İNDO GERMEN KAVİMLER.....	36
1.3.1 Osetler .....	36

1.4.	KUZEY KAFKASYA'DA TÜRK UNSURLARI HAKKINDA.....	39
	<b>II. BÖLÜM.....</b>	<b>47</b>
2.	KAFKASYA'DAKİ MUSEVİ TÜRKLER .....	47
2.1.	KARAIMLER (KARAİM TÜRKLERİ).....	47
2.1.1.	Karaim İsmi ve Anlamı .....	47
2.1.2.	Karaim Türklerinin Coğrafyası.....	49
2.1.3.	Karaim Türklerinin Kökeni.....	50
2.1.4.	Karaim Türklerinin Tarihi.....	51
2.1.5.	Karaim Türklerinin Hayat Tarzları .....	53
2.1.6.	Karaim Türklerinde Din.....	54
2.1.7.	Karaim Türklerinde Edebiyat ve Folklor .....	57
2.1.8.	Karaim Türkçesi.....	62
2.2.	KIRIMÇAKLAR.....	66
2.2.1.	Kırımçak İsmi ve Anlamı .....	66
2.2.2.	Kırımçakların Kökeni .....	68
2.2.3.	Kırımçakların Tarihi .....	81
2.2.4.	Yaşadıkları Bölge .....	85
2.3.	URUMLAR .....	88
2.3.1.	Urum Adı.....	90
2.3.2.	Urumların Kökeni.....	92
2.3.3.	Urum ve Rumey (Pontiski Grekler) Farkı .....	96
2.3.4.	Urumların Göçü.....	98
2.3.5.	Urumların Nüfus ve Coğrafyası.....	101

3.	KAFKASYA'DAKİ GREGORYAN TÜRKLER.....	104
3.1.	ERMENİ KIPÇAKLAR.....	104
3.1.1.	Ermeni-Kıpçak Münasebetleri ve Gregoryan Kıpçak Toplumunun Ortaya Çıkışı.....	106
3.1.2.	İlk Kıpçak-Ermeni Temasları .....	107
3.1.3.	Ermeni (Gregoryan) Kıpçak Toplumunun Ortaya Çıkışı .....	108
3.1.4.	Ermeni (Gregoryan) Kıpçaklarının Etnik Kökeni .....	111
3.1.5.	Gregoryan Kıpçak Toplumunun Akıbeti .....	115
3.1.6.	Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi .....	117
	<b>III. BÖLÜM .....</b>	<b>120</b>
4.	KONU İLE İLGİLİ YAPILAN ÇALIŞMALAR .....	120
	<b>SONUÇ .....</b>	<b>148</b>
	<b>BİBLİYOGRAFYA.....</b>	<b>149</b>

## GİRİŞ

Dünya üzerinde kadim zamanlardan itibaren büyük bir bölgeye yayılmış olan Türk halkları birçok farklı halkla komşulukları ya da birlikte yaşamaları sebebiyle kültürel etkileşimde bulunmuşlardır. Türk toplulukları gittikleri çoğu yerde çoğunluk olmasalar bile yönetici ya da halkları birleştirici unsur olarak görülmüşlerdir. Kafkasya bölgesi de Türk halklarının çok eski zamanlardan beri nüfuz ettiği bir coğrafyadır.

Kafkasya coğrafyasını, tarihini ve halklarını tanımak için öncelikle geçmişten bugüne bu coğrafyayı tanımlamak gerekir. Kafkasya'daki tarihsel oluşumlar genellikle birbiriyle bağlantılı ve iç içedir. Kafkasya bölgesinin karmaşıklığı; coğrafya ve tarihsel tanımın yanı sıra Kafkas halklarının tanımında da görülmektedir.

Çalışmanın ana unsuru olan Karay Türkleri, Ermeni Kıpçak diğer bir deyişle Gregoryan Kıpçakları, Kırımçaklar ve Urumlular olarak bilinen halkların etnik yapı açısından diğer Türk boylarına etkisinin nasıl ya da ne gibi olabileceğini anlatmak açısından Kafkasya'daki Türk soylu halkları da tanımak gereklidir.

Eski Kıpçak ve Hazarlar'ın kalıntısı olduğu kabul edilen Karayimler, günümüzde başta Polonya, Litvanya ve Ukrayna olmak üzere, Doğu Avrupa ülkelerinde dağınık bir şekilde yaşayan bir Türk boyudur. Karayimleri diğer Türk boylarından ayıran en önemli özellik, bunların Musevi dinine mensup olmalarıdır. Adları, "okuma bilen" anlamına gelen "Karay" teriminden gelmektedir. İbranice çoğul takısı -im eklenerek, "Karayim" olarak adlandırılmıştır.<sup>1</sup>

Türklerle Ermenilerin temasları, Hunlar Dönemi'ne dayanmaktadır. Bu devirden itibaren, iki halk arasındaki temaslar, kimi zaman dostane bir şekilde kimi

---

<sup>1</sup> Aytaç, Kemal, *Karayim Lehçesi Sözlüğü*, Engin Yay., Ankara, 1996.

zaman ise mücadele içerisinde süregelmiştir. Bu ilişkilerin kaçınılmaz bir şekilde ictimai, dinî ve dillik neticeleri olmuştur. Tarihin farklı dönemlerinde, farklı coğrafyalarda Ermeni dinine girmiş Türk toplulukları veya Türkçe konuşan Gregoryan topluluklar ortaya çıkmıştır. İşte, Gregoryan Kıpçaklar veya Ermeni Kıpçakları olarak adlandırılan Gregoryan dinindeki Kıpçak Türkçesi konuşan halk da böyle bir ortamda ortaya çıkmıştır. Kırım'da bu topluluk, daha sonra Ukrayna ve Polonya'da gelişme gösterip zengin bir Türkçe yazılı gelenek oluşturmuşlardır. Ancak 16. yüzyılda dünya genelinde meydana gelen siyasi, askerî ve ticari gelişmeler neticesinde, bu topluluğun kullandığı Ermeni Kıpçakçası denilen dil hem konuşma dili olarak hem de yazı dili olarak kullanımdan düşmüş, yerini Ukrainece, Lehçe ve Ermenice gibi dillere bırakmıştır. Miras bıraktıkları Kıpçak Türkçesi ile yazılmış bu zengin kaynaklara rağmen, bu topluluğun etnik kökeni hakkında bir fikir birliği mevcut değildir. Kimileri bunların Ermeni dinine girmiş Kıpçak Türkleri olduklarını ileri sürerken, kimileri de Kıpçaklar arasında dillerini kaybetmiş Ermeniler olduklarını iddia etmektedir. Ancak bu topluluğun dili, dilbilimlik usullerle incelendiği zaman, birinci iddianın daha güçlü olduğu ortaya çıkmaktadır.<sup>2</sup>

Kırımçaklar Kırım'da Museviliğe mensup yerli bir topluluktur. Ana dilleri Türkçedir. Yakın zamanlarda, İstanbul'dan giden bir hahamın çalışmaları sonucunda mezhep değiştirmişlerdir. Diğer bir heterodoks Musevi Karaylar ile yakın dönemde farklılaşmaya başlamışlardır. Kırımçaklar hakkında yapılan çalışmalarda genellikle politik davranılmıştır. Naziler tarafından toplu katliama uğramışlardır.<sup>3</sup>

Bilindiği gibi Türkler İslamiyetten önce Hristiyanlık, Musevilik ve Budizm gibi evrensel dinlerle tanışmışlardır. Bu tanışıklık ve misyonerlik faaliyetleri neticesinde geneli kapsamasa da birtakım grupların gerek siyasetten gerek ihtiyaca

---

<sup>2</sup> Yükselen, Gökçe, - Peler, Abdurrazak, "Tarihte Türk- Ermeni Temasları Sonucunda Ortaya Çıkmış Bir Halk: Ermeni Kıpçakları veya Gregoryan Kıpçaklar", International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 10/8, Ankara, Spring 2015, s. 253.

<sup>3</sup> Altınkaynak, Erdoğan, "Kırımçakların Menşei ve Bu Konudaki Çalışmaların Değerlendirilmesi" ,Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, The Journal of International Social Research, Volume 2/7,Ankara, Spring 2009, s. 11.

binaen ilişkiye girilen dinleri benimsedikleri ortadadır. Bununla da kalmayıp, İslamiyeti seçtikten sonra tahtını korumak, canını kurtarmak, yeniden güç ve itibar sahibi olmak maksadıyla veya gittikleri coğrafyadan geri dönmeyip din değiştirip Hristiyanlığa girmiş olanlar vardır. Dillerinde rastlanan Arapça terimleri dikkate alarak Urumları üç şekilde izah edebiliriz. Bunlar önceden İslamiyeti kabul etmiş ve daha sonra çeşitli nedenlerle din değiştirmiş Türklerdir.<sup>4</sup>

Çalışmada Gregoryan ve Musevi Türkler hakkında verilen bilgiler yanında konu ile ilgili yapılan çalışmaların bibliyografyası verilecek önem arz eden çalışmalara değinilecektir.

---

<sup>4</sup> Altınkaynak, Erdoğan, *Ortodoks Türkler Urumlar*, Übl Yayınları, Ankara, 2005.

## I. BÖLÜM

### 1.1. KAFKASYA HALKLARI

#### 1.1.1 Kuzey Kafkasya Coğrafyası

Günümüzde Bağımsız Devletler Topluluğu sınırları içinde kalan ve güney sınırı Aras Nehri ile belirtilen Kafkasya bölgesi yaklaşık 324.000 km<sup>2</sup>'lik bir yüz ölçüme sahiptir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasından sonra (Aralık 1991) Kafkasya bölgesinde üç cumhuriyet (Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan); biri Azerbaycan'a (Nahçıvan); ikisi Gürcistan'a (Abazya ve Acaristan) ve yedisi de Rusya Federasyonu'na (Adıge, Dağıstan, İnguş, Karaçay-Çerkes, Kuzey Osetya, Kabardin-Balkar, Çeçen) bağlı olmak üzere toplam on özerk cumhuriyeti bulunmaktadır. Biri Azerbaycan'a (Dağlık Karabağ) diğeri de Gürcistan'a (Güney Osetya) bağlı iki özerk bölge bulunmaktadır<sup>5</sup>.

Kafkasya'nın belkemiğini oluşturan ve kuzeybatıdan güneydoğuya doğru bir yay gibi uzanan Kafkas Dağları 486.000 km<sup>2</sup>'lik bu muazzam ülkeyi kuzey ve güney olarak ikiye ayırır. Dağların kuzeyinde kalan kısma Kuzey Kafkasya, güneyinde kalan kısma ise Güney Kafkasya adı verilir. Kuzey Kafkasya daha çok Deşt-i Kıpçak'a, Güney Kafkasya da Anadolu'ya yakın görünmektedir. Bu sebeple bölgenin tarihsel kaderi çoğu zaman birbirinden farklı yapılarda seyretmiştir. Tarih boyunca iki tarafın halkı da farklı siyasi teşekküller altında mevcudiyetlerini devam ettirmişlerdir. Bu dağların aşılmazlığı kuzey-güney bölgeleri arasındaki irtibatı olumsuz kılmış, ancak biri Hazar Denizi'nin batı kıyılarında yer alan "Derbent" (Demir Kapı, Bab'ül Evbab) ve ikincisi Orta Kafkasya'da bulunan "Daryol" (Daryal) geçitleri sayesinde her iki coğrafi bölgenin ilişkisi sağlanabilmiştir. Stratejik önemi büyük olan bu iki geçit dışında bir yakınlaşma sağlanamayacağı nedeniyle farklı kültür ve etnik yapıdaki topluluklar, kendilerin has ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi ortamlar oluşturmuşlardır. Bölge, genel olarak etnik bakımdan parçalanmış olduğundan bölgenin içinden çıkan bir yerli göç, diğerlerine hakim olamamıştır. Kuzey Kafkasya'da etnik farklılıklar daha fazladır. Bu sebeple tarih boyunca kuzey ve güney

---

<sup>5</sup> Avşar, B. Zakir, *Kafkasya-Rusya Federasyonu ve Türkiye*, Yeni Türkiye Dergisi, Türk Dünyası Özel Sayısı, 16.S, Temmuz – Ağustos, 1997, s.1875.



bölgelerinden ister birine, ister tamamına olsun hakim olan güçler hep dışarıdan gelen büyük devletler olmuştur<sup>6</sup>.

40-45 kuzey enlemleri ile 37-50 doğu boylamları arasında olup, batıda Azak ve Karadeniz, doğuda Hazar Denizi, kuzeyde Don ağzı, Maniç Çukurluğu ve Kuma ağzı, güneyde ise Hazar Denizi kıyısından Kızılburun'dan, Dibrar tepesiyle Nuha'nın güneyinde Ari ve Alazan çayları boyunca Çınvali mntıkası dâhil olmak üzere Karadeniz'e dökülen İngur Irmağı ile çevrili bölge Kuzey Kafkasya'dır. Kafkas Sıradağları, Abhazya ve Güney Osetya bölgesi Kuzey Kafkasya sınırları içinde kalır. Kafkasya Dağları, Avrupa'yı Asya'dan ayıran çizgi olarak kabul edilir. Karadenizin kuzeybatısındaki Taman yarımadası ile Hazar denizinin güneydoğusundaki Apşeron yarımadası arasında uzanan Kafkasya dağları 1100 km.'den uzundur. Genişliği 32 ila 180 km civarında olup en yüksek dağı olan Elbruz'un 5629 m. ve 5593 m. yüksekliğinde iki zirvesi vardır. Kafkasya dağları bir hayli yerden de geçit (Derbent, Daryal, Avar v.b.) verir<sup>7</sup>. İşte bu sıradağlar Kafkasya'yı; Kafkasya Ötesi (Trans Kafkasya veya Güney Kafkasya) ve Kuzey Kafkasya olarak ikiye bölmektedir.

40. boylamla 46. boylam arasında bulunan ve 1100 kilometre uzunluğa sahip olan Kafkas sıradağları, batıda Karadenizin Azak Denizine çok uzak olmayan Novorrossisk limanından, doğuda Hazar Denizi kıyısındaki Derbente kadar yayılır. Otokhton ve göçebe kavimlerin yüzyıllar boyunca harman olduğu Kafkasya, fiziki coğrafya bakımından bütünlük göstermesine karşılık tarihi gelişmeler neticesinde beşeri coğrafya bakımından bir mozaik olarak günümüze kadar gelmiştir. Etnolojik olarak, özellikle Kuzey Kafkasya dünya yüzeyinde bu kadar küçük bir alan üzerinde en çok etnik grubun ve farklı dillerin barındığı bölgedir<sup>8</sup>.

Bu tanımlardan sonra özellikle şu kısım belirtilmelidir ki günümüze kadar gelen tartışmalarda Kafkasya sınırları çoğu zaman Azerbaycan-Ermenistan-Gürcistan

---

<sup>6</sup> Tombuloğlu, Tuba, *Kafkasya'nın Etnik ve Kültürel Yapısı'nın Oluşumunda Türklerin Rolü*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü Anabilim Dalı, Ankara, 2003, s.3.

<sup>7</sup> Devlet, Nadir, *Kuzey Kafkasya'nın Dünü Bugünü*, Yeni Türkiye Dergisi, Türk Dünyası Özel Sayısı, 16.S, Temmuz – Ağustos, 1997, s.1924.

<sup>8</sup> Tavkul, Ufuk, *Tarihi ve Etnik Yapısıyla Kafkasya*, Yeni Türkiye Dergisi, Türk Dünyası Özel Sayısı, 16.S, Temmuz – Ağustos, 1997, s.1895.

da dâhil edilerek verilmektedir ancak yaygın görüşe göre “Güney Kafkasya” denilen bölge aslında “Kafkas Ötesi”dir, yani Kafkasya denildiğinde Kuzey Kafkasya olarak tanımladığımız bölge esas olarak alınmalıdır<sup>9</sup>.

Bugün siyasi, coğrafi, etnik ya da kültürel sınırlar açısından ele alındığında, karşımıza birbirinden farklı sınırlara sahip birkaç Kafkasya tanımı çıkmaktadır. Coğrafyacılar Kafkasya’yı Kuzey ve Güney olarak ikiye bölmüşler; bölgenin tarihi, etnik, sosyolojik yapısını derinlemesine bilmeyen siyaset bilimcileri de bu bölünmeyi kabul ederek, Kuzey Kafkasya-Güney Kafkasya isimlerini literatüre sokmuşlardır. Bu tarife göre Kuzey Kafkasya denildiğinde, bugün Rusya Federasyonu sınırları içinde kalan sözde özerk Adige, Karaçay-Çerkes, Kabardin-Balkar, Kuzey Osetya, Çeçenistan, İnguşetya ve Dağıstan Cumhuriyetleri akla gelmektedir. Yine bu tarife göre Güney Kafkasya ise Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Cumhuriyetleri ile Abhazya, Acara, Dağlık Karabağ, Nahçıvan Özerk Cumhuriyetleri ile Güney Osetya bölgesinden oluşmaktadır. Ancak masa başında uydurulmuş olan Kuzey Kafkasya-Güney Kafkasya isimleri o bölgenin tarihi, etnik, sosyolojik ve kültürel gerçeklerine uymamaktadır. Bilimsel açıdan gerçekte tek bir Kafkasya vardır, o da bugün pek çok çevre tarafından Kuzey Kafkasya olarak adlandırılan bölgedir. Fakat bu sınırlandırma da eksik kalmaktadır; çünkü bugün siyasi açıdan Gürcistan’a bağlı olan Abhazya ve Güney Osetya da etnik ve kültürel açıdan Kafkasya’nın bir parçasıdır ve tarih Kafkasya’ya dâhildir. Güney Kafkasya tabiri ise tamamen uydurmadır. Bu bölgenin literatürdeki asıl adı Kafkas Ötesi’dir. Rusların bu bölgeye verdikleri *Zakavkaz*, İngilizlerin verdikleri *Transcaucasus*, Osmanlı ve Arapların verdikleri *Mavera-i Kafkasya* adları Güney Kafkasya değil, Kafkas ötesi anlamındadır<sup>10</sup>.

Dünya haritasındaki yerine bakıldığında Kuzey Kafkasya gerçekten jeopolitik olarak çok önemli bir bölgededir. Tarihsel süreci ve içinde barındırdığı kültür öğeleri ile Kuzey Kafkasya bölgesi coğrafi itibari ile tarihten günümüze savaşlara ve mücadelelere sebep olmuştur ancak bölgenin coğrafi yapısındaki koşullar her daim

---

<sup>9</sup> Cantürk, Samet, *Türk Dilinin Kuzey Kafkasya Dillerinden Avarcaya Etkileri*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Dili Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ordu, 2013, s. 8.

<sup>10</sup> Tavkul, Ufuk, *Kafkasya Gerçeği*, Selenge Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2009, s.11.

yerli halkların lehine olmuştur. Kuzey Kafkasya barındırdığı ham madde rezervleri ile çok zengin bir bölgededir ve özel yapısı itibarı ile ayrı bir değere sahiptir.

Jeopolitik yönden Kafkasya'nın coğrafi konumu, Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının arasına girmiş olan ve beş bin kilometre uzunluğunda bulunan Akdeniz-Ege Denizi-Boğazlar ve Marmara Denizi-Karadeniz-Azak Denizi gibi birbirlerine bağlı iç denizlerin vücuda getirdikleri bir su koridorunun ucunda, aynı zamanda Hazar Denizi vasıtasıyla da doğuya ve Orta Asya'ya bağlanmış bir vaziyettedir. Bu durumda Kafkasya, kuzey-güney, doğu-batı yollarının birleştiği bir bölge özelliği kazanmaktadır. Kafkasya'nın bu coğrafi konumu etnolojik oluşumlara ve gelişmelere, tarihin akışına çok etkili olmuştur. Bu nedenle Kafkasya önemini her devirde korumuştur. Kafkasya bir bütün olarak ele alındığında, dünyada çok az bölgede bulunan doğal zenginliklere sahiptir. Hem kendisi münhasıran zengin bir petrol havzasıdır hem de Basra Körfezini kontrol eden stratejik bir konuma sahiptir. Kafkasya'nın tarihi coğrafyası ve jeopolitik önemi, bölgenin stratejik önemini artırmaktadır. Kafkasya'nın bu önemi, tarihte icra ettiği önemle paralellik arz eder. Geçmişte yaşanan olaylar veya Kafkasların çevresindeki güç merkezlerinin, birbirlerine karşı takip ettikleri politikalar bugün için de aynen geçerlidir<sup>11</sup>.

### **1.1.2 KUZEY KAFKASYA HALKLARI**

Kuzey Kafkasya halklarının sınıflandırılması konusunda bazı görüş ayrılıkları oluşmaktadır. Araştırmalarda bu halklar ya kavim olarak ya da topluluk olarak ele alınmaktadır. Biz ise incelememizde halkları kavimlerden yola çıkarak topluluklar halinde tanıtmaya çalışacağız. Kafkasya bölgesinin dünya üzerinde kapladığı alana göre barındırdığı halkların çeşitliliği yönünden en önde gelen bölgelerden biri olduğunu belirtmiştik. Kafkasyada yaşayan kavimleri ele almak bu yüzden pek kolay görünmese de edinilen bilgiler ışığında ortaya bir tablo konabilmektedir. Çalışmamızda ilerideki bölümlere de ışık tutması için kavimlerin tarihi gelişimleri ve bugünkü tablolarına da kısaca değinilecektir, yani sosyo-kültürel özellikleri ile bu

---

<sup>11</sup> Bölükbaşı, Arkin Ahmet, *Kuzey Kafkasya Özerk Cumhuriyetleri Bağlamında Rus Dış Politikası*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara, 2007, s.81.

kavimler tanıtılmaya çalışılacaktır. Kuzey Kafkasya halkları şu kavim ve topluluklardan meydana gelmektedirler.

### 1.1.2.1 Abhaz Kavmi

Genel olarak Abhazlar veya Abazalar olarak adlandırılan bu kavime ad olarak Absne, Apsnı, Apsuva, Apsua gibi çeşitli söylemlerde de bulunmaktadır.

Şimdiki Abhazya adıyla bilinen ülke hakkındaki efsaneler iyi korunmamıştır. Geçmişteki yaşamını, önceki ve şimdiki sakinlerinin benzerliğini, Kafkasya tarihindeki dönüm noktalarında bu ülkenin payına düşen rolü biraz olsun belirleyecek hemen hiçbir tarihi veri yoktur. Bu veriler olmadan Abhazya'nın şimdiki sakinlerinin buranın yerlisi mi oldukları, yoksa başka ülkelerden mi geldikleri meselesini açıklamak mümkün görünmüyor. Abhazlar kendilerini Absne olarak adlandırıyolar ve buna dayanarak, Eyhvald'in de (1311) iddia ettiği gibi, kendilerini Mısırlıların ve Etiyopyalıların torunları sayıyorlar. Bununla birlikte, diğer bazı bilginlerin zannına göre Ermenilerden geliyorlar. Yeryüzünün bütün halklarının kendi kökenleri hakkındaki ilk şecereleri gibi, Abhazların kökenleri hakkındaki şecere de işitilmemiş bir şeydir ve inanılmayacak kadar çelişkilidir. Bronevski'nin düşüncesine göre Abhazlar, Nestor'un vakayınamelerinde Obezler adıyla rastlanan aynı kavimdir. Fakat yazar bu çıkarımı neye dayandırıyor, kitabında bunu bulamıyoruz. Kesin olarak biliniyor ki Orta Çağ'da Bizanslı yazarlar tarafından Abhazlar Abashoi olarak adlandırılıyordu ve 948 yılı civarında, yazar Konstantin Bagryanorodni'nin tanıklığına göre Sihya'dan Soternopolis'e kadar Karadenizin kuzey sahilinde yaşıyorlardı. 550 yılında, İmparator Yustinian zamanında Hristiyanlığı kabul ettiler, daha sonra Cengiz Han'ın varislerinin hakimiyeti altına girdiler. 14. yüzyıl sonuna doğru Beyazıt'a karşı Timur Han'ın askerlerinin saflarındaydılar<sup>12</sup>.

Adolf Berje 1858 tarihli Kafkasyalı Dağlı Kavimlerin Kısa Tasviri adlı eserinde Abhaz kavmini oluşturan toplulukları şu şekilde sıralamıştır:

---

<sup>12</sup> Berje, Adolf, *Kafkasya*, Chivi yazıları Yayınevi, Çeviri Murat Papşu, İstanbul, 2010, s. 35-36.

- a. Abhazlar
- b. Samurzakanlar
- c. Tsebeldalılar (Zambal)
- d. Sadzen (Sadzua veya Cigetler)

Cigetleri oluşturan topluluklar: Pshu, Ahçipsou, Aybga, Tsandırıpş, Keçba, Aredba, Tsvica, Bağa.

- e. Abazinler

Kuma Abazinleri ve Kuban Abazinleri olarak ikiye ayrılırlar.

- f. Besilbey

- g. Tam

- h. Kızılбек Aulu

- i. Şegirey

- j. Baço veya Beğ

- k. Braki veya Brakay

- l. Lov Aulu

- m. Dudaruko Aulu

- n. Biberd Aulu

Berje bahsettiğimiz eserde bu tanımı ve sınıflandırmayı bölgeyi gezip görmüş ve deneyimleri olan bir Rus araştırmacı olarak yazmıştır. Bu adı geçen boyların sıralanması o gün için yapılan tanımlardan bir tanesidir ve bazı boyların yeni bilgiler ışığında günümüzde başka bir Kuzey Kafkasya kavminde yer aldığını görmek mümkün olmaktadır.

Abhazlar İngur Irmağı'ndan kuzeye doğru Kafkas dağlarının güney eteklerine ve Karadeniz kıyıları boyunca Adler'in ötesine kadar uzanan bölgede yaşarlar. M.Ö. 13-12. Yüzyıllarda kurulmuş olan Kolhide Krallığı'nda yaşayan Abhazlar M.S. 2. yüzyılda bu krallığın Romalılar tarafından yıkılmasıyla Roma İmparatorluğu'nun egemenliğine girmişlerdi. Bu tarihten sonra Abhazyaya pek çok yabancı devlet ve kavmin istilası altında yaşadı. Abhazların kökeni ve bu bölgede ortaya çıkmadan önceki tarihleri henüz karanlıktır. Herodot'a göre, Firavun Fatih Seostris M.Ö. 12. yüzyılda İskitler ülkesine yaptığı bir seferden dönerken Kafkasyaya kıyılarından geçti. O zaman askerlerinden bazıları Rion ırmağı kıyılarında yerleşmeye karar verdiler. Bölgede büyüyen ve gelişen bir sömürge kurdular. Abhaz dili ve adetleriyle Mısırlılar ve hatta Etiyopyalılar arasında şaşırtıcı benzerlikler bulmuş olan Rus, Abhaz ve Gürcü tarihçileri Abhazların Mısır kökenli olduğu teorisini savundular. Evliya Çelebi de seyahatnamesinde Abhazların Arap aslından olduklarını belirterek, Karadeniz kıyıları Cenevizlilerin elindeyken, Arabistan'da isyan edip buralara geldiklerini nakleder<sup>13</sup>.

Abhaz uygarlığını oluşturan kültür Kuban-Kolhide kültürüdür. Kökleri M.Ö. 2000 yıllarına kadar uzanır. Kuzey Kafkasya'da ilk yerleşik halklardan olan Kuban kültürü, kendisinden bir süre sonra ortaya çıkan Kolhide kültürünü etkilemiş Adige-Abhaz kültürel özelliklerine bürünmüştür. M.Ö. 1200 ile 1100 yıllarında açığa çıkan Kolhide kültürünün etki alanları Abhazya'daki Kuzey Kafkas sıra dağlarından Karadeniz sahillerine kadar uzanmaktaydı. Abhazlar Kolhide krallığı içerisinde, Svanlar, Lazlar, Migreller ve Gürcülerle birlikte yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Sonraki yıllarda Abhazyaya İranlıların ve Bizanslıların sık sık istilalarına uğramış, Abhazlar çetin ve amansız savaşımlara maruz kalmışlardır. Abhazyaya 4. yüzyılda Eğrisi Krallığı bünyesinde birleşmiştir. Sonraki yıllarda Abhazlar Eğrisi Krallığına karşı çıkmışlar ve 5. ve 6. yüzyıllarda Romalıların vassalı olmuşlardır. Bizanslılar ile Araplar arasında yaşanan savaşların sonunda, 8. yüzyıla girildiğinde Araplar Abhazyayı tamamen işgal etmişlerdir<sup>14</sup>.

---

<sup>13</sup> Tavkul, Ufuk, *a.g.e.*, s.125-126.

<sup>14</sup> Güner, Fulya, *Gürcü-Abhaz Çatışması ve Türkiye'ye Yönelik Yansımaları*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir, 2010, s. 20.

Abhaz dili Kafkas dillerinin kuzey grubunun batı ya da Abasg-Kerket bölümünün başlıca bir koludur. Abhazca telaffuz bakımından Kafkas dillerinin en ahenksiz ve en zor olanıdır. Bu dilde bulunan 77 sestem ünlüleri basit, ünsüzler ise çok karışıktır. Çok ilkel olan bu dilin yapısı, kelime kıvrıntısı ve yıkıntısı haline gelmiş küçük öğelerin yanyana yapışmasından ibarettir. Birçok kavramlar cümlede ağırlık merkezi olan fiilin çekilmiş gövdesine giren ek unsurlarla ifade edilir<sup>15</sup>.

Araştırmalarımız sonucunda Abhaz Dilini Geliştirme Fonu tarafından yayınlanan bir kitapçıkta Abhaz alfabesinde 64 ses olduğunu bunların 62 tanesinin harf olarak sayılırken iki tanesinin ise yardımcı ses (işaret) olarak verildiğini tespit edebildik. Ayrıca Murat Papşu tarafından yayınlanan elektronik Abhaz Alfabesi de 62 harften oluşmaktadır. Ayrıca birçok boydan oluşmuş olan Abhazların dillerinin de kendi içinde birçok diyalekte bölündüğü anlaşılmaktadır.

1989 yılından bu yana Gürcü-Abaza çatışmasıyla gündeme gelen Abazalar, Gürcistana bağlı Karadeniz'in kuzeydoğu sahilinde Abhazya Özerk Cumhuriyetinde yaşamaktadırlar. Kafkas sıradağları ile Karadeniz arasında sıkışmış bir sahil şeridi olarak uzanan 8660 km<sup>2</sup> genişlikte, 535.000 nüfuslu ülke Abhazya adıyla anılır. 240 km'lik sahil uzunluğu olan Abhazya'nın başkenti Sohumı'dır. Etnik yapı bakımından 95.000 Abhaz (%18), 240.000 Gürcü-Laz (%44), 76.000 Rus (%14), 77.000 Ermeni (%14), 18.000 Türk, Belarus, Oset vd. (%4), Rum %3. Abhazya'da, Batı Kafkasların, kuzey rüzgarlarını kesmesinden dolayı ılıman bir iklim vardır<sup>16</sup>.

### **1.1.2.2. Çerkes Kavmi**

Kafkas halklarını sınıflandırırken üzerinde çok durulan ve isimlendirmesi farklı yorumlarla ortaya çıkan topluluklardan biri Çerkes kavmidir. İncelediğimiz kaynaklarda Çerkes ve Adige adları arasında bir birlik sağlanmadığı ve bu kavmi oluşturan toplulukların da her sınıflandırmada farklı şekillerde verildiği görülmektedir. Çerkes ismi günümüzde Anadolu'da tüm Kafkas göçmenlerine verilen

---

<sup>15</sup> Tavkul, Ufuk, *a.g.e.*, s.127.

<sup>16</sup> Yıldız, Muharrem, *Kafkasya'da Yaşayan Türklerin Dini Hakkında Sosyo-Kültürel Bir Araştırma, Yayınlanmış Doktora Tezi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Konya, 2000, s. 19.

genel bir isme dönüşmüş gibi görünse de aslında diğerleri gibi özel bir topluluğu ve dili ile ayrı bir sınıflandırmada yer alan bir halkı temsil etmektedir. Bu kavim tanımlara göre Kafkasya'nın en büyük topluluklarından biri olarak görülmektedir ve aralarında en sıkı birliği sağlamış olarak görünen topluluklardan meydana gelmektedir. Çerkes veya Adige olarak tanımlanan bu topluluğun farklı tanımlarından bazı örnekleri şu şekilde verebiliriz:

Kafkasya'nın batı kısmında Karadeniz sahilinden Kuban Irmağı havzasına kadar olan geniş bölge ile Terek Irmağı havzasında yaşayan ve kendi aralarında Abzeh, Şapsığ, Bjeduğ, Natuhay, Hatıkoy, Temirgoy, Besleney, Kabardey gibi çeşitli kabilelere ayrılmış olan Kafkas halkı kendilerini 'Adige' adıyla tanımlar<sup>17</sup>.

Adolf Berje'nin ise Kafkas kavimlerinin tarihini anlatırken Çerkes Kavmi adıyla verdiği topluluklar şunlardır.

-Kabardey

-Şapsığ

-Natuhaj

-Şeğek veya Heak

-Abadzehler

-Hatukay

-Bjeduğ

-Jane

-Kemguy ve Yegerukoy

-Besleney

-Mahoş

---

<sup>17</sup> Tavkul, Ufuk, *a.g.e.*, s.133.



Batı Kafkas sıradağlarının etekelerinde ve Terek ile Kuban nehirleri yataklarına kadar uzanan bayır ve vadilerde oturan bir kavimdir. Çerkezlerin ne zaman Kafkasya'ya gelip yerleştikleri bilinmemektedir. Avrupa'da yaşamış vahşi kavimlerle alakaları olmadığı gibi Asya'dan gelen Moğollarla da bir ilgileri yoktur. Kafkasya'nın en güzel ve en mükemmel kıyafetli, soylu bir milletidir. Eski zamanlardan beri Kafkasya'yı fetheden devletlere tabi olan Çerkezler büyük devlet kuramamışlardır. Ancak bir ara Memlük Devleti'nde sultanlık yapanları çıkmıştır. Muhafazakar bir yapıya sahip olmalarına rağmen Türkçe'yi sahiplenmişlerdir. Hiçbir milletin idaresinde kendi dil ve kültürlerini kaybetmemişlerdir. Çerkezlerin tarihi hakkında çok az şey bilinir. Kökenleri karanlıkta kalmıştır. Çerkez kökenli tarihçi Nogmov'a göre Adigeler Hazar Denizi'ne dökülen Kuman Nehri'ne uzanan ovalarda, Karadeniz kıyılarında, Azak Denizi kıyılarında yaşayan bir halktır. Güçlü bir Yunan etkisinde kalmışlardır. Bazı Çerkez aileleri Sarmatlardan geldiğini, başka ailelerin de III. y.y.'da İskandinavya'da iken Gotların etkisinde olduğunu öne sürdü. Bunlardan bazıları Hunlar'la karışmış ve ordularında hizmet etmişti. Ve nihayet bazı Çerkezler, Mısırlılar'ın soyundan geldiklerini söylerler. Gerçekten de bir zamanlar Karadeniz'in kıyısında Arap ve Kıpt kolonilerinin kurulduğunu ve bunların bölgedeki Çerkezler'le karıştığını öne süren bir tez vardır. X. yy. Hazar Hanları'nın egemenliğinde Kırım'da yaşıyorlardı. Şemseddin Sami, hiçbir kavimle akrabalıklarının olmadığını ve kadim bir Kafkas kavmi olduğunu yazmaktadır<sup>18</sup>.

M.Ö. 5. yüzyıldan itibaren Kafkasya'yı gezip gören ve eserlerinde buradan bahseden Herodot, Hellenikus, F.Arrian, Strabon, Romalı Pliny gibi antik dönem seyyah ve tarihçileri ile Ruslar, Gürcüler, Tatarlar ve Araplar; Kuzey Kafkasya'nın otokhton (yerli) halkları için Kas, Kask, Kasog, Kasogi, Sirkas, Kerkes, Kerakes gibi isimler kullanmışlardır. Bu tanımlamalar, zamanla Batı söylemi ile Cirkas, Cirkassi, Cirkasıyen ve nihayet Arapların kullandığı Serakise, Çerakise gibi ifadelerinden hareketle "Çerkes" sözcüğüne dönüşmüş ve edebiyata geçmiştir. "Çerkes" kavramı, Kafkasya'da yaşamakta olan halklardan herhangi birisinin doğrudan adı değildir.

---

<sup>18</sup> Yıldız, Muharrem, *Kafkasya'da Yaşayan Türklerin Dini Hakkında Sosyo-Kültürel Bir Araştırma, Yayınlanmış Doktora Tezi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Konya, 2000, s. 23.

Orada her halk, kendi tarihi adıyla yaşar ve kendi adıyla bir cumhuriyete sahiptir. Çeçenler Çeçenistan'da, Abhazlar Abhazy'a da, Osetler Osetya'da, Adigeler Adigey'de, Dağıstanlılar Dağıstan'da yaşar. "Çerkes" ismi, dar anlamda Kuzeybatı Kafkas kökenli Adige-Abaza-Ubıh gruplarını, en dar anlamda ise sadece Adige grubuna mensup boyları kapsamaktadır. Ancak Osmanlı'dan günümüze kadar olan literatürlerde, göçler ve sürgünler sonucunda Kafkasya'dan gelen tüm göçmenler bir üst kimlik olarak "Çerkes" adıyla tanımlanmıştır<sup>19</sup>.

Adigeler (Çerkesler) yaşadıkları bölgeye "Adigey" adını verirler. Yunanlıların ve daha önce İyonyalıların Kafkasya kıyılarında koloniler kurdukları M.Ö. 6. Yüzyılda Adigey'de çok sayıda yerli kabileler ve küçük etnik gruplar bulunuyordu. Bunlardan Azak Denizi kıyısında bulunanlar kendilerine "Mıutveher" (Myutvekher) adını veriyorlardı. Bunların Yunanlıların Meot adını verdikleri halk oldukları sanılmaktadır. Meotlar Karadeniz kıyısında oturan Sind, Kerket, Toret, Pses, Dane, Hanioh, Zih, Abasg gibi halklara "Dehher" ya da "Adehher" adını veriyorlardı. Bu kelime "öbür denizliler" anlamına geliyordu. Adige adının Adehher isminden ortaya çıkmış olabileceği ileri sürülmektedir. M.Ö. II-I. yüzyıllarda İskitlerin ardından gelen Sarmatlar Adigey topraklarının çoğunluğunu ele geçirdiler ve Kafkas sıradağları yamaçlarına dayandılar. M.S. III-IV. yüzyıllarda Hunlar eski Adige kavimleri olan Sind-Meotların bir kısmını yok ettiler, kalanlarını da önlerine katıp dağlara sürdüler. Bu durumu belgeleyen IV-VI. yüzyıllara ait yerleşme izleri arkeologlar tarafından ortaya çıkarılmıştır. Orta Çağ'a ait belgelerde Adigelerden Zih ve Kasog adları ile bahsedilmektedir. VIII. yüzyıl sonu ile IX. yüzyıl başlarına ait Bizans yazarı Epiflanni'nin yazılarında Kasog ve Zih adları ayrı olarak zikredilmektedir. Bizans imparatoru Konstantin Porphyrogenetos da X. yüzyılda Kasog ve Zihleri ayrı olarak belirtir. Fakat X. yüzyıl arap yazarı Mesud'dan itibaren bunların hepsine Kasog adının verildiği görülmektedir. Mesud şöyle yazar:

*"Alanlara komşu olarak (Kafkas) dağları ile Karadeniz arasında Kasog adlı kavim yaşamaktadır. Alanlar onlardan çok daha güçlüdürler."*

---

<sup>19</sup> *Biz Çerkesler*, Hazırlayanlar: Cahit ASLAN, Sefer E.BERZEG, Murat PAPŞU, Özdemir ÖZBAY, Fahri HUVAJ, Cankat DEVRİM, Necmettin KARAERKEK, Semih S.DAĞISTANLI, Düzenleme: Muhittin ÜNAL, Erol YILDIR, Kafkas Dernekleri Federasyonu.

Tmutarakan prensliği döneminde (X-XII. Yüzyıllar) eski Ukrayna yazarları da Adigelere Kasog adını verirlerdi. X. yüzyıla ait Rus belgelerinde Batı Kafkasya'da yaşıyan Kasog adlı tek bir kavmin varlığından bahsedilir. Batı Kafkasya'da müstakil dil konuşan ayrı kabilelerin ortaya çıkışı X. yüzyıla rastlar<sup>20</sup>.

Çerkesler veya diğer bir adıyla Adigeler günümüzde çeşitli bölgelere dağılmışlardır ve bir çok bölgede yaşamlarını sürdürmektedirler. Kafkasya'da Çerkes nüfusunun yoğun olduğu bölgeler ise Adigey Özerk Cumhuriyeti ile Karaçay-Çerkes Özerk Cumhuriyetleridir. Rusların politikası gereği, aslında her şeyiyle bir bütün olan bu halk iki özerk cumhuriyet içinde ayrı adlandırmalar ile yaşamaktadırlar.

Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti, Kuzey Kafkasya'da, Karadeniz ile Hazar Denizi arasında, Büyük Kafkas Dağları'nın "dağ önü" olarak adlandırılan kuzey eğiminde yer alan Rusya Federasyonu'na bağlı federal bir cumhuriyettir. Yaklaşık 43020' ile 44020' enlemler ve 39045' ile 42030' boylamlar arasında bulunur. Toprakları Elbrus dağı sırtlarından batıya ve kuzeye doğru, dağ eteklerine kadar uzanır. Cumhuriyet, Rusya Federasyonu topraklarının % 0.08'ini, Kafkasya'nın % 9'unu kaplamaktadır ve Rusya'nın 83. büyük idari birimdir. Sınırları arasındaki mesafe kuzeyden güneye 140, batıdan doğuya 170 kilometredir. Kuzeyde ve kuzeydoğuda Rusya Federasyonu'nun Stavropol Krayı, batıda Krasnodar Krayı, doğuda da Kabardey-Balkar Cumhuriyeti ile sınır komşusudur. Güneyde Ana Kafkas Sıradağları boyunca Abhazya ve Gürcistan ile olan sınır aynı zamanda Rusya Federasyonu'nun devlet sınırıdır. Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti, 1963'te kurulan Kuzey Kafkasya Ekonomik Bölgesi'nin ve Rusya Federasyonu'nun mayıs 2000'deki yeni idari düzenlemesi sonucunda kurulan Güney Federal Bölgesi'nin 13 bölgesinden biridir. Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti'nin başkenti 117 bin nüfuslu Çerkessk'tir. 14.100 km<sup>2</sup> yüzölçümüne ve 31,2 kişi/km<sup>2</sup> nüfus yoğunluğuna sahip cumhuriyette 8 rayon (il), 4 şehir, 7 şehir tipi yerleşim (kasaba) ve 139 kırsal yerleşim bulunmaktadır. Yüzölçümü ve nüfus olarak Kuzey Kafkasya'nın nispeten küçük bir cumhuriyettir; sadece Adigey ve İnguşetya'dan daha büyüktür. Kurulduğu 1922

---

<sup>20</sup> Tavkul, Ufuk, *Adige(Çerkes) Dilinde Bulgar Türkçesi Alıntı Sözcükler Üzerine*, Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, Cilt 4-Sayı 2, Ankara, Haziran 2007, s. 105.

yılından itibaren 1990'lara kadar bölünme, lağvedilme, yeniden kurulma ve sınır değişikliği gibi çok sayıda müdahaleye uğramıştır. Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti Sovyetler Birliği Dönemi'nde "özerk bölge" (avtonomnaya oblast) statüsüyle Stavropol Krayı içinde yer almıştır. 1990 yılında Stavropol Krayı'ndan ayrılarak "Karaçay-Çerkes Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti", 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla da "Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti" adıyla Rusya Federasyonu'na bağlı federal cumhuriyet olmuştur<sup>21</sup>.

Rusya Federasyonu'na bağlı Krasnodar eyaleti içinde yer alan Adige Cumhuriyeti, Slav kökenli nüfusun çoğunlukta olduğu bir Kafkas cumhuriyetidir. (%68 Rus, %23 Adige) Adige Cumhuriyetinde politik ve idari mevkiiler Adigelerin hakimiyetinde olmakla birlikte etno-politik durum kararlı bir yapı göstermektedir. 19. yüzyılda Çarlık Rusyası ile yaşanan savaş sonrası nüfusunun yüzde 95'ini soykırım ve zorunlu göçten oluşan etnik temizlik ile kaybeden Adigeler, küçük cumhuriyetlerinin yeni bir çatışma karşısında tamamen silinebileceğinin farkındadır. Bu nedenle Adigey yönetimi, Rusya'nın federatif yapısını savunarak bağımsızlığını güçlendirmek çabasıdadır. Adige aydınları, Adigey'in yaklaşık 1/3'ünü oluşturan Adige halkının geleceği için tartışılmaz koşul olarak belirttikleri eşit temsil sisteminin yeterli olamayacağını görmekte-dirler. Bu nedenle Adigey hükûmeti, Adigey dışındaki Adigelerin ülkeye yerleşebilmeleri için yasal düzenlemeleri ve örgütlenmeleri gerçekleştirmektedir. 'Büyük Çerkezistan' devletini kurma ideali peşinde olan Adige teşkilatları Karaçay-Çerkes ve Kabardey-Balkar cumhuriyetlerinde yaşamakta olan Adigeler (Çerkesler) ile birlikte Abhazları da kapsayan 'Büyük Çerkezistan' devletinin hayali peşindedirler. Adigeler bu devletin sınırları içine Karadeniz kıyısında yaşamakta olan Şapsığları ve Kuzey Osetya'ya bağlı Mozdok şehrindeki Hıristiyan Kabardeyleri de dâhil ederek Kabardey'den Karadeniz'e kadar olan bölgede 'Büyük Adigey (Çerkezistan)' devletini oluşturma çabasıdadırlar. Adigeler bu stratejilerinin önünde bir engel olarak duran demografik sorunları, ülkeye

---

<sup>21</sup> Topçu, Murat, *Karaçay-Çerkes (Özerk) Cumhuriyeti'nin Demografik Yapısı*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dünyası Coğrafyası Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s. 3-4.

diasporada yaşamakta olan Adigeleri getirip yerleştirerek ve nüfus dengesini kendi taraflarına çevirerek aşmayı düşünmektedirler<sup>22</sup>.

### 1.1.2.3 VAYNAHLAR (ÇEÇEN-İNGUŞLAR)

Çeçen, İnguş ve Tuş olmak üzere üç gruba ayrılan bu halk kendilerini topluca Vaynah olarak adlandırır. Çeçenler kendilerine Nohçu, İnguşlar Galgay, Tuşlar ise Batsoy derler. Kumuklar Çeçenlere Miçigiş, Avarlar Burtel, Kabardeyler Şeşen, Karaçay-Malkarlılar Çeçen adını verirler. Çeçen kelimesi Karaçay-Malkar dilinde “becerikli, ağzı laf yapan” anlamlarına gelmektedir. Tuşlar Kafkas dağlarının güney yamaçlarında Gürcistan’da yaşamaktadırlar ve gürcüleşmişlerdir<sup>23</sup>.

Çeçenler kendilerini Nahçe, yani “halk” diye adlandırırlar ve bu Çeçen dilini ve lehçelerini konuşan bütün halkı kapsar. Fakat Miçikiş ve Nahçe adlarını sadece Kumuklar, Kabardeyler ve Çeçenler bilir. Onların dışında bu adlar Kafkasya’da ve Rusya’nın diğer bölgelerinde, hele Batı Avrupa’da kimse tarafından bilinmez. Buna karşılık Çeçen adı herkes için anlaşılırdır ve özellikle açıklama gerektirmez. Bu kelime çok eski değildir ve bundan en çok yüz yıl öncesinden beri bilinmektedir. Çeçenlerin kendilerinin de söylediği gibi bu kelime Argun kıyısında, Süyri-Kort Çaçan dağının eteğinde bulunan büyük Çeçen köyünün adından gelmektedir. Bu dağ büyük Çeçenya düzlüğünde yükselen ve Grozni ile Vozdvijensk kaleleri arasında Hankal vadisini oluşturan iki dağdan biridir. Günümüzde bu büyük köyün sadece izi kalmıştır. O zaman bu ad o kadar yerleşmiş ve yaygınlaşmıştır ki, bütün bir halkı tanımlamak için sadece Ruslarda genel kabul görmeye kalmamış, bizzat Çeçenler tarafından da sık sık kullanılır olmuştur. Kabardeylerde bu adın yerine Miçikiş vardır. Kumuklar ise şimdi bu adı, daha çok Kaçalık dağları ve Miçik nehri boyunca yerleşmiş Çeçenler için kullanırlar ki, biz de onları bazen Miçikler (Miçikovtsı) diye adlandırıyoruz. Fakat Çeçen halkının yirmide birini bile oluşturmayan Miçiklere ait

---

<sup>22</sup> Bölükbaşı, Arkın Ahmet, a.g.e., s. 102-103.

<sup>23</sup> Tavkul, Ufuk, a.g.e., s.170.

bu Miçikiş adı, Klapproth'un ve onun ardından, Kafkasya'da bulunmayan ve Kafkas dillerinin filolojik araştırmalarıyla ilgilenen diğer bilim adamlarının ona yüklemek istedikleri gibi geniş anlamda Kafkasya'da bilinmez<sup>24</sup>.

Çeçenlerin ırk olarak hangi milletten oldukları konusunda tarihçiler ihtilaf etmektedirler. Bazıları onların Kafkas kavimlerinin en eskisi olduğunu ve Kafkasya'da yaşayan beyaz ırkın onlardan geldiğini söylerler. Bir kısım tarihçiler de Alman milletinin Avrupa içlerine dalmış olan Çeçen gazilerinin neslinden olduğunu söyler. Bir kısım tarihçiler ise bir müddet Mısır'a hükmeden Hegzoslar, Çeçen milletine dayanırlar. Bazılarına göre Çeçen milletin Ömer b. Hattab zamanında Medine'den çıkarak Kuzeydoğu'ya müteveccihen hareket ederek Buhara'ya ulaşan, oradan batıya doğru yürüyerek Hazar Denizi'nin doğu kıyılarına yerleşen zamanla torunları Çeçen bölgesine ulaşan Muaz b. Cebel'in neslinden olduğu söylenmiştir. Prof. Dr. D. W. Eberhard, Çeçenler'den "Juan Juanlar" diye söz eder. O'na göre Tu Cüe'ler (Türkler) Juan Juanların demircileridirler ve Türkler ile aynı ırktan gelmişlerdir. Şerafettin Erol, Çeçenler'in Avarlar gibi doğudan Volga ve Ural yoluyla Kafkasya'ya geldiklerini söyler. Kadircan Kafı'ya göre; Çeçenler Hazar Türklerinden Cacen Kabilesi'ndendir.Saint Martini de bu görüşü doğrular. Osetinler Çeçenlere; Çancan ve Makalun, Tatarlar; Masaget derler. Masagetler "Herodotos Tarihi'nde geçen bir boy adıdır ki, İskitler adı gibi Türk olarak bilinmektedirler. Çeçenlerin Türk ırkından geldiklerini iddia eden bilginler şu görüşleri savunurlar: Eski çağlardan beri insanları ilgilendiren Hz. Nuh'un teorisinin açıklamalarına göre bugünkü insanlar, Kafkasya'nın güneyinde Cûdi Dağına oturan gemide bulunan Nuh (a.s)'ın Üç oğlu Ham, Sam ve Yafes'ten türemişlerdir.Yafes'in yedi oğlundan birinin adı Türk olup onun nesli Dağıstan'da çoğalarak buradan doğuya doğru yayılmıştır. Şerafeddin Erel de meseleye bir başka açıdan yaklaşır. İskitlerin (Masaget) eski tarihlerde Dağıstan'dan Küçük Asya'ya geçerken Dağıstan'da esaslı izler bıraktıklarını, bugün burada yaşayan Çeçenlere verilen "Misigin" adının da Masaget'den başka bir şey olmadığını söyler<sup>25</sup>.

---

<sup>24</sup> Berje, Adolf, a.g.e., s.90.

<sup>25</sup> Yıldız, Muharrem, age., s. 22-23.

Çeçenlerden bahsederken özellikle onların Rusya'ya karşı olan direnişleri ve mücadelelerinden de bahsetmek yerinde olacaktır. Çeçenler ve Çeçenistan özellikle Rus karşıtı bağımsızlık hareketleri ve eylemleri ile her zaman gündemde olan bir Kafkas topluluğu olarak görülmektedir.

Çeçenistan sorunu, Rus Çarlık ordularının Şeyh Şamil liderliğindeki Çeçen güçlerini 1859 yılında yenerek Çeçenistan'ı güç yoluyla Rus İmparatorluğu bünyesine katması, Kuzey Kafkasya'nın binlerce yıllık bu otokton halkının bir milyon kadarını Osmanlı ülkesine zorla sürmesi ve müteakiben İkinci Dünya Savaşının sonlarında Moskova'nın, tekrar Çeçen halkının önemli bir kısmını sürgün etmesi sonucunda derin bir tarihsel boyut kazanmıştır. SSCB'nin dağılmasından sonra Rusya Federasyonu'nun girdiği demokrasi, serbest pazar ekonomisi ve ulusal devlet yapısına geçişi sürecinde Kafkasya bölgesindeki eski SSCB ülkeleri ve özerk/otonom yönetimler, Rusya Federasyonu'nun egemenliğinden kurtulmak için zaman zaman çatışmalara yol açan girişimlerde bulunmuştur. 1990'dan itibaren bağımsızlık talepleri olan Çeçenler, 1991 yılı içinde yerel Sovyet hükümetini devirerek bağımsızlıklarını ilan ettiler. 27 Ekim 1991'de yapılan seçimler sonucunda C. Dudayev Cumhurbaşkanı seçildi. Moskova'daki Rus yöneticiler, bu durumu ülkenin toprak bütünlüğüne yönelmiş bir tehdit olarak algılamış ve kuvvet kullanarak ayrılıkçıların Çeçenistan'daki iktidarına son verme politikası izlemişlerdir. 1992 yılında İnguşlar, Çeçenlerin bağımsızlık hareketine katılmayarak Çeçen-İnguş Cumhuriyetinden ayrılarak Rusya Federasyonu'na bağlı İnguşetya Federe Cumhuriyetini kurdular. Rusya Federasyonu bünyesindeki 89 federe birimden sadece Çeçenistan, Moskova'nın egemenliğini tanımazken; Moskova, Çeçenistan'a askeri olarak müdahale etmek için tam 3 yıl beklemiştir. Stratejik konumunun yanı sıra askeri, ekonomik ve diğerlerine "kötü örnek" teskil etmesi nedenlerinden ötürü Rusya Federasyonu, 1991-1993 döneminde ekonomik ambargo ve muhaliflerin desteklenmesi politikası yürütmüş başarısız olunca da fiili müdahalede bulunmuştur. Aralık 1994'te başlayan çatışmalar tam 21 ay sürmüş, Aslan Mashadov ve Aleksander Lebed tarafından 31 Ağustos 1996'da imzalanan Hasavyurt Ateşkes Anlaşması ile Rusya Federasyonu ile Çeçenistan Cumhuriyeti arasındaki meselelerin 31 Aralık 2001 tarihine kadar uluslararası kurallar çerçevesinde karara bağlanması

kabul edilmiştir. Rusya askerlerini bölgeden çekmiş ve yönetim Çeçenlere bırakılmıştır<sup>26</sup>.

Bugün Çeçenler, 1989 Sovyet sayımına göre 958.309 kişiyle en büyük nüfuslu yerli halktır. Dilleri, batı komşuları olan İnguşlara öylesine yakındır ki, tek ulus olarak kabul edilebilirler. 1989'da SSCB'de 237.577 İnguş yaşamaktaydı. Bu küçük grubun, Bats (Tuşlar) olarak adlandırılan bir üçüncü üyesi vardır. Gürcistan'daki tek bir köyde 5000 kadar kişi tarafından konuşulan Bats dili kesinlikle yok olmaya mahkûm edilmiştir. Bu üçü, Halk/Halkımız anlamımı gelen Nakh/Veinah ailesini oluşturur. Çeçenler 16. yüzyılda doğu komşularından Sünni Müslümanlığı benimsediler. İnguşlar 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Kadiri tarikatının müritleri tarafından İslamiyet'e geçirildiler. Dilleri, tutucu dinleri ve klan yapıları Sovyet yıllarında da, günümüzdeki Çeçen-İnguş öz kimliğinin tanınmasında etkili olmuştur<sup>27</sup>.

#### **1.1.2.4. UBIHLAR**

Ubıhlar Kafkas sıradağlarının güneybatı eğiminde, Hosta ve şahe nehirleri arasında, 40 metre boyunca akan ve Şahe'ye dökülen Ubıh nehrinin dağlık vadilerinde yaşarlar. Bu ülke tamamen dağlık ve ormanlarla kaplıdır; halkı Kafkasya'nın bütün batı kısmındaki en savaştı ve atak kabiledir. 1840 yılında gruplar halinde toplandılar ve aniden Nikolayevsk ve Mihaylovsk kalelerine saldırdılar. Mihaylovsk'un savunmasında garnizon kahramanca bir cesaret gösterdi; barut mahzeninin infilak ettirilmesiyle garnizonun bir kısmı havaya uçtu ama bütün istihkam da temelinden yıkıldı<sup>28</sup>.

Ubıhların prensleri yoktur, fakat buna karşılık asilzade sınıfı kalabalık ve güçlüdür. Başta gelen aileleri Berzeglerin ve Dişanların tanınmış hiçbir iktidarları yoksa da, sadece kendi halkları üzerinde değil diğer Çerkesler ve Cigetler üzerinde de

---

<sup>26</sup> Yıldırım, Habip, *Kafkasya'da Etnik Çatışmalar ve Türkiye Açısından Bölgenin Önemi*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Temmuz 2007, Sakarya, s.63-64.

<sup>27</sup> Hewitt, George, *Çeçenler ve Komşuları*, Çev: Ali İhsan Aksamaz, Kafkasya Yazıları, Sayı:2, 1997, s.65.

<sup>28</sup> Berje, Adolf, a.g.e., s.71.



büyük nüfuzları vardır. Ubıhlar ana Kafkas sıradağlarının güneybatı eğiminde oturan ve eskiden birlikte tek halkı oluşturdukları Abadzehlerle akrabalık bağlarıyla ve yeminle sıkı şekilde bağlıdırlar. Ubıh dili bugün basit halkın dilidir. Bu dili en başta dağlık vadilerin ve deniz sahilinin ahalisi konuşur. Ubıh asilzadelerinin hepsi Adıge diliyle konuşur, fakat basit halktan birçokları da, coğrafi konumları itibarıyla Abhazlarla komşu olduklarından Abhazcayı da çok rahat konuşurlar<sup>29</sup>.

Ubıhlar şu kollara ayrılır:

1. Asıl Ubıhlar
2. Saşe
3. Verdane

Kafkasyada Abhaz ve Adigeler arasında yaşayan bu topluluklar dil bakımından ölü diller arasına girmiştir. Tamamı 1864'de göç etmiş olduğundan Kafkasya'da hiç Ubıh kalmamıştır. Diasporada yaşayan Ubıh kökenli aileler ise komşuları olan Abhazların dilini benimsemişlerdir<sup>30</sup>.

8 Ekim 1992 saat 07.35'te bir dil öldü. 8 Ekim 1992 saat 07.35'te Tevfik Esenç son nefesini verdi ve bu son nefesle birlikte dünya yüzünden bir dil sonsuza dek silindi. Bundan sonra Ubıh dili ancak Tevfik Bey'le çalışmış olan birkaç dilbilimcinin doldurmuş olduğu kasetlerde, yazmış olduğu yazı ve kitaplarda ve onu dinlemiş olan kişilerin belleklerinde yaşayacak. Ubıh neden kayboldu? Bir dil neden yaşamını yitirir? Bu sorunun nedenlerinden bir kısmı tarihsel, sosyal ve siyasal niteliktedir. Ancak Türkçe kökenli olmayan birçok dilin konuşulmasının, bu dillerde yayınlar yapılmasının serbest olduğu ülkemizde Ubıh'ın yok olmasına sosyal ve politik gibi dil dışı etkenlerin neden olduğunu düşünmek olanaksız ve yersizdir. 1860'larda Kafkasya'nın Rus çarlığı tarafından işgal edilmesinden sonra, en yakın Müslüman ülke olan Osmanlı İmparatorluğu'na sığınan ve sultanın izni ile Anadolu'ya ve o zaman tümü Osmanlı toprakları içinde olan Orta Doğu'nun çeşitli yerlerine yerleşmelerine izin verilen Kafkas toplumları içinde Ubıhlar'ın özel bir

---

<sup>29</sup> Berje, Adolf, a.g.e., s.72.

<sup>30</sup> Tavkul, Ufuk, *Tarihi ve Etnik Yapısıyla Kafkasya*, Yeni Türkiye Dergisi, Türk Dünyası Özel Sayısı, 16.S, Temmuz – Ağustos, 1997, s.1912.

konumları vardı. Sayıları çok az olan Ubıhlar'ın tümü Kafkasya'dan ayrılmışlar, Osmanlı topraklarına yerleşmişlerdi. Böylece Kafkasya'da Ubıh dilini konuşan hiçbir toplum/kişi kalmamış, Ubıh dili Osmanlı İmparatorluğu ve sonra Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan ve sayıları zaten çok az olan bir toplumun iletişim aracı olarak kullanılan bir dil olma özelliğine sahip olmuştu<sup>31</sup>.

#### 1.1.2.5. DAĞISTAN HALKLARI

Dağıstan hem coğrafi hem de kültürel bakımından Kafkasların orijinal özelliklerini üzerinde taşıyan ve bu özellikleri ile tanınan bir ülkedir. Türkçe “dağ” kelimesi ile Farsça “ıstan” ekinin birleşmesinden oluşan ve “Dağ Ülkesi” veya “Dağlık Ülke” anlamına gelen Dağıstan bir topluluğu ve ırkı değil, coğrafimografik mana ifade eden bir kavramdır. Rusçada da “Dağlar ülkesi” anlamında “Strana Gor” ifadesi kullanılmıştır. Coğrafi olarak Dağıstan Kafkas ve Andi Sıra Dağlar, Sulak ve Samur Nehirleri ile Hazar denizi arasında kalan, sahil boyunca uzanan 15–25 km. genişliğindeki düzlük alanın dışında ortalama üç bin metre yüksekliğinde dağlık bir bölgedir. Kafkasya dağları iki kısma ayrılır. Doğu kısmı Dağıstan tarafıdır ki, aslında bu tarafa Albanya denilmekte olup, Dak taifesinin bazı aşiretlerine yurt olması sebebiyle Dağıstan adını almıştır<sup>32</sup>.

Dağıstan coğrafi açıdan beş bölgeye ayrılır. Birinci bölgede Kafkas Dağları ve Dağıstan iç platosu yer alır. Dağlar arasından Hazar Denizi'ne akan Sulak, Samur ve Kurak gibi ırmaklar buralarda derin vadi ve uçurumlar meydana getirmiştir. Kafkas Dağları'nın genellikle güneye bakan yamaçlarında yağış çok azdır. Bu yüzden bazı bölgelerde bitkisel hayat yoktur. İkinci bölge, birinci bölgenin kuzeyinde yüksekliği 920 metreye ulaşan ve çıkıntı tepelerinden oluşan ikinci bir dağ kuşağından ibarettir. Bu bölge kuzey ve kuzeybatıdan esen rüzgârlar sebebiyle oldukça yağışlı olup, sık ormanlarla kaplıdır. Dağlar ile Hazar Denizi arasında kalan dar kıyı düzlüğü üçüncü bölgeyi oluşturur. Dar boğazlardan çıkıp yayılan ırmaklar tarafından kesilir. Petrol ve

---

<sup>31</sup> Özsoy, Sumru, *Bir Dilin Kayıtlarda Yaşaması Ubıhçanın Yaşam Öyküsü*, Yok Olma Tehlikesi Altındaki Diller ve Adıge-Abhaz Dillerinin Konumu, Kafkas Dernekleri Federasyonu Konferans Kitapçığı, Ankara, 2006, s. 41.

<sup>32</sup> Novruza, Gülreyhan, *Dağıstan Derbent Bölgesi Terekeme Türklerinin Dini Hayatı*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2005, s. 6.

doğalgaz yatakları barındıran bu ovanın genişlediği yerde başlayan dördüncü bölge alçak ve bataklık ovalar ile Terek ırmağı deltasından oluşur. Deltanın hemen ilerisinde uzun ve kumluk Agragan Yarımadası başlar. Son olarak Terek'in hemen kuzeyinde kumlarla kaplı Nogay Bozkırları beşinci bölgeyi oluşturur. Bu bölgenin iklimi ise sıcak ve kuru olup, bitkisel hayat yarı yarıya çöl özellikleri gösterir. Dağıstan'ın başlıca ırmakları Gazi Kumuk, Kara, Avar ve Andi Koysularının birleşmesinden oluşan ve Mohaçkale'nin kuzeyinden Hazar'a kavuşan Sulak, daha kuzeyde Çeçenistan'dan gelen Terek, güneydoğu istikametinde akarak aynı şekilde Hazar'a kavuşan Samur'dur. Genellikle dağlara paralel olarak akan bu ırmaklar, 1000 metreye varan derinlikte ve darlıkta kanal ve mecralar oluşturarak, Dağıstan'ın özelliklerinin şekillenmesinde önemli rol oynarlar<sup>33</sup>.

Belki de bütün dünyada Dağıstan'daki kadar birbirinden farklı ve çok sayıda etnik grubun bir arada yaşadığı başka bir ülke yoktur. Bu özelliğiyle adeta milletler mozayığı görünümünde olan ve Müslüman kimliğinde birleşen otuz civarındaki etnik grup içinde Avarlar (yaklaşık 550.000 kişi), Darginler (yaklaşık 340.000 kişi), Kumuk Türkleri (yaklaşık 310.000 kişi), Lezgiler (yaklaşık 200.000 kişi), Laklar veya Gazikumuklar (yaklaşık 120.000 kişi), Tabasaranlar (yaklaşık 100.000 kişi), Nogay Türkleri (yaklaşık 75.000 kişi), Çeçenler (yaklaşık 70.000 kişi) ve Azeri Türkleri (Terekemeler dahil yaklaşık 60.000 kişi) en önemli etnik grupları meydana getirirler. Türk nüfusunu oluşturanlar Kumuklar, Nogaylar ve Azerilerdir<sup>34</sup>.

Bahsedildiği gibi Dağıstan coğrafyası birçok etnik grubun bir arada yaşadığı bir bölgedir. Toplulukların sınıflandırılmasında yine diğer halklarda olduğu gibi kesin bir söylem söz konusu değildir. Dağıstan halklarını Lezgiler etnik kimliği altında tanıtan bazı araştırmacılar olduğu gibi bu halkları birbirinin alt kimliği içinde veren birçok kaynağa da rastlanmaktadır. Kuzey Kafkasya etnik kimliklerin belirlenmesi ve sınıflandırılması bağlamında en karışık coğrafyalardan biriyken, Dağıstan bu

---

<sup>33</sup> Aliyev, Abdul-Ali, *Tarihi Süreçte Dağıstan'da Din*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Dinler Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2008, s. 9.

<sup>34</sup> Pekacar, Çetin, *Kavimler Kapısı Dağıstan'dan İzlenimler*, Türk Kültürü Dergisi, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Sayı 432, Yıl: XXXVII, Nisan 1999, s. 212.

doğrultuda belki de en karışık bölgeyi oluşturmaktadır. Bölgedeki etnik yapıları ve bunların sınıflandırılmasını gösteren birkaç tanımı şu şekilde verebiliriz.

Kafkasya'nın doğu bölümünü oluşturan Dağıstan bölgesinde birbirlerinden farklı dillerde konuşan pekçok etnik grup yaşamaktadır. Bunların başlıcaları şunlardır:

Lezgiler, Dargılar, Laklar (Gazi-Kumuklar), Avarlar, Kumuklar.

Burda şunu belirtmek gerekmektedir ki bu topluluklar arasında Kumuk Türklerini diğer bir bölümde Türk toplulukları içinde vermek daha doğru olacaktır, ancak Dağıstan Halklarını bölgesel olarak tanıtırken bu bölge içinde Kumukları vermek de bazı araştırmacıların tercihi olmuştur.

Doğulu yazarlarda Dağıstan “Lezgizistan” veya “Lezgi ülkesi” diye bilinir, çünkü komşuları oranın ahalisini Lezgi diye adlandırır. İranlılarda Lekzi, Gürcülerde, Ermenilerde ve Osetlerde Leki adıyla bilinen Lezgiler Kafkasya'nın ilk sakinleri arasında sayılırlar. Strabon'da ve Plutarh'da Albanya ve Amazonlar arasında yaşayan kavimler olarak Lehai ve Gelai adlarıyla rastlanması adlarının eskiliğini destekliyor. Klaproth bu Gelaileri Şalgir'in Sunja'ya döküldüğü yerde yaşayan Galgaylar olarak görüyor. Massudi şöyle yazıyor: “Yezid'in oğlu Muhammed çok sayıda kavmin olduğu Lekz'in bir kısmı üzerinde hüküm sürdü. Onlar Kabok dağlarının en yüksek kısımlarında yaşıyorlardı ve denir ki, bu kavimler güçlerini şuradan alırlar: Bu bağımsız Lekzler kendilerinin (Dondanis diye de adlandırılan) Dudan'dan geldiklerine inanırlar. MS 463 yılı civarında yaşamış olan Horenli Movsey, Ermeni Kralı Baba'nın (MS 370-377) hükümdarlığı sırasında yapılan ve Şergir diye adlandırılan Kral Lekov'un öldüğü bir savaşa tanıklık ediyor. Gürcülerde korunan efsanelere göre Lezgiler, Lekos adıyla bilinen İafetok'un torununun ve Forgam'ın beşinci oğlunun soyundan gelirler. Lekos babasının ölümünden sonra, denizden batıda Derbent'den Lomeka nehrine kadar olan toprakları miras aldı. Gezin Reynegs'in bildirdiğine göre Lezgiler atalarının çok eski devirlerde Hindistan'dan çıktıklarını ve şirvana yerleştiklerini, oradan da Don'a kadar Kafkasya'nın kuzeyine yayıldıklarını anlatıyorlar. 8. yüzyıl sonra toprakları Hazarlar (Ghyssr) tarafından

istila edildi. Hazarları Kafkas dağları eteklerine kadar Ermenistan'a giren Persler güneybatı Ermenistan'dan sürdüler. Buna karşılık Lezgileri de dağlara doğru ittiler ve Hazar Denizi kıyılarına ve Şirvan'a yerleştiler<sup>35</sup>.

Adolf Berje eserinde Dağıstan Halklarını tek bir kavim olarak Lezgilerin içinde gösterirken onları şu boy ve topluluklara ayırmıştır:

1. Salatav(Nahbak)
2. Gumbet veya Bakmolal
3. Andi
4. Koysubu veya Hindatl
5. Avar
6. Andalal, Karah, Mukratl(Tamal), Keyseruh veya Tleseruh
7. Ankratl Birliği
8. Kelebel, Antsuh, Kapuçça veya Hunaval, Dido veya Tsunta, Bogulal
9. Çamalal, Tindı veya Bogos, Unkratl
10. Tihnutsal
11. Buni, Tlek
12. Kalalal, Tsunta Ahvah, Ratlu Ahvah, Hid veya Hidatl, Goerkeh, Kuyada<sup>36</sup>.

Yirmiden fazla dilin konuşulduğu Dağıstan'ın, buna göre etnik yapısı da çeşitlilik arz etmektedir. Kafkasya'nın ve bilhassa Dağıstan'ın önemli göç yolları üzerinde bulunması, çeşitli sebeplerle Kafkasları aşan bazı kavimlerin burada kalmasına yol açmıştır. Ayrıca, bu bölgede uzun yıllar boyunca devam eden Arap, Türk, Rus ve İran devletlerinin hâkimiyet mücadelesi de bu hususta etkili bir rol oynamıştır. Bütün bunlara rağmen Dağıstan'ın etnik yapısı öteden beri muğlâklığını korumaya devam etmektedir. Bugünkü oluşum açısından Dağıstan halklarını üç ana grupta toplamak mümkündür. Buna göre; Dağıstan'ın %75'i Kafkasya'nın yerli halklarından, %15'i Turanî, %10'u ise Ari'lerden oluşmaktadır. Dağıstan nüfusunu oluşturan başlıca topluluklar şunlardır: Avarlar, Laklar, Darginler, Lezgiler,

---

<sup>35</sup> Berje, Adolf, a.g.e., s. 106.

<sup>36</sup> Berje, Adolf, a.g.e., s. 108-112.

Tabasaranlar, Nogaylar ve Kumuklardır. Ayrıca muhacir olarak adlandırılan Azeriler, Çeçenler, Ruslar, Yahudiler ve Ermeniler de etnik yapıda yer almaktadır. Bu halklar içerisinde 19 alt grubu bulunan Avarlar en fazla nüfusa sahiptir. Öte yandan Darginler, dil yapılarının farklılığına göre, Kaytaklar, Kubaçiler ve Akumiler olmak üzere üçe ayrılırlar. Dağıstan'ın en köklü halklarından biri kabul edilen Lezgiler ise, Agullar, Rutullar, Tsahurlar, Budullar gibi kollara ayrılır. Bu halklar arasında özellikle dil açısından büyük benzerlikler bulunmasına karşın, küçük ses farklılıkları ayırıcı unsur olmuştur. Bir başka Kafkas milleti olan Tabasaranlar, Güney Dağıstan ile dağlık bölge arasında yaşamaktadırlar. Bölgedeki tarihleri M.Ö. IV. yüzyıldan daha eskilere dayanmaktadır. Nogaylar ise, bölgedeki Türkçe konuşan halklardandır. 17. yüzyıla kadar göçebe hayatı yaşayan bu halk, bugün de Dağıstan'ın kuzeyini kaplayan kurak arazide yaşamakta ve hayvancılıkla uğraşmaktadır. Bu topluluk, Çarlık döneminde istihdam, tehcir ve asimile politikalarından en çok etkilenen Dağıstan halkı olarak kabul edilmektedir. Kıpçak kökenli bir toplum olan Kumuklar ise, 10. yüzyıla birlikte bölgeye gelip yerleşmiştir. Kumuklar, yerli ahali ile kaynaşmış ve Moğol istilası döneminde büyük bir katliama maruz kalmalarına karşılık Dağıstan'a yerleştikten sonra bu bölgede ticari faaliyetleri ellerinde bulundurmışlardır. Bugün de bu halk Dağıstan'ın önemli ticaret merkezlerinde yaşamaktadır. Dağıstan'da yaşayan yirmiden fazla etniklinguistik grubun, Tatlar hariç, hepsi Müslüman'dır. Bu gruplardan sadece on tanesi "millet" statüsüne alınarak 1959, 1970 ve 1979 nüfus sayımlarında gösterilmiştir. 1979 sayımında 50.300 km<sup>2</sup>'lik toprağıyla Dağıstan 1.627.000 nüfusa sahipken, 1989'daki toplam nüfus yaklaşık 2.000.000 olarak belirlenmiştir. Dağıstan'ın nüfusu Temmuz 1996 tahminlerine göre 2 milyon 137 bin 600 olup, bu nüfusun yaklaşık %27'sini 540 bin kişi ile Avarlar oluşturmaktadır. İkinci büyük grup olan Darginler %15,5 oran ve 310 bin kişi ile Avarları izlemekte, ardından %13 oran ve 250 bin kişi ile Kumuklar gelmekte, bu topluluğu da %11,5 ve 230 bin nüfus ile Lezgiler takip etmektedir. Diğer etnik gruplar da oran ve nicelik itibarıyla %5 ve 100 bin kişiyle Laklar, %4.5 ve 90 bin nüfusla Tabasaranlar, %0.8 ve 16 bin kişiyle Rutullar, %0.75 veya 16 bin kişiyle Agullar ve %0.55 oran, 6 bin nüfusla Tsahurlar popülasyon içerisinde yerlerini almaktadır. Aynı zamanda Kuzey Dağıstan'da 70 bin Çeçen etnik nüfus,

toplam nüfusun %8'ini, Nogaylar 31 bin kişi ile toplam nüfusun %1,5'ünü oluşturmaktadır. Nogaylardan 37 bin kişi de Çeçenistan ve Stavrapol bölgesinde yaşamaktadır. Tatlar olarak bilinen Dağ Yahudileri 11.500 nüfus ile %0.55'lik bir nüfus oranına sahiptir. Güney Dağıstan'ın en kalabalık topluluklarından olan Azeriler de 80 bin nüfus ile toplam nüfusun % 4'ünü oluşturmaktadır. En son nüfus tahminleri göstermektedir ki, nüfusun nicelik itibarıyla artması toplam nüfusu oluşturan unsurlar üzerinde oransal olarak fazla bir değıştirici etki oluşturmamıştır<sup>37</sup>.

#### **1.1.2.6. Turani Kavimler**

Kafkasya'da yaşamakta olan Türk topluluklarından söz edecek olursak, bunlardan Karaçay-Malkarlılar ve Kumuklar, Kafkasya'da ortaya çıkmış, etnogenezlerini-etnik oluşumlarını Kafkasya'da tamamlamış, diğerk Kafkasyalı unsurlarla tarih boyunca sıkı bir biçimde kaynaşmış ve karışmış Türk boyları olarak dikkati çekmektedirler. Kafkasya halkları grubuna dahil olmayan, ancak son birkaç yüzyıl içinde çeşitli sebeplerle Kafkasya'nın kuzey bozkırlarına getirilip yerleştirilen bazı Türk boyları da bugün Kafkasya'da yaşayan Türk toplulukları olarak değerlendirilmektedir. Bunlardan en önemlileri Kafkasya'nın kuzeyinde dağınık bir biçimde yerleştirilmiş olan Nogay Tatarlarıdır. Nogay Tatarları farklı fizyonomileri, değışik hayat tarzları sebebiyle Kafkasya Halkları ile bir bütünlük içine giremeseler de, onların bazı âdet ve geleneklerini benimsemişler, zamanla içlerinden bazı unsurlar Abaza, Adige, Karaçay, Çeçen, Kumuk gibi Kafkasya halkları arasına karışarak oralarda asimile olmuşlar ve farklı etnik kimlikler kazanmışlardır. Nogay Tatarları ile birlikte Karaçay-Malkarlılar ve Kumuklar konuştukları Türk lehçelerinin özellikleri sebebiyle Kıpçak grubuna girmektedirler. Bugün Kafkasya'nın Stavropol eyaleti bozkırlarında Türkmenistan'dan göç ederek gelip yerleşmiş Türkmenler ile Dağıstan'ın Derbent şehri civarında yerleşmiş olan Azerî toplulukları Kafkasya'da yaşamakta olan Oğuz grubu Türklerini temsil etmektedirler<sup>38</sup>.

---

<sup>37</sup> Novruzova, Gülreyhan, a.g.e., s. 11-12.

<sup>38</sup> Tavkul, Ufuk, *Kafkasya İçin Türkiyat Araştırmalarının Önemi*, I. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, Ankara, 25-26 Mayıs 2006, s. 187-202.

Şimdi bu Türk topluluklarını alt başlıklar hâlinde incelemenin doğru olacağı kanısındayız.

## **1.2. KUZEY KAFKASYA'DA YAŞAYAN TÜRK SOYLU HALKLAR**

### **1.2.1. Karaçay Malkar Türkleri:**

Kafkasya'da yaşayan en kalabalık Türk topluluklarından olan bu iki isim altında verilen halk, aslına bakıldığında tek bir etnik yapının mahsülleridir. Öncelikle dilleri bize bu gerçeği yansıtırken kültür ve tarihleri de bu gerçeği gözler önüne sermektedir. Karaçay – Malkarlılar tarih boyunca Kafkasya'da hâkimiyet kuran Kimmer, İskit, Hun, Bulgar, Alan, Hazar, Kıpçak gibi proto-Türk ve eski Türk kavimleri ile çeşitli Kafkas halklarının etnik ve sosyo-kültürel bütünleşmesinden ortaya çıkmış bir Kafkasya halkıdır. Önceleri Elbruz dağının kuzey-doğusunda Bashan vadisinin yaşayan dağlıların bir bölümü Elbruzun kuzey-batısında yer alan Kuban ırmağının kaynak havzasındaki yüksek vadilere göçmüşler ve Hurzuk, Uçkulan, Kart Curt adlı köyleri kurarak bu gölgeye Ullu Karaçay adını vermişlerdir. Zamanla kendilerine yeni yurtlar edinmek için bölgeye yayılan Teberdi, İnçik (Zelençük), Mara, Cögetey gibi ırmak boylarına yerleşmişler ve Karaçaylı adını bir kabile adı olarak benimsemişlerdir. Elbruz dağının kuzey-doğusunda kalan dağlılar ise Basban, Çegem, Çerek, Balk vadilerine yerleşmişlerdir. Çerek ırmağının bulunduğu vadiye dağlılar Malkar vadisi adını vermişler ve buraya yerleşenler Malkarlı adıyla anıla gelmişlerdir<sup>39</sup>.

Tarihi geçmişi çok eski devirlere dayanan bir bölgede yaşayan Karaçay-Malkarlılar yüzyıllar boyunca Kafkasya'yı hâkimiyetleri altında tutan, etnik unsurlarını ve kültürlerini Kafkasya'da bırakarak Kafkas kültürüne damgalarını vuran eski atlı göçebe kavimlerin torunları. Günümüzden 3500 yıl önce kuzey bozkırlarından gelerek Kafkaslar'a giren ve burada yaşamakta olan tarımcı-yerleşik kabileleri egemenlikleri altına alan Kimmerler ile başlayan Proto-Türk kavimlerinin akınları İskitlerle devam eder. M.Ö. 1200-1000 yılları arasında Kafkasya'da Beştav

---

<sup>39</sup>Doç. Dr. Doğan, İsmail, *Karaçay – Malkar Türkleri*, Yeni Türkiye Dergisi, Türk Dünyası Özel Sayısı, 16.S, Temmuz – Ağustos, 1997, s.2055.



bölgesi ile Kuban ırmağı başlangıcında bazı kurganlar bırakan Kimmerler Kafkasya'daki katakomb mezarları kültürünün de yaratıcısı olurlar. M.Ö. 7 ile 5. yüzyıllar arasında İskitler'in baskısı neticesinde Kimmerler Kafkas dağlarını aşarak Kafkas Ötesi'ne ve Anadolu'ya yayılırlar. Bu arada kendilerinden bazı grupları Kafkas dağlarında bırakırlar. İşte bunlar Karaçay-Malkarlılar'ın Kafkasya'daki ilk atalarıdır. Onların arkasından Kafkaslar'a gelen İskitler Kafkas halklarını hakimiyetleri altına alırlarken, onları kültürel açıdan da çok etkilerler. Bronz çağını bırakarak demir çağına geçen İskitler de Kafkas dağlarında küçük gruplar bıraktıktan sonra tarih sahnesinden çekilirler. Artık sahnede Hunlar vardır. Hunlar M.S. 370 yıllarında Kafkaslar'ın kuzeyine gelirler ve kendileri gibi Orta Asya'dan gelip Kafkasya'da aşağı Kuban boylarına yerleşen soydaşları Alanlar'ı boyundurukları altına alırlar. Hunlar Kafkasya'dan çekilirken Kuban ırmağı kıyılarında Bulgar adlı kabilelerini bırakırlar. Bulgarlar hayvan yetiştirme, ziraat, sosyal ve idari örgütlenme konularında çok gelişmişlerdir. Orhun yazıtlarından 400 yıl önce Kafkasya'da runik harfli yazıtlar bırakan Bulgar Türkleri, egemenlikleri altındaki Kafkas halklarını kültürel yönden çok etkilerler. Bulgarlar bir süre sonra soydaşları Alanlar ile birleşirler. Bu sırada bir başka Türk imparatorluğu Kafkasya'yı yine egemenliği altına almak üzeredir. Bu Hazar imparatorluğudur. Hazarlar Kafkas halkları üzerinde büyük bir siyasi ve kültürel hâkimiyet kurarlar. 9. yüzyılda Hazarlar'ın bir kabilesi olan Kabar Türkleri imparatorluğa isyan ederler. 10. yüzyılda Hazar imparatorluğu çöker ve Hazar Türklerinin soylular sınıfını oluşturan pek çok aile ve soy Kafkasya'ya sığınarak burada yaşamakta olan Kafkas halklarının arasına karışırlar. Hazar imparatorluğunun dağılmasıyla Kafkasya'ya gelen Kıpçak Türkleri de yaklaşık 300 yıl boyunca Kafkasya'nın tek hâkimi olurlar. 1237 yılında Kafkasya'yı işgal eden Cengiz Han'ın torunu Batu Han'ın ordusu Kıpçaklar'ı yener. Kıpçaklar'ın bir bölümü Kafkas dağlarına sığınarak orada yüzyıllardan beri yaşamakta olan Kimmer-İskit-Hun-Bulgar-Alan-Hazar kavimlerinin kalıntısı soydaşlarıyla birleşirler. Kafkasya artık Cengiz Han'ın torunlarının kurduğu Altın Ordu İmparatorluğu'nun egemenliğindedir. Altın Ordu İmparatorluğu dağıldıktan sonra, Altın Ordu Hanları'nın soyundan gelen aileler Kafkasya'ya gelerek daha önce hâkimiyetleri altına aldıkları halkların başına yönetici egemen sınıf olarak geçerler. Bu dönemde

Karaçay-Malkarlılar da kendilerine özgü bir halk olarak Kafkas dağlarında ortaya çıkarlar. Yüksek dağlar arasında, sarp ve derin vadi içlerinde, dış dünyadan tecrid edilmiş bir biçimde yaşayan Karaçay-Malkarlılar bu sayede 3500 yıl öncesine dayanan kültürlerini korumayı başarırken, Kafkasya’da kendilerine özgü bir yaşam tarzı da geliştirirler. Kafkas dağlarının en yüksek zirveleri artık Karaçay-Malkar halkının yurdu<sup>40</sup>.

Karaçay Malkar Türklüğü’nün Kafkasya’da tabii ve etnik coğrafyasının tamamını şu şekilde izah etmek mümkündür. Güneyde Kafkas dağları, kuzeybatıda Çerkes bölgesi, doğuda Kabartaylar, batıda Maykop bölgeleri arasındadır. Bu yerleşim durumu 1927 yılından beri süregelen<sup>41</sup>.

Bugünkü Karaçay – Çerkez Cumhuriyeti, Rusya sınırları içinde yer alan Kuzey Kafkas cumhuriyetlerinden birisidir. Cumhuriyetin yüzölçümü 14.100 km<sup>2</sup>, nüfusu 500.000 civarındadır. Bu nüfusun %32’si yani yaklaşık 160.000’i Karaçay Türkü’dür. Rusya Federasyonu içinde kalan Kabartay – Balkar Cumhuriyeti ise Malkarların yoğun olarak yaşadığı siyasi coğrafyadır. Yüzölçümü 12.500 km<sup>2</sup> olup nüfusu yaklaşık 900.000’dir. Malkarlar %11 oranında ve 100.000 civarındadırlar.

İkinci Dünya savaşı sonrası Moskova’nın hâkimiyet prensipleri doğrultusunda farklı etnik yapıların birbirleri içerisinde asimile ederek pasifleştirme politikası neticesinde etnik köken itibariyle aynı halklar ayrı siyasi birlik içerisinde teşkilatlandırılmaya özen gösterilmiş, Karaçay – Malkar Türklüğü de bu politikadan nasibini almıştır<sup>42</sup>. Fiziksel ve siyasal coğrafya her ne kadar iki ayrı bölgeyi göstermekte ise de etnik coğrafya bir birliktelik arz etmektedir. Bu sebeple Karaçay – Malkar Türk unsurlarını izah ederken konuyu bir bütün hâlinde ele almanın daha doğru olacağı kanaatindeyiz.

---

<sup>40</sup> Tavkul, Ufuk, *Kaf Dağı’ndan Bir Masal Ülkesi: Karaçay-Malkar*, <http://www.turansam.org>

<sup>41</sup> Doğan, İsmail, *Karaçay – Malkar Türkleri*, Yeni Türkiye Dergisi, Türk Dünyası Özel Sayısı, 16.S, Temmuz – Ağustos, 1997, s. 2055.

<sup>42</sup>Doğan, İsmail, a.g.e., s. 2055.

### 1.2.2. Nogaylar:

Nogay adı bir şahıs adı olup, 1270-1299 yıllarında Altın Ordu'da büyük bir nüfuz kazanmış olan bir emirdir. O'na tabi olan il ve uruglara Nogay adı verilmiştir. Jyrkankanilio'ya göre, Cengiz Han'ın ahfadıdır. Rasyonyl'e ve Grousset'e göre, Nogay Cuci ailesindedir. Togan'a göre, Nogay, Çingiz Han'ın torunlarından Berke Han'ın başkumandanı olan Nogay Han'ın kurduğu birlik etrafında toplanan Türk Tatarlara verilen bir addır<sup>43</sup>.

Nogay adı hakkında Nogaylar arasında bir hatıra, destan veya efsane yoktur. Fakat araştırmacıların çoğu bu ismin Cengiz Han'ın büyük torunu Nogay'dan geldiğini belirtmektedirler. Altın Ordu Devleti'nin yıkılmasından sonra kurulan hanlıklar arasında adı geçen Nogay, yanlış olarak Tatarlar için de kullanılmıştır. Kazaklar, Tatarlara Nogay demektirler. Bu Türk topluluğu Astrahan, Kuzey Kafkasya, Kırım, Romanya ve Türkiye'de Nogay adı ile,; Türkistan'da özellikle Buhara ve Hive'de Mangıt adıyla tanınmaktadır<sup>44</sup>.

Nogaylar bugün Kafkasya'da varlıklarını sürdürmekte olan Türk topluluklarından biridir. Tarih boyunca yaşadıkları yerlerin önemi dolayısıyla siyasi ve askerî mücadelelerin odak noktası olan Nogaylar; baskılara, göçe, katliamlara maruz kalmışlar, ekonomik yönden büyük sıkıntılara uğramışlardır. Bu zorluk ve sıkıntılar onları siyasi yönden olduğu gibi kültürel yönden de etkilemiştir<sup>45</sup>.

Cuci'nin oğlu Moğol'un torunu olan Nogay, Altın Ordu yönetiminde söz sahibi olan bir tümen beyidir. Bir cariyeden doğduğu için yasaya göre han olamamıştır. Kendi çevresinde iyi bir nüfuz kazanan Nogay, Berke Han'ın ölümünden sonra müstakil bir han gibi hareket etmiştir. Nogayın idaresinde toplanan beyler, ölümünden sonra onun adıyla anılmaya başlamışlar ve Altın Ordu'nun yıkılmasından sonra Nogay Hanlığı adı altında birleşmişlerdir. İdil'den Balkaş'a, Hazar Denizi'nden Aral Gölü'ne kadar uzanan bu hanlığın merkezi Saraycık olmuştur. Birçok Türk boyunun yaşadığı bu hanlıkta asıl söz sahibi olanlar

<sup>43</sup> Doğan, İsmail, *Nogay Destanları*, TDK Destan Projesi, Ankara, Baskıda, s. 1.

<sup>44</sup> Ergöneç Akbaba, Dilek, *Nogay Türkçesi Grameri Ses ve Şekil Bilgisi*, Ankara, 2009,s.22.

<sup>45</sup> Ergöneç Akbaba, Dilek, a.g.e., s.21.

Nogaylardır.<sup>46</sup> Sonraki süreç içinde devletleri dağılan ve müstakil biçimlerde farklı coğrafyalarda yaşamaya başlayan Nogaylar Rus politikası içinde çeşitli zorluklara rağmen günümüze kadar kültür ve dillerini büyük bir oranda korumuş bir biçimde gelebilmişlerdir.

Şimdiki Nogaylar Karaçay-Çerkez Cumhuriyeti'nde: Adige-Habl ve Habez mıntıklarında, Çerkessk şehrinde, Dağıstan'da: Nogay, Kızılyar, Babayurt, Tarumov ve Lenin mıntıklarında, Stavropol ilinde Neftekum, Stepnobsk, Koçubey ve Mineralovod mıntıklarında, Çeçenistan'da Şelkov mıntıkasında ve Aştarhan bölgesinde yaşarlar. Dış devletlerde Türkiye'de, Romanya'da, Macaristan'da ve Bulgaristan'da yaşarlar. Sovyetler birliğinde 1989 yılında yapılan nüfus sayımının hesabına göre Rusya'da 80.000'e yakın Nogay yaşamaktadır. 1999'da yapılan son nüfus sayımında ise 96.00 Nogay Türkü nüfusu belirlenmiştir<sup>47</sup>.

Birkaç yüzyıldır Türkiye'ye gelmiş Nogayların çoğu Eskişehir çevresine yerleşmişlerdir. Kırşehir'de de az sayıda Nogay Türkü yaşamaktadır<sup>48</sup>.

Maalesef Türk boyları içinde kendilerine ait bir vatanları olmayan tek grup Nogaylardır. En azından bugün Nogay yurdu diye anılan bir bölge yoktur. Başlıca kalabalık olarak buldukları yer Dağıtan Muhtar Cumhuriyeti arazisidir. Ayrıca yoğun olarak Karaçay Çerkez Cumhuriyeti'nde ve Stavrapol eyaletinde yaşamaktadırlar. Bugün bazı Türk boylarının toprak meseleleri yüzünden birbirleriyle kanlı bıçaklı hale gelmelerine, vatansız durumdaki Nogayların hali ibret olmalıdır<sup>49</sup>.

Berke Han ile onun kumandanı Nogay'ın resmen 1265'te Müslüman olmaları Kıpçak bozkırındaki Şamanist ve Hristiyan olan Türklerin kesin surette Müslüman olmalarına sebep olmuştur. Bölgede İslam dininin yayılması sosyal ve kültürel açıdan büyük önem taşımaktadır. Çünkü bu toplumların Ruslaştırılmasında, buna en fazla engel olan faktör İslam dini idi<sup>50</sup>.

---

<sup>46</sup> Ergöneç Akbaba, Dilek, a.g.e., s.22.

<sup>47</sup> Doğan, İsmail, a.g.e., s.12.

<sup>48</sup> Güllüdağ, Nesrin, *Nogay Türkleri*, Türkler Ansiklopedisi, 20. Cilt, 2002, s.559.

<sup>49</sup> Gömeç, Saadetin, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, 3.Baskı, Ankara, 2006, s.394.

<sup>50</sup> Güllüdağ, Nesrin, a.g.e., s.560.

Tarih-i Cevdet'te Kafkas halklarının çoğunun (Nogaylar da dâhil) ehl-i İslam olduğu, kuzey ve güneyden taaruz eden Acem ve Ruslardan bazen etkilendikleri söylenir. Sovyet Müslümanları adlı eserin yazarı Shirin Akiner'e göre, Özbek Hanı kendi milletine Müslümanlığı uygun görünce Nogaylar da 14. yüzyıl ortalarında islamiyeti seçmişlerdir. Hatta Abazaların İslamiyeti seçmesinde etkili olmuşlardır. Ancak İdil-Ural havzasında yaşayan Nogaylar, Hristiyanlığın Ortodoks mezhebindedirler. Bu dini 19. yüzyılın ikinci yarısında, Çarlık idaresi ile kilisenin ağır baskısı altında kabul etmişlerdir<sup>51</sup>.

### 1.2.3. Kumuk Türkleri

Kuzey Kafkasya'da bugünkü Dağıstan Muhtar Cumhuriyeti'nde yaşayan bir Türk boyu da Kumuklardır. Kumuk Türklerinin yaşadığı ve kendi adını taşıyan düzlük, Sulak Irmağı'nın her iki yanında olmak üzere, kuzeyde Terek deltası ile güneyde Hsavyurt-Terki hattına dayanmakta ve Uç Yarımadasını da içine almaktadır<sup>52</sup>.

Kumuklar arasında şehirleşme oranı %47 olup, büyük bir çoğunluğu Mahaçkala, Buynaks, İzberbaş, Kaspiyks, Kızlar gibi Dağıstan şehirlerine yerleşmişlerdir. Mahaçkala aynı zamanda Kumukların tarihi merkezidir<sup>53</sup>.

Etnik bakımdan Kumuklar, Türklerin Kıpçak grubuna girerler. Kumuk adı, Kaşgarlı Mahmud'a göre bir Türk beyinin ve boyunun adıdır. Kumukların Hazarların torunu oldukları yaygın bir görüş halini almıştır. Şivelerinin tetkiki neticesinde Hazarlar zamanında bu bölgeye yerleştirilmiş olabileceği düşünülen Kumukların Karaçay – Malkar veya Kırım Türkmenlerinden ayrılan bir grup olmaları ihtimali dile getirmiştir. A. Caferoğlu ise Kumukların, Moğol istilasından önce Oğuz ve Kıpçak gibi Türk boylarının karışmasından meydana geldiğini vurgular<sup>54</sup>.

---

<sup>51</sup> Doğan, İsmail, a.g.e., s.15.

<sup>52</sup> Gömeç, Saadettin, *Türk Cumhuriyetleri ve Topulukları Tarihi*, 3.Baskı, Ankara, 2006, s.387.

<sup>53</sup> Tavkul, Ufuk, *Kafkasya ve Çevresindeki Türk Topulukları*, Türkler Ansiklopedisi, Cilt 20, Ankara, 2002, s.500.

<sup>54</sup> Gömeç, Saadettin, a.g.e. , s.387.

Kumuk Türklerinin tarihi ve etnik kökenleri hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Kumuklar arasındaki yaygın inanış Kafkasya Hunlarının ve Hazarların ahfadı ve mirasçısı olduklarıdır. Ancak Kumuk tarihi ve dilini inceleyen araştırmacılar farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. XIX. Yüzyılın başında Kafkasya'da araştırma yapan Macar dil bilimci Klapproth, Kumukları Hazarların torunları, Vambery ise VIII. asırdan beri burada olduklarını kabul eder. W.Barthold bu sahadaki Türklerin Kumuk adını dağlardan ovalara inen ve siyasi sebeplerle bir kısmı ayrılmış Türklerle karışan Kazı-Kumuklardan aldıklarını iddia etmektedir (El Leiden, 1927, II 1182). Kazı-Kumukların bu güne kadar muhafaza ettikleri asıl tarihi adlarının Lak veya Leg olduğu malumdur. İlk defa Timur seferleri sırasında Kazı-Kumuk adıyla görülen Lakzların dağlardan ovaya inmeleri XVI. asırdan önce olmamıştır. Bekir Çobanzade, kumık, kumuk, kamak kelimelerinin kuma ve kama kökünden -ak ve -uk ekleri ile türemiş kamak veya kumuk olabileceğini söyleyerek Kumukların Hazarlar zamanında bölgeye yerleşmelerinin imkansız olduğunu, bunların Karaçay-Balkar ve Kuzey Kırım Türklerinden ayrılmış bir boy olduklarını ileri sürer. Samoyloviç, Bekir Çobanzade'nin Kumukların Hazarlar zamanında yerleşmedikleri görüşüne katılır. Ancak Karaçay-Balkarların olduğu gibi Kumukların da Türklerden önceki yerlilerin Türkleşmesi sonucunda teşekkül eden karışık bir kabile olduğunu ileri süren N.Y.Marr'ın görüşünü kabul eder<sup>55</sup>.

Kafkasya'nın Ruslar tarafından istilasına kadar olan dönemde Kumuklar Şamhallık ya da Şavhallık adı verilen bir idarî sisteme sahiptiler. Kumuk ülkesini Şamhal (Şavhal) adı verilen ve Altın Ordu hanlarının soyundan gelen beyler yönetirdi. 15-16. yüzyıllara ait tarih kaynaklarında bu Şamhallığın adı Tarkov olarak geçmektedir. 14-19. yüzyıllar arasındaki çeşitli dönemlerde Osmanlı, İran ve Rusya'nın himayesinde kalan Şamhallık feodal bir devlet olarak varlığını sürdürmüştür. 16. yüzyılda Kumuk Şamhallığı Ruslara ve o dönemde Kafkasya'da çok güçlü olan Kabardey prenslerine karşı savaşarak, onların doğu Kafkaslara yayılmalarını önlemiştir. Sınırları Derbent'ten Kabardey ülkesine kadar uzanan Kumuk Şamhallığı 1813 yılında Rusyanın istilasına uğramıştır. 19. yüzyıl ortalarına

---

<sup>55</sup> Başar, Sema, *Kumuk Türkçesinde Fiil*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010.

doğru Kumuklar millî idarelerini kaybetmişler, 1867 yılında Rusya'nın Kafkasya'yı tamamen ele geçirmesiyle de Kumuk Şamhallığı ortadan kaldırılmıştır<sup>56</sup>.

Dağıstan'ın Kumuk Ovası ile ona bitişik Tarki ve Buynak (Temirhanşura) bölgelerinde yaşamakta olan Kumuklar'dan bazı küçük etnik gruplar da Osetya ve Çeçen bölgelerinde yaşamaktadır<sup>57</sup>.

Kumuk Türkleri'nin 1992 sayımına göre Dağıstan nüfusu 250.000 kişi geriye kalan kısmı yani Çeçen ve Osetya bölgelerinde yaşayan nüfus ise 50.000 kişidir. Kumuklar Azerbaycan Türklerinden sonra Kafkasya'daki en kalabalık Türk kavmidir. Kumuklar'ın bir kısmı Çarlık Rusyası'nın Kuzey Kafkasya'yı istilası yıllarında ve bilhassa Şeyh Şamil'in esir düşmesinden sonra Osmanlı Devletine sığınmışlardır<sup>58</sup>.

Bir zamanlar Kuzey Dağıstan ovalarının ve Hazar denizi kıyılarının hâkim etnik grubu olan Kumuklar 1990'lı yılların başlarında kendi bölgelerinde % 22 oranında bir nüfusa sahip azınlık durumuna düştüler. Sovyetler Birliği Dönemi'nde yöneticilerin dağlık bölgelerden büyük ölçüde Avar, Lak ve Dargı nüfusunu Kumuk arazilerine yerleştirmeleri Kuzey Dağıstan'ın etnik kompozisyonunda geri dönülmez bir karışıklığa yol açmış ve etnik çatışmalara zemin hazırlamıştır. Ekilebilir arazilerinin yarısını kaybeden Kumuklar şehirlere göç etmek zorunda kalmışlardır. Bugün Dağıstan'ın şehirli nüfusu içinde Kumuklar önemli oranlarda yer almaktadırlar. Kumuklar Dağıstan halkları arasında şehirleşme oranı en yüksek etnik gruplardan biridir. Buna rağmen güçlü bir etnik kimliğe sahiptirler<sup>59</sup>.

Bugünkü Dağıstan'ın Kumuk Türkleriyle birlikte büyük bir çoğunluğu Sunni Müslüman olan otuz civarında etnik gurup yaşamaktadır. Bölgede özellikle 18. yüzyıldan itibaren Nakşibendi tarikatı büyük bir nüfuz kazanmış ve Ruslara karşı

---

<sup>56</sup> Tavkul, Ufuk, *Kumuk Türkleri Tarihleri Sosyal Yapıları ve Dilleri Üzerine Bir İnceleme*, Kırım Dergisi, 13 (50) , 2005, s. 29-39.

<sup>57</sup> Tavkul, Ufuk, *Tarihi ve Etnik Yapısıyla Kafkasya*, Yeni Türkiye Dergisi, Türk Dünyası Özel Sayısı, 16.S, Temmuz – Ağustos, 1997, s.1917.

<sup>58</sup> Pekacar, Çetin, *Kumuk Türkleri*, Yeni Türkiye Dergisi, Türk Dünyası Özel Sayısı, 16.S, Temmuz – Ağustos, 1997, s.2062.

<sup>59</sup> Tavkul, Ufuk, a.g.m. , s. 33.

yürütülen cihad hareketlerini organize ederek prestij sağlamıştır. Dağıstan halkı dinine bağlı olup ilme önem vermiş ve hemen her köyde bir medrese yaptırmıştır. 1913'te Dağıstan'da 360'ı ulu cami olmak üzere 2060 cami vardı. Günümüzde Kumuklar, dinlerini yeniden öğrenme seferberliği başlatmışlardır. Bu yolda gerçekleştirilen faaliyetlere örnek olarak Kuran'ın Kumuk Türkçesi'ne yapılan tercümesinin Tangçolpan dergisinin 1992 yılı 3. sayısından itibaren tefrika edilmekte oluşunu gösterebiliriz. Ayrıca yine aynı dergide Hazreti Peygamber'in hadisleri de Kumuk Türkçesiyle yayınlanmaktadır<sup>60</sup>.

### **1.3. KUZEY KAFKASYA'DAKİ İNDO GERMEN KAVİMLER**

#### **1.3.1. Osetler**

Etnograflara göre; Kuzey Hint-Avrupa ırkından olan Osetlerde ağır basan unsurlar Germenlerde olduğu gibi Sarışın mavi gözlü olanlardır. Osetlerin, Medlerden geldiğini belirten kaynaklara göre, kuzeyden gelen bu halk göçü sırasında İranlılarla karşılaşmıştır. Osetlerin en yakın atalarının Alanlar olduğu söylenir. İran-Ari kökenli bu göçebe halk, çağımızın başında Don Nehriyle Azak Denizi arasında ve Ön Asya'da bulunan ovalara yerleşmiştir. Alanlar, Hint Avrupa dilinden halklar olan İskitler ve Sarmatlardan geliyorlardı. Kökenleri Orta Asya steplerinde olan İskitler, M.Ö. 7. yy'da başka kabileler tarafından püskürtülünce Karadeniz ve Azak Denizi kıyılarına yerleşmeye geldiler. Sarmat halkı ise M.Ö. IV-III yy. da ortaya çıktı. Bu halkı oluşturan aynı kökenli değişik kabileler arasında yeni çekirdek gelişti, bu da Alanlardır. M. S. ilk yy'da Alanlar, politik ve savaşçı güçlerini Sarmatlar arasında kabul ettirdiler<sup>47</sup>. Bunlar, o çağda İskitlerden yavaş ayrılmaya başladılar ve kabilelerinden bazıları Kuzey Kafkas dağlarının eteklerindeki ovalara yerleştiler. Bu sarmat- Alan güçlerini kullanarak ve Kafkas kültürünü verimlileştirerek, yerel halkları kendi içlerinde erittiler. Ama bu süreç yine Alanların kendileri tarafından yeni bir halkın Osetlerin oluşmasına dönüştürüldü. 1. yy başlarında bu halk, Don Nehirleriyle Azak arasındaki ovalarında göçebelik yapıyordu. Osetler, Kafkas

---

<sup>60</sup> Pekacar, Çetin, a.g.e. , s.2064.



Dağları'nın merkezine yerleşmeden önce, büyük Kabartay ovalarında oturdukları sırada Gürcülerle ilişkilere girdiler<sup>61</sup>.

Osetlerin kökeni hakkında görüşler ve sırlar çok çeşitlidir. Yazarların büyük kısmı onları Orta Çağ'daki Alanların torunu sayar. Haraklı Dionisiy onlardan daha birinci yüzyılda güçlü ve özellikle at bakımından zengin bir halk olarak söz eder. Verdiği bilgilere göre şimdiki Kinburun'un kuzeyinde, Don ve Dnyeper nehirleri arasında Roksolanlarla (Pliniy'in ifadesine göre onların kavimdaşları) komşu olarak yaşarlardı. Horenli Moisey Alanları Kafkasya yakınlarına yerleştirir. Prokopi onları Gogo halklarına dâhil eder. Massudi ise Kafkasların kuzey eğiminde yaşayan halkların en güçlüsü sayar. Alanlar hakkında en ayrıntılı bilgiyi veren IV. yüzyıl tarihçisi Ammianns Marcellinus, onların adlarını dağların adından aldıklarını yazıyor. Evstafi (Eustathius) ve Degin de bunu destekliyor. Degin Alanların yaşadıkları bölgeyi Ural dağlarının arasında gösteriyor. Daha sonra, 1160 yılı civarında yaşamış, Perriget'in yazarı Evstafi Alan adının Sarmatça Ala, yani "dağ"dan geldiğini ve Alanların kendilerini İr veya İran diye adlandırdıklarını, bu adın eski zamanlarda Terek'ten Derbent'e kadar Kafkasya'nın doğu kısmı için kullanıldığını ve daha sonra Pers devletinin hâkimiyetindeki bütün topraklar için kullanılmaya başlandığını kaydediyor. Ayrıca Osetlerin şimdi de kendilerini, İran'la hemen hemen aynı olan İron adıyla adlandırdığı biliniyor. Bu benzerlik D'Ossan ve diğer birçok yazarın Osetleri Alanların torunları olarak kabul etmesine neden oldu. Lerberg'in düşüncesine göre, kuzeyden Karadeniz'e akan birçok nehir adını onlardan aldı<sup>62</sup>.

Bugün yarısı Gürcistan'ın kuzeyinde, yarısı da Rusya'ya bağlı olarak dağlık Kafkas'ta bulunan Oset halkı tarihi Asların torunları kabul edilir. Kelimenin aslı Oseti'dir; buradaki –eti kısmı Gürcüce'de ülke anlamı verir: Os yurdu. Kelimeyi

---

<sup>61</sup> Tombuloğlu, Tuba, a.g.e., s. 17.

<sup>62</sup> Berje, Adolf, a.g.e., s. 81-82.

Gürcülerden bu şekilde duyan Ruslar, kendi dillerindeki etnik aidiyet eki –n’i ekleyerek Osetili manasında Osetin demişlerdir. Dünyanın geri kalanı ise sondaki –in’i atıp Oset biçimini kullanır. Rusça’da baştaki ünlü harf kapalı *a* şeklinde telaffuz edilirken, diğer dillerde doğrudan *o* sesi çıkarılır. Osetler İran’i bir dil konuşurlar ve bölgeye kuzeyden gelmişlerdir. Tarihçilerin tamamına yakını, buna dayanarak tarihteki aynı bölgede bulunmuş olan Alan-Asların bunların atası olduğunu söylerler; böylece Alan-Asları da İranî kabul ederler. Bundan hareketle de, elde hiçbir delil olmadan, Alan-Asların üyesi buldukları Sarmat birliği tamamen İrani yapılıdır. Kaynaklarda Seyhun nehrinin ötesinde kalan bölge, bugünkü Güney Kazakistan vilayetleri, Asi ülkesi olarak geçer. Kafkasya’daki Aslar buradan koparak gitmişlerdir. Ancak bunların İrani asıllı olduğuna dair açık bir veriye sahip değiliz. Göktürk yazıtlarında, kuzeyde, Kögmen dağlarında Kırgızların komşuluğunda yaşayan Az Budun’dan bahsedilir. Burası, Türklüğün en doğu sınırındır ve hemen ondan sonra etnik Moğol sınırı başlar. İranî bir kavmin bu kadar uzağa, Sibiryaya içlerine gitmesini düşünmek çok zor. Zaten de bunlar yazıtlarda bir yabancı kavim olarak görülüyor. Kırgızlarla birlikte hareket eden bir Türk kavmi gibiler<sup>63</sup>.

1979’da sayıları 542 bin olan 300 bin’i Kuzey Osetya’da yaşayan Orta Kafkasya halklarından biridir. Osetler’in ataları II. yüzyılın sonlarına doğru Don havzasından Kafkasya’ya doğru sürülüp burada İber-Kafkas yerlileriyle karışmış olan İran aşiretlerinden Alenler’dir. VI. ve VII. yüzyılında Bizans Hıristiyanlığı Osetler arasında yayıldı. IX-XIII. yüzyıllar arasında Osetler, K. Kafkasya’yı hâkimiyetleri altına alan feodal bir devlet kurdular. Bu devlet Cengiz Han’ın Moğolları tarafından yıkıldı. Bunlar Osetleri Orta Kafkasya’nın vadilerine doğru sürdüler. Osetler’in bir bölümü (Digorlar) XVII. ve XVIII. yy.larda Kabartaylar ve Tatarların etkisiyle İslamiyeti kabul etti; İranlar ise Ortodoks Hıristiyan olarak kaldılar. XVIII. yüzyılın sonunda Oset ülkesi Rus imparatorluğuna ilhak edildi. Osetler’in yaşadığı Büyük Kafkasların Orta kesimine Osetya denir. Bugün kuzey ve Güney olarak ikiye ayrılmış

---

<sup>63</sup> Karatay, Osman, *İran ile Turan Hayali Milletler Çağında Avrasya ve Ortadoğu*, Karam Araştırma ve Yayıncılık, 2003, Ankara, s. 82.

durumdadır. Kuzey Osetya ekseriyet itibariyle müslümandır. Güney ise Gürcistan'a bağlı Ortodoks Hıristiyandır. Az miktarda Müslüman Oset vardır. Kuzey bölgesinde Rusya Federasyonu'na bağlı Osetya Özerk Cumhuriyeti 8000 km<sup>2</sup>'lik bir alanda 637 bin nüfusun % 66'sını Müslüman Osetler % 22'sini Ruslar oluşturmaktadır. Merkezi Vladikavkaz'dır. Büyük Kafkasların kuzey yamaçlarında dağlık bir bölgede yer almaktadır. 1991'de Osetler ile İnguş azınlık arasında çıkan çatışmalar yüzünden aralık 1992'de olağanüstü durum ilan edildi. Ortodoks Osetler'in giriştiği etnik temizlik sonucunda 30.000 kadar Müslüman İnguş komşu Çeçen-İnguş Cumhuriyetine sığındı. Kafkasya'nın güneyinde Gürcistan'a bağlı olan Osetya Özerk Bölgesi vardır. 3900 km<sup>2</sup>'lik yüz ölçüme sahip olan bu bölgede % 66'sı Oset, % 29 Gürcü olmak üzere 125 bin insan yaşamaktadır. Büyük Kafkasların güney yamaçlarında yaşayan Güneyliler K. Osetya ile birleşmek isteyerek Kasım 1990'da bağımsızlık ilan ettiler. Bundan dolayı Gürcistan'la aralarında çatışmalar çıktı. Mart 1991'de ateşkes sağlandı. Gürcistan aynı yıl Eylül'de bölgenin özerkliğini kaldırınca çatışmalar yeniden başladı. Ocak 1992'de Osetler tekrar bağımsızlık ilan ettiler. Çatışmalar sürdü. Temmuz 1992'de Rusya müdahale ederek sükûneti sağladı<sup>64</sup>.

#### **1.4. KUZAY KAFKASYA'DA TÜRK UNSURLARI HAKKINDA**

Konumuzu oluştururken bizim için önemli olan unsurlardan biri de Kuzey Kafkasya ve çevresindeki Türklük ve Türk unsurlarıdır. Bu bağlamda yaptığımız inceleme ve araştırmalarda Kafkasya halkları sınıflandırılırken Türk unsurlarına bölgeye sonradan gelmiş gibi bir yaklaşım içinde bulunulması dikkatimizi çeken bir nokta olmuştur. Kafkasya bölgesinde bulunan halklardan Çerkes, Çeçen, Lezgi gibi kavimler bölgenin yerli halkları olarak yansıtılırken bizim Turani halklarımız ise bu sınıflandırılma dışında bırakılıp bölgede sonradan ortaya çıkmış veya dışarıdan gelip yerleşmiş halklar olarak anlatılmaktadır veya dolaylı yoldan bu şekilde verilmeye çalışılmaktadır. Türklerin ana yurdu meselesi son yıllarda yeniden alevlenmiş ve birçok yeni tez ortaya atılmaya başlanmıştır. Bu durumda Kafkas coğrafyasında Türkleri yerli halkların dışında tutmak ya da diğer halkları yerli olarak göstererek Türklüğü bu bölgede yabancı bir unsur olarak yansıtma Kafkasya çalışmalarında bir

---

<sup>64</sup> Yıldız, Muharrem, a.g.e., s.28.

sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde Türklerin ana yurdu olarak birçok farklı bölgenin sağlam dayanaklarla ispatlanmaya çalışıldığı baz alınırsa Kafkasya bölgesine kesin olarak Türklerin ana yurdudur ya da Türklerin çok sonradan gelip yerleştiği bir coğrafyadır demek doğru olmayacaktır. Ancak burda doğru olacak bir gerçek vardır ki Kuzey Kafkasya bölgesi Türk kavimlerinin milat öncesi ve sonrasındaki sürekli göç yollarının üzerinde ya da komşu coğrafyasında yer almıştır.

Çeşitli zamanlarda Kafkasya'ya doğru akan Türk yayılımı bütün büyüklük ve ihtişamı ile kendini gösterir ve bunu sadece kitaplar ve kitabeler değil, Türklerin bütün yaşadıkları yerlerde dağların başına çekilen Kafkasya Türklerinin dilleri de bize bunu anlatmaktadır. Türklerin MÖ binli yıllardan beri yaşadıkları yerlerde ki yüzey araştırmaları ve kazılar, bu yörelerde ki insanların maddi kültür eşyalarını ortaya çıkarmaktadır. Bu insanların ürettikleri eşyalar arasında, mesela inanç alanında devamlılık gösterenler dikkati çekiyor. Ölülerin mezarına koydukları, ölüyü temsil eden balbal, Türk özellikleriyle bilinir. Ancak VI-VII. yüzyılda doğrudan Türk adını taşıyanlar tarafından da çok kullanıldığı açık olarak bilinen balbalların benzerlerinin önceki bin yıllarda da Batı Asya ve Doğu Avrupa'da örneklerine rastlıyoruz. V. asır ortalarında muhtelif Türk kavimlerinin kuzey bozkırlarından Kafkasya'ya geçerek İran üzerinden saldırdıkları malumdur. Derbent ile Daryal Geçitlerinde Sasaniler tarafından yapılan Sedler ve bunların etrafında iskân olunan İranlı muhafızlar bu akınları durdurmak için teşebbüs etmişlerdir. Güney Rusya steplerinde, Don ve Terek Nehirleri havzalarında yaşayan Türk göçebeleri bazen de yerli halkın daveti üzerine Güney Kafkasya'ya geliyor. İran aleyhine zuhur eden isyanları takviye ediyorlardı. O devirde Türk kavimlerinin bir kısmı da Akhun veya Haladürükler diğer kısmını da Attila kumandasında gelen Ağaçerililer teşkil etmişlerdir. Bunların dışında Kafkasya bölgesinde eski Ön Asyalı Kumanlar, Kumuklar ve içlerinde Karaçay, "Kara Nehir" veya "Kara Nehirliler" etnonimi alan kara nehir insanları olan Orta Asyalı Balkarların bir kısmı da tutunabilmiştir. İlk Türklerin Hunlar adı ile Kuzey Kafkasya Bölgesine ancak MS IV yüzyılda, Arka Kafkasya bölgesine ise Oğuzlar adı ile ancak MS XI. yüzyılda geldikleri geleneksel tarih biliminin iddiaları gerçeğine aykırıdır. Kafkaslardaki Türk dilli yerleşim alanının varlığı bazı Türk kavimlerinin MÖ daha 4-3 bin yıllarında Ön ve Orta Asya'da yaşamaya başladığından beri söz konusudur.

Kafkasyalı bilim adamları İ. M. Mizigev ve K. T Laypanov, Türk kavimlerinin M.Ö. daha IV. Bin yılından beri İdil-Ural bölgesinde yaşadıklarını etraflıca kanıtlamıştır. Bundan dolayı bu bilim adamları İdil-Ural bölgesini Proto-Türklerin anavatanı diye ilan etmiştir<sup>65</sup>.

Bilindiği kadarıyla Kuzey Kafkasya MÖ III. Yüzyıldan beri akın akın gelen iç Asyalı kavimlerin geçiş bölgesi üzerindedir. Bu akınların çoğu Kafkas Dağları eteklerinde erimiş ve dağılmıştır. Bölgeye yer yer kalıcı olmak niyetiyle yerleşen Asyalı Kavimler zamanla yerli etnisite arasında çözülmüş veya adacıklar halinde varlığını korumuştur. Bu dönemde yapılan Hun, Kuman, Peçenek, Kıpçak, Uz ve tatar akınları sonucunda dilde, antropolojide ve sosyal yapıda farklılaşmalar meydana gelmiştir. Ural Altay dil grubundan sözcükler Kafkas dillerine girmiştir. Asya'ya has çekik gözler, siyah düz saçlar, çıkık elmacık kemikleri antropolojik kalıntılar olarak yerleşmiştir. Üretim, silah ve giyim kuşam öğeleri alınmıştır. Asya mitolojileri ve inanç sistemleri yerli halka ait değerlere karışmıştır. Turani kavimlerden Kuzey Kafkasya'da tutunabilenler Karaçay, Balkar, Kumuk, Nogay gibi adlarla kabileler olarak varlığını sürdürmüştür fakat bu kavimlerin etnisiteleri yerli etnisite ile iç içe girerek dil haricinde erimiştir. Bir Karaçay'ı komşusu olan Kabardeyler'den ayırmak kolay değildir. Asyalı fizik özellikleri yerlilerden daha belirgin halde olmayan bu unsurlar kültür olarak da Kafkasya'nın diğer halklarından ayırt edilemez. Bununla birlikte asıl etki Kuzey Kafkasya'da siyasi birlik oluşturan Türk ve Tatar grupları eliyle gelmiştir. Museviliği kabul eden Hazar Hanlığı döneminde bölge dönemin güçlü uygarlıklarıyla ilişki kurmuş, ticaret dili Türkçe olmuş ve Türk yönetim tarzı olan toprağın kral çocukları arasında paylaşılması geleneği her prensin yönetimi altındaki topraklarda farklı idareler kurması, kabilelerin yer yer kesin çizgilerle birbirinden ayrılması sonucunu doğurmuştur. Bugün yerli halklar arasında bir çok aile ismi Turani isimlerdir ve farklı kabileler arsında aynı isime rastlanılır. Hazarlar döneminde Terek kıyılarını yurt tutan Kabar adlı Hun Macar topluluğunun nereye gittiği belirsizdir ama bu gün orada Kabardey adlı bir halkın varlığı kesindir.

---

<sup>65</sup> Tombuloğlu, Tuba, *Kafkasya'nın Etnik ve Kültürel Yapısı'nın Oluşumunda Türklerin Rolü*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü Anabilim Dalı, Ankara, 2003, s. 62-63.

Kumuklar'ın Borağan ailesinin Kabardeyler'de Brağun, Çeçenler'de Barağan olarak korunması, bir çok yerli kabilede Akbaş, Tokmak, Karaçay, Duman, Tatar gibi Türkçe aile isimlerinin olması bu etnisitenin kalıntılarının günümüze kalmış olduğunu gösterir. Türk literatüründe Hun olarak adlandırılan Gun topluluğunun bu gün bir Çeçen taypı olarak Gunoy adıyla anılışı bu topraklarda hangi soydan insanların ne şekilde kaynaştığı, tam manasıyla eski dilde ifade edildiği üzere "neşvünema" bulduğu gerçeğini gözler önüne serer<sup>66</sup>.

Görüldüğü gibi Kuzey Kafkasya tarihte kurulmuş birçok Türk devletinin coğrafyası veya geçiş noktası içinde yer almış bir bölgedir. Hunların Batıya geçişinde yer alan bu nokta daha sonraki süreçte Avrupa Hun İmparatorluğu'nun toprakları içinde yer almıştır. Göktürk Kağanlığı'nın batı uç sınırlarında yer alan bu bölge daha sonra Hazar İmparatorluğunun kuruluş coğrafyası olmuştur. Peçeneklerin kurduğu devletin sınırlarına da ev sahipliği yapan Kuzey Kafkasya daha sonra Kuman-Kıpçaklara da yurt olmuştur. Osmanlı döneminde Karadeniz kıyıları İmparatorluk alanında bulunan bölge Osmanlı Devletinin yıkılma sürecinde Rusların eline geçmiştir. Görüldüğü gibi İskit Sakaları da baz alırsak Türklerin milat öncesi devirlerden beri var oldukları bu bölgede elbette ki Türk unsurlarını aramak isabetli olacaktır.

Kafkasya'da yaşamakta olan Türk topluluklarından söz edecek olursak, bunlardan Karaçay-Malkarlılar ve Kumuklar, Kafkasya'da ortaya çıkmış, etnogenezlerini-etnik oluşumlarını Kafkasya'da tamamlamış, diğer Kafkasyalı unsurlarla tarih boyunca sıkı bir biçimde kaynaşmış ve karışmış Türk boyları olarak dikkati çekmektedirler. Kafkasya halkları grubuna dâhil olmayan, ancak son birkaç yüzyıl içinde çeşitli sebeplerle Kafkasya'nın kuzey bozkırlarına getirilip yerleştirilen bazı Türk boyları da bugün Kafkasya'da yaşayan Türk toplulukları olarak değerlendirilmektedir. Bunlardan en önemlileri Kafkasya'nın kuzeyinde dağınık bir biçimde yerleştirilmiş olan Nogay Tatarlarıdır. Nogay Tatarları farklı fizyonomileri, değişik hayat tarzları sebebiyle Kafkasya Halkları ile bir bütünlük içine giremeseler

---

<sup>66</sup> Üstün, Hulusi, *Kuzey Kafkas Halklarının Etnolojik Analizi, Kafkasya Dersleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Göç Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi ve Kafkasya İşbirliği Platformu ile, 26 Mart 2005.

de, onların bazı âdet ve geleneklerini benimsemişler, zamanla içlerinden bazı unsurlar Abaza, Adige, Karaçay, Çeçen, Kumuk gibi Kafkasya halkları arasına karışarak oralarda asimile olmuşlar ve farklı etnik kimlikler kazanmışlardır. Nogay Tatarları ile birlikte Karaçay-Malkarlılar ve Kumuklar konuştukları Türk lehçelerinin özellikleri sebebiyle Kıpçak grubuna girmektedirler. Bugün Kafkasya'nın Stavropol eyaleti bozkırlarında Türkmenistan'dan göç ederek gelip yerleşmiş Türkmenler ile Dağıstan'ın Derbent şehri civarında yerleşmiş olan Azerî toplulukları Kafkasya'da yaşamakta olan Oğuz grubu Türklerini temsil etmektedirler<sup>67</sup>.

Apar boyu, Orhun Yazıtları'nda sadece bir yerde geçmektedir. 572 yılında Mukan Kağan öldüğünde cenazesine katılan kavimler arasındadır. Bunları Juan-juanlardan farklı bir kavim oldukları ve Avrupa'da yaklaşık üç yıl varlığını sürdüren Avar Devletini oluşturan boylar olduğu anlaşılmaktadır. Bu boy aslında War ve Gun adlı iki kabileden oluşur. Uar-Hunları Çinliler, Hua (Uar) diye adlandırmışlardır. Kurdukları devlet Akhun, Eftalit (Heftalit) gibi isimler taşır. Cürcan'daki Çol (Çöl) boyu ve Batı Kök-Türkleri zamanındaki Askiller, Akhun Devleti boylarındandır. Bir başka Akhun grubu Kızıl Hun (Karmir Hyon, Kermichion, Hermichion) adıyla anılmıştır. Onların Zavul adlı bir boyu orta ve güney Afganistan'da ayrı bir yerde beylik kurmuştur. Bu boy ya da boylar grubu daha sonra, Kuzey Hindistan'ın ele geçirilmesinde önemli rol oynamıştır. Hint kaynakları onları Huna diye tanımıştır. Akhun Devleti, ağırlık merkezi Soğdiya, Baktriya ve Toharistan olmak üzere 558 yılına kadar varlığını sürdürmüştür. Bu yılda I. Kök-Türk Devleti'nin batı kanadının yöneticisi İstemi Yabgu ile Sasani hükümdarı Anuşirvan'ın ortak hareketi sonucunda yıkılmıştır. Uar-Hun (War-Gun)'lardan bir kol ayrılıp, önce Kafkaslara sonra Karadenizin kuzeyinden Orta Avrupa'ya girmişler ve orada 805 yılına kadar varlığını sürdürecektir olan bir devlet kurmuşlardır<sup>68</sup>.

---

<sup>67</sup> Tavkul, Ufuk, *Kafkasya İçin Türkiyat Araştırmalarının Önemi*, I. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, Ankara, 25-26 Mayıs 2006, s. 187-202.

<sup>68</sup> Şencan, Yusuf Cem, *İslamiyet Öncesi Türk Devlet Geleneği*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Malatya, 2007, s. 62.

Hazarların yerleşim sahası Don-Volga(İtil-İdil) Kafkasya üçgenini içine alıyordu. Hazar coğrafyasını anlatırken yanındaki komşu ülkelerden de bahsetmekte fayda vardır. Bilindiği gibi birçok milletlerden ve ülkelerden oluşan Kafkasya'yı tarihi araştırmalarda başka milletleri veya devletleri dışlayarak ele almak mümkün değildir. Kafkasya geniş anlamda sadece Kafkas ötesi değil aynı zamanda bozkır, ön Kafkasya bölgesini de kapsıyor. Kafkasya doğal coğrafi şartlar, birçok milletler ve dinler bakımından zor bir bölgedir. Kafkasya'da herhangi bir milletin tarihini Kafkasya'nın genel tarihini dışlayarak yazmak mümkün değildir. İslam coğrafyacılarından Mesudi Kabh (Kafkas) dağının, büyük bir dağ olduğunu ve geniş bir alanı kapladığını söyler. Kafkasya birçok halkı ve ülkeyi barındırır. Bu dağda yetmiş iki millet yaşar ve her milletin kendi hükümdarı ve diğerlerine benzemeyen dili vardır. Dağda kollar ve ovalar yer almaktadır. Bab el-Ebvab (Derbent ) şehri de bu kollardan biridir. Bu şehri İran şahı Anuşirvan kurmuş ve şehirle Hazar Denizi arasında bir sur yaptırmıştır. Bu sur denizin içine doğru bir mil kadar sokulur ve Tabersaran (Tabasaran) kalesine kadar kırk fersah kadar derelerden tepelerden ve çukurlardan geçerek Kabh(Kaf ) üzerinde uzanır. Bu sur üzerinde her üç milde ve bazen güzergâhın durumuna göre daha az veya daha çok mesafede demir kapı yaptırmıştır. Her kapının arkasına o kapıyı gözeten bir halk yerleştirmiştir. Bütün bunlar bu dağa komşu olan Hazar, Alan, Türk kabileleri, Serir(Avar) vd. saldırılarına karşı koymak için yapılmıştır. Bu devletler dışında Mesudi, komşu ülkeler olarak ayrıca Şirvan, Layzan, Laks, Hayzan, Bulgar, Burtas, Kurç(Gürcistan), Gumik ve Zirikeran(Zerihgeran) hakkında da bahsetmektedir<sup>69</sup>.

Kronolojik olmak bakımından Bulgar kelimesi ikinci kez 6. yy'da geçer. Suryani yazar Hatip Zakharias, 555 yılı civarında Kuzey Kafkasya'da 'Hazar Kapısı' civarında yaşayan *Burgarlardan* haber vermektedir.<sup>80</sup> "*Kendilerine mahsus dilleri olup, şehirleri bulunan*" bu halkın Bulgarlar olduğundan şüphe yoktur. Antakyalı İoannes, Bizans İmparatoru Zenon (474-475 ve 476-491) döneminden bahsederken, 482'de Bizans'ın Bulgarlardan Gotlara kar\_ı yardım istedi\_ ini söyler. Bu, tam şekliyle Bulgar kelimesinin ilk geçişidir. Aynı yüzyılda, İoannes'den hemen sonra

---

<sup>69</sup> Eldarov, Murad, *İslamiyet'in Hazarlar Arasında Yayılması*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2006, s. 3.



yazan Ermeni Horenli Musa (Moses Khorenats'i) çok eskilerden bahseder. Horenli, Süryani Mar-Abbas-Katina'ya dayanarak, MÖ 2. yy'da Kafkasların kuzey eteklerinde ve Kuban nehri boylarında, silsilenin ortalarında yaşayan Bulgarları anlatır. Kendi ülkesinin komşuluğunda olup, kendi yaşadığı yerlere kadar uzanan gelişmeleri anlatan ve kendi bölgesinden yazılı kaynakları kullanan Ermeni yazar Horenli Musa, en az rivayetleri ve dedikoduları kayda geçiren Antakyalı İoannes kadar, ama gerçekte ondan fazla itimadı hak etmektedir. Onun verdiği diğer bilgilere güvenip Bulgarlar hakkında soylediklerine inanmamak keyfi bir tercih olur. Dolayısıyla, MÖ bir tarihte Kafkasya'da Bulgarların varlığı göz ardı edilemeyecek bir ihtimal, belki de tarihçi için bir gerçeklik olarak durmaktadır. Böyle eski bir tarihte bu kadar batıda Türklerin olamayacağı şeklindeki acele itirazların ise bugün bir hükmü kalmamıştır. Bu konuda en isteksiz davranan Sinor bile Eskiçağ kaynaklarında geçen bazı kavim isimlerinin bizzat 'Türk' kelimesine işaret ettiğini kabul etmektedir. Ayrıca, efsanevi bilgilerle İskit ülkesinin içlerinden gelen kardeşlerden biri olarak *Bulgarios*'u zikreden Bar Hebraus dışında, maddi tarihten bahseden hiçbir kaynak Bulgarların göçünden bahsetmez. Bu ya onların yerli olduklarını, ya da M.Ö. çok erken bir tarihte gelmiş olduklarını göstermektedir. Ermeni yazarı destekleyen bir başka haber, 'resmi' olarak kabul edilen tarihten tam 150 yıl öncesinde, 334 yılında, anonim bir Latin yazmasında geçer. Burada "*Ziezi ex quo Vulgares*" ifadesine rast gelinir. Buradaki *Ziezi* acık şekilde Çeçenleri göstermektedir. *Vulgares* ise Bulgar'dan başka bir şey olamaz. Horenli'nin Bulgarlar için gösterdiği yurt da Kafkasların kuzey eteklerini içine alan bölgedir<sup>70</sup>.

Kafkasya'da Elbruz Dağı'nın doğu ve batısındaki yüksek dağlık vadilerde yaşayan Karaçay-Malkar Türkleri, tarih boyunca bölgede hâkimiyet kuran Kimmer, Saka (İskit), Bulgar, Sabir-Hun ve Kıpçak Türklerinin binlerce yıl süren etnik bütünleşmesinden süzülerek ortaya çıkmış bir Türk boyudur. Proto-Türk kavimleri daha MÖ 5000 yıllarında Kafkasya coğrafyasıyla ilişki içerisindeydiler. Yani, Kafkasya'nın kaderi daha o zamandan beri Türk dünyasıyla ilişkilidir. Araplar, VIII. yüzyılda Kafkasya'yı fethederek İtil Irmağı ötesine kadar ulaşmışlar, fakat Bizans ve

---

<sup>70</sup> Demiral, Osman, *Bulgarların Menşei Tartışmalarında Orta Asya İhtimali*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2006, s. 30.

Hazar direnişini karşısında geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu arada Ermeni ve Gürcü krallıkları genişlemiş ve İranlıların bölgedeki etkinliği artmıştır. Sonraları Oğuzlar ve dolayısıyla Selçuklu Türkleri Kafkasya'ya gelmiş, nihayet XIII. yüzyılda Moğollar Kafkasya'yı ele geçirmişlerdir. Moğollar kendilerinden nüfus olarak daha fazla olan Türklere, onların askerî üstünlüklerinden dolayı bağımlı kalmışlar ve kendilerinden sonra ortaya çıkan devletler hep Türk asıllı olmuşlardır. Kabardey-Balkar Cumhuriyetinin başkenti Nalçik şehrinde 22-26 Haziran 1959 tarihinde yapılan "Karaçay-Malkar Halkının Etnik Oluşumu" konulu sempozyumda şöyle bir sonuca varılmıştır: "Karaçay-Malkarların etnik oluşumu, Bulgar, Alan, Kıpçak ve yerli Kafkas kabilelerinin birbirleriyle karışmasından meydana gelmiştir". Kafkasya tarihi ve kültürü üzerine yaptığı çalışmalarıyla meşhur E. P. Alekseyeva, bu etnik oluşumun, Karaçay-Malkarların bugün yaşadığı topraklarda XIII-XIV. yüzyıllarda tamamlandığını söylemekte; yukarıdaki Bulgar, Alan, Kıpçak ve yerli Kafkas kabileleri dizisine bir de "Koban Kültürü"nü yaratan kavimleri eklemektedir<sup>71</sup>.

---

<sup>71</sup> Adiloğlu, Adilhan, *Karaçay-Malkar Türklerinin Etnik Oluşumunda Bulgar ve Sabir Hunlarının Rolü*, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Sayı 24, s. 8.

## II. BÖLÜM

### 2. KAFKASYA'DAKİ MUSEVİ TÜRKLER

#### 2.1. KARAİMLER (KARAİM TÜRKLERİ)

##### 2.1.1. Karaim İsmi ve Anlamı

Karaim isminin manaları yoluyla Karaimlerin köklerini açıklamak, Karaim bilmeçesini çözmek için yapılan pek çok çalışma vardır. Çünkü Karaimler var oldukları ilk günlerden beri bu sorun tamamıyla çözülememiştir.

Karaylar, genel kabullere göre Hazar devletinin içinde yer alan gruplardan biridir. Köken itibarıyla Türk olup Orta Asya'dan gelmiş olan Hazarlar, M.S. VI.-XI. yüzyıllar arasında Hazar denizi ile Karadeniz arasındaki bölgede, İdil boyunda devlet olarak yaşamışlardır. İçerisinde birçok dinin birlikte yaşama imkânı bulduğu Hazarlarda Gök Tanrı inancı, Hıristiyanlık, İslamiyet ve Musevilik yanyana yaşamakla birlikte devletin resmî dini Musevilik olmuştur. Başlangıçta bir Musevi mezhebinin adı olan Karai/Karay kelimesi, XX. yüzyıl başlarından itibaren bir Kıpçak şivesini konuşan topluluğun adını ifade eder olmuştur. Bugün Karay denilince bir Türk boyu olan Karaylar akla gelmektedir. Karai/Karay kelimesi, Yahudi literatüründeki ananeyi, yani sözlü geleneği kabul etmeyen, sadece Tevrat'ı kabul eden Musevilik mezhebi mensuplarına verilen isimdir. Günümüz Karay Türklerinden bazıları, kendilerine Yahudi dedirtmedikleri gibi, Museviliğin bir mezhebi tanımlamasını da kabul etmemektedirler. Şu anda Amerika'da, Avrupa'da, İsrail'de, Mısır'da, Rusya'nın çeşitli yerlerinde yaşayan Karailerin kesin nüfusu tesbit edilmiş değildir. Bütün dünyada elli bin kadar Karai inancında nüfus olduğu tahmin edilmektedir. Bunların arasında kendini Türk olarak ifade edenlerin sayısı sadece iki bin kadardır. Günümüzde Türk Karayların yoğunlukta yaşadıkları yerler Litvanya, Polonya, Kırım ve İstanbul'dur<sup>72</sup>.

Karaim ismi, Karaim dilinde **Karay**, çoğulu **Karaylar**, Arapça'da **Kara'im**, Rusça ve Lehçe'de **Karaim**, Fransızca'da **Caraim**' dir. Ayrıca, pek çok

---

<sup>72</sup> Gülsevin, Selma, *Karay Türkçesinin Kendisine Has Özellikleri Ve Türk Lehçeleri Arasındaki Yeri*, Karadeniz Araştırmaları, Kış 2013, Sayı 36, ss. 207-222, s. 208.

ansiklopedi ve ilmi eserde bu isim, ‘**Karaite**’ şeklinde geçmektedir. Bernard Lewis’e göre, Karaim ismi ilk defa 9. yy’da İran ve Irak’ta ortaya çıkan bir Musevi adıdır.

Bugün, nerdeyse bütün araştırmacılar, Karaim isminin İbranice’deki ‘**kara**’ (okumak) kökünden türediğinde fikir birliği etmişlerdir. İbranice’deki ‘**karai**’ formunun ve çoğulu ‘**Karaim**’ in edebi olarak kabul edildiğini, yalnızca Eski Ahit’in Kutsal Kitap okuma otoriteleri söylemektedir. Hem de hiçbiri gerçekten Kutsal Kitap’tan başka Karaim dininin varlığını onaylayamaz ve diğer taraftan ‘**kara**’ kökünün manasının Müslümanların kutsal kitabı Kur’an’da ‘**okuma, konferans**’ manalarına geldiğine dair bir etimolojiye işaret eder. Bu açıklama, bize yalnızca Karaim isminin okuma otoriteleri tarafından onaylanan Karaim dinini belirlediğini ve Karaimlerin etnik kökenleri hakkında hiçbir şey söylemediğini belirtmektedir.

Karaim ismiyle ilgili benzer bir açıklama, L. Nemoy’un son çalışması **Karaite Anthology**’de ileri sürülmüştür. Bu da, ‘**kara**’ kelimesinin ‘**çağırarak, davet etmek**’ teriminden türediğidir. Bunun içindir ki **Karaites** Müslümanların hareketlerine davet için kullandıkları (Arapça **da’i**, çoğulu **du’at**) benzeri bir kelime olan Shiite ‘**çağırıcılar, misyonerler**’ manalarını bildirmektedir. Üçüncü açıklama, ‘Uzman Kitap Okuyucuları’nın Karaimlerin önceki kutsal kitaba ait yorumlarını ima ederek Arapça ‘**karra**’, çoğulu ‘**karra’un**’ ismiyle bağlantı kurmaktadır. Tüm bu türetmeler, az ya da çok tahminidir ve onların kanıtları yoktur<sup>73</sup>.

Simeon Starikov, ‘ Kırımlı Karaimler Hakkında’ isimli yazısında Karaim ismini Türkçe bir kelime olan ‘**Karam**’ kelimesinden türediğini söylemektedir. Bu, ‘**Karam**’ kelimesinin Kimmerler’den türediğini göstermektedir. Çünkü Türkçe ‘**Karam**’ Kimmerler demektir. Prof. R. A. Vvdensky başkanlığında 1953’te derlenen Sovyetler Ansiklopedisi, Karaimler’in ve Yalta insanının ilkel çağ Kırım yerlilerinin torunları olduklarını da şiddetle reddeder. Çok meşhur bir etnograf ve antropolog olan Prof. A. A. Basmakov, bu azınlık topluluğun üzerinde senelece yapmış olduğu incelemeler sonucunda, Karaimler’in bilinmeyen ve eski dönemlerde

---

<sup>73</sup> Doğan, İsmail - Kıvrakdal, İlgi “*Karaim Türkleri*”, Türkler Ansiklopedisi, C. 20, Ankara 2000, s.1333.

Kırım'a gelen bir halk olan Kimmerler'den türediğini söylemiştir. Bir zamanlar, bu halk Karadeniz'in tüm sahillerinde barınmıştır.

Bugün bu mezhebe mensup olan topluluğun büyük çoğunluğu Türk asıllı olup bunlar, kelimeyi tekil kalıbı ile **'Karay'**, çoğul kalıbı ile **'Karaylar'** şeklinde söylemekte, Karai kelimesinin sonundaki **'i'** sesini, kendi dillerine uygun olarak **'y'** sesine çevirerek telaffuz etmektedirler. Karaim kelimesindeki **'-im'** eki, İbranice'de çoğul eki olduğu halde, bazı İngilizce eserlerde **'Karaims'** şeklinde yazılarak tek bir kelimedede, bir İbranice çoğul eki **'-im'**, bir de İngilizce çoğul eki **'-s'** aynı kelimedede kullanılmaktadır. Yine bazı Türkçe eserlerde **'Karaimler'** ifadesi kullanılarak, İbranice çoğul eki **'-im'** ile beraber Türkçe çoğul eki **'-ler'** yan yana getirilmektedir<sup>74</sup>.

### **2.1.2. Karaim Türklerinin Coğrafyası**

Karaimler, bugün başta Litvanya olmak üzere, Kırım, Mısır, İsrail, Amerika, İsviçre, Fransa, İngiltere, Belçika, Kuzey Afrika, İspanya, İran, Ermenistan, Kafkasya, Güney Rusya ve İstanbul'da yaşarlar.

Karayların yaşadıkları yerler bugün, başta Litvanya olmak üzere, Kırım, Mısır, İsrail, Amerika, İsviçre, Fransa, İngiltere, Belçika, Kuzey Afrika, İspanya, İran, Ermenistan, Kafkasya, Güney Rusya ve İstanbul'dur. Etnik grup olarak şekillenmeleri Kırım'da olmuştur. Karayların bir kolu uzantı olarak Hun Türkleri ve Hazar Türkleri kabileleri arasında yer almıştır. Karay nüfusunun hızla azalışının sebepleri arasında, açlık, savaşlar ve korumasız halk oluşlarının yanı sıra, asıl olarak Sovyetler Birliği döneminde uygulanan Ruslaştırma politikasıdır. 1989 nüfus sayımına göre BDT ülkelerindeki Karay sayısı 2803'tür<sup>75</sup>.

---

<sup>74</sup> Doğan, İsmail, Kıvrakdal, İlgi, a.g.e. , s.1334.

<sup>75</sup> Güllüdağ, Nesrin, *Karay Türklerinde Akrabalık Adları*, Jass The Journal of Academic Social Science Studies, Volume 5 Issue 6, p. 205-217, December 2012, s.207.

### 2.1.3. Karaim Türklerinin Kökeni

Karaim ismi, Karaimlerin köklerini açıklamakta yetersiz kaldığından, onların soylarını belirlemek amacıyla haklarındaki diğer kanıtları da dikkate almak gerekmektedir. En önemli delil, Kıpçak-Türk Grubuna ait olan Karaimler tarafından bugüne kadar konuşulan dilde saklıdır. Ayrıca, Karaim folklorü ve Türklerin diğer eski gelenekleri de konuyla ilgilidir.

Dilleri, Türkçe ve Eski Ahit'in sözleriyle olağanüstü bir birleşim olan Kırım Karaimlerinin yaşam tarzı, geçmişte hazarlar ile olan benzerliğiyle de uzun süre dikkati çekmiştir. 1846'da, tanınmış oryantalist V. Grigoriyev, Karaimlerin kökenlerinin Türk Hazarlar olduğuna ilk kez dikkat çekmiştir. Bu görüş, Rusya'daki Karaimlerin kanuni durumlarının hükümleriyle ilgili olarak Rusya Yüksek Komisyonu tarafından da 1862 yılında Rus İmparatorluğu bünyesinde Karaim adı resmen kabul edilmiştir. Bu terim, I. Krachkovski, V. Smirnovet isimli oryantalistler tarafından da kullanılmıştır.

V. Grigoriyev, Kırım Karaimleri ile ilgili olarak çalışan etnografyacıların Polonya, Almanya, Rusya ve diğer ülkelerin sanat eleştirmenlerinin, antropologlarının sonuçlarını çok önceden görmüştür. Hazar ve Kırım dönemi üzerinde, özellikle Karaitic devrede yoğunlaşmış olan V. Alexseev, T. Kowalski, A. Zajaczkowski, Prof. M. Moreiovski, K. Dzini çalışmalarında onları, Sarmatlarla ilişkilendirmektedir. Bu görüşü, I. Chekanovski, B. Adler, S. Şapşal, N. Baskakov ve diğer bilim adamları paylaşmaktadır.

Sovyetler Birliğinde yaşayan halklarla ilgili bazı çalışmalarda Karaimlerin Türk kökenli oldukları resmen ifade edilmiştir ( Sovyetler Birliğindeki Milliyetlerin Listesi, 1927, Sovyetler Birliğinin Avrupa Bölümündeki Halklar, 1964 gibi).

Araştırmacılar, Karaimlerin Türk Hazarlarla aynı kaynaktan oldukları hususunda hem Fikirdir. Kendileri ve antropolojileri, folklor ve dillerinin özellikleri yoluyla verilen hükümler, Karaimlerin yine Hunlarla Kırım'a ulaşabilen ( Kireis,

Kereites vb. telaffuzundan farklı) eski Karaimlerin bir kolu olduğu yolundadır. Aşağıda verilen örnekler, bunu kanıtlar niteliktedir.

Karaimlerin **Sarıbaş, Cigit** gibi eski soy isimleri, Karaitic antropolojiden bugüne kadar ulaşmıştır. Karaim etnolojisine, Türk akraba ve kabilelerinden katılma **Bakkal, Birhe, Boryu, Duvan, Kara, Karga, Kırk, Naiman, Sarı, Uzun, Herkes, Hun** ve diğer soy isimleri yoluyla bu bağlantı kurulabilmektedir. Onlar, Kırgız, Kazak, Kırım Tatarları ve diğer Türk halklarıyla genel kökleri itibariyle aynıdırlar. Bazen Karaimler, Kırgızlar olarak da adlandırılmıştır.

V. Alexseev, basit kronikal araştırmalarda, modern Karaimler ve Hazarlar arasında devamlılık kurmuştur. Eğer biz Kırım, Karaim ve Hazar kafataslarını karşılaştırırsak, Hazar ve Kırım bölümleri arasında Karaimleri merkezde görebiliriz.

Bazı araştırmacılar, Kırım Goths'un etkisiyle bazı Karaimlerde görülen mavi renkli gözleri açıklamaya çalışırlar.

Sonuç olarak, Kırım Karaimleri (Karais), Hazar kabile birliklerinin ve Hunların kalıtımıyla Karaimlerin eski kolunun atalarıdır. Bunlar, Sarmato-Alans ve kısmen Goths içinde asimile olmuşlardır.

Karaimler, kendi etnik kimliklerinin ve Türk halklarıyla olan akrabalıklarının farkındadırlar.

#### **2.1.4. Karaim Türklerinin Tarihi**

Karaimler olarak bilinen etnik grubun tarihi net olarak bilinmemektedir. Bilinen bunların Türk asıllı olduğu ve 14.y.y'dan önce Kırım'a yerleşmiş olduklarıdır. Karaimlerin Hazar soyundan olduğu da düşünülmektedir. Çünkü 10.y.y.'da Hazar İmparatorluğunun çöküşünden sonra haklarında hiçbir şey duyulmamıştır. Genellikle, bunların asi Kıpçak (Kuman ve Polovtsian olarak da bilinmektedir) ordusu tarafından yıkıldığı ve Hazar topraklarının 13.y.y.'ın başlarında gerçekleşen Moğol istilasından önce Kıpçakların eline geçtiği farzedilmektedir.

Linguistik deliller, modern Karaimler ile Kıpçak / Kuman / Polovtsian'lar arasında yakın bağların olduğu, dini deliller de Hazarlarla bağlantılarının olduğunu savunan görüşü desteklemektedir. Fakat henüz bu hipotezi destekleyecek daha kuvvetli deliller bulunamamıştır. Bununla birlikte bir Rus Türkolog “Hazar Kültürünün Mirasçıları Hakkında” isimli çalışmasında Hazar kültürel çevresinin Karaçay, Balkar, Tat-Kafkasya göçmenlerine bağlı olduğunu ifade etmişlerdir. Bu tez, yazar tarafından haftanın günlerinin ismi ile dil bilgisine ait materyallerin ilişkisi kanıt gösterilerek desteklenmiştir. Karaimce’de gün isimleri, hem Ana Türkçe ve Hristiyan dilinde, hem Müslüman ve Musevi dilinde eski şekillerindeki gibi korunmuştur. Hattapazar ve pazartesi, Karaimce’de **yex-k’un**, **yex-bask’un**, edebiyatta ‘**mübarek gün sonrası**’ olarak, Türk halk için Hristiyan misyonerler tarafından Kumanlar ve Polovtslarda çevrilmiştir.

Kafkas dilinde, Halicz’de ‘**ayne**’, Troki’de ‘**baraski**’ olarak adlandırılan **Cuma**, Greek Byzantin’de ‘**paraski**, **paraskebi**’, İrano-Persian’da ‘**adne**, **azne**’, Huvashes’te ‘**erne-kun**’ olarak adlandırıldı. **Cumartesinin** adlandırılmasında ise, bir Musevi unsuru olan ‘**şabat**’ kelimesi esas alınmıştır. Karaimlerde ‘**şabat-k’un**’, benzer olarak Kumanlar ve hemen hemen Kafkasya’daki bütün etnik gruplarda (Kumuklar, Karaçaylar, Balkarlar), ‘**şemat**, **şumat**’ olarak adlandırılmıştır.

Karaim Türkleri hakkında tartışma götürmeyen tarihi gerçeklerden biri 14.y.y.’da Kırım’da yaşıyor olmalarıdır. İkinci gerçek de (Karaim rivayetlerine göre), yine 14.y.y.’da 483 aileen oluşan bir grubun Kırım’dan Litvanya Grand Dükalığına göç etmiş olmaları ve Dükalık’ta Troki, Vilna (şimdiki Trakay ve Vilnius, her ikisi de Litvanya’da) ile (bugün Ukrayna sınırları içinde bulunan) Lutsk ve Haliç’e yerleşmeleridir.

Grand Dükalık ve Kırım’daki Karaimler içine kapanık, birbirine sıkı sıkıya bağlı olan bir topluluk oluşturdular. Kendi aralarında evlendiler ve günümüze kadar din, dil, örf ve adetlerini korumayı başardılar. 20.y.y.’da, Karaimlerde dağılmalar başladı. Bir kısmı Moskova’ya, bir kısmı St. Petesburg ve Varşova’ya göç etmiştir. Sayılarındaki eksilme, dillerinin durumunda da bir zayıflığı beraberinde



getirmiştir. Çünkü Karaimler günden güne Rusça, Lehçe ve hatta Kırım Türkçesini ana dil olarak kabul etmeye başlamışlardır. Ancak Kırımçakların aksine Karaimler (1941-1944) Alman işgalini çok az kayıpla atlattımlardır. Çünkü Litvanya'da bulunan Karaim Din Kurulu Başkanı Haham Hacı Saray Şapşal, Nazi yetkililerine, Karaimlerin Yahudilikle sadece dini bağlantılarının olduğuna ve etnik olarak tamamen ayrı bir ırka mensup bulduklarına inandırmayı başarmıştır. Savaş sonrasında da Karaimler şanslıydı. Kırım Tatarlarının hemen hepsi sürgün edilirken, Karaimler **Kırım, Moskova, Leningrat** gibi buldukları yerlerde kaldılar.

Bugün biyolojik nüfusları, Karaimleri endişelendirmektedir. Bu problemin çözümü insani ve milli bir çaba istemektedir.

### **2.1.5. Karaim Türklerinin Hayat Tarzları**

Karaimler eskiden; çiftçilik, sığır üreticiliği, askerlik, gemi sürücülüğü, el becerileri, diğer küçük mesleklerle uğraşmışlardır.

Karaimler, Hazarların mevsime dayalı hayat şartlarını devam ettirmektedirler. İlkbaharda üzüm bağlarına ve bahçelere doğru yola çıkan Karaimler, sonbaharda sürekli oturdukları yerlere dönmektedirler. Kışın farklı mesleklerle uğraşırlar. Karaimlerin meslekleri soy isimlerine yansımıştır; çoban, avcı, yabancı hayvan avcısı, çiftçi, ağaç kesici, arıcı, sütçü, biracı, aşçı, arabacı, ...vb.

Karaimler, iyi çiftçi olarak bilinmektedir. Bahçeler ve üzüm bağları, nehir kenarlarındaki vadilerdedir: Al'ma, Kaha, Salgir, Karasu.

Atlara son derece düşkün olan Karaimlerin askeri mesleklerde itibar sahibi oldukları bilinmektedir.

XIX. yüzyılda Karaim Türklerinin büyük bir çoğunluğu eğitim ve öğretim görebilmiş, Karaim Türkleri arasından birçok ordu mensubu, hukukçu, doktor ve öğretmen yetişmiştir. XIX. yüzyılın sonlarına kadar Karaim Türklerinin eğitimi sadece dinî okul ("midraş") ile sınırlıydı; ancak 1870'li yıllarda eğitim

reformlarından sonra Rus Karaim Bakanlık Okulları (RKMU), esnaf, kadın, “karışık” okullar ve Karaim gençliği için özel okullar açılmıştır<sup>76</sup>.

Karaimlerin yaşantısıyla, diğer Türk boylarının yaşantısı arasında benzerlikler vardır. Onların aile büyüklerine ve akrabalarına karşı boyun eğmeleri, saygıda kusur etmemeleri dikkate değer bir özelliktir.

### 2.1.6. Karaimler Türklerinde Din<sup>77</sup>

Karaizm, Irak'ta Ebu Cafere'el Mansur'un halifeliğinde, 754-775 yılları arasında, Talmud'a karşı bir hareketle kurulmuştur. Arthur Koestler, “On Üçüncü Kabile” adlı eserinde ise, Karaizm'in önce İran'da ortaya çıkıp sonra dünya Yahudileri arasında yayılmış, özellikle Küçük Hazarya (Kırım)'da rağbet görmüş bir temel ilke Yahudiliği olduğunu belirtmektedir.

İlk Karaim öğreticisi ve yazıcısı Basralı Anan Ben Davut'tur. Başlangıçta Anan'ın yandaşlarına “**Ananniler**” denilmiştir. Ancak, 9.y.y.'da **Karaim** adını almışlardır. Bu ad, onların ilimlerinin temelini teşkil etmektedir. **Karaim** sözü, İbrani dilinden alınmadır. Aynı zamanda Sami “**qara**” telaffuzu, Arapça “**Karaim**” sözünün anlamını ifade etmektedir. Ayrıca dini meselelerde yalnızca Kitab-ı Mukaddes (Eski Ahit)'te “**okuyan**” karşılığında kullanılmaktadır. Karaim dini, duygu dünyasında gelişen felsefe ile tabiat ilimlerine yönelmiştir. Bu açıdan Karaim inancı, yeni dönemlerde Reformun oynadığı rolü yüklenmiştir.

Karaim dininin kuruluşu ve gelişiminde İslam'ın büyük tesiri olmuştur. Özellikle 8. y.y.'da, İslam dünyasında kurulan dogmatik-felsefe-mütekellimler ve ritüel-kanuni Hanefilerin/Hanefi mezhebi tesiri altındaki Karaim dini, ritüel-kanuni alanda kendi yapısını kabullenerek Analojinin kuruluşunda kıyas, sonuçlama kurallarını bulmuştur. Aynı zamanda tüm insanlığın onayladığı, Tevratla çatışmayan

---

<sup>76</sup> Dmitriy Anatolyeviç Prohorov (Çev. Emine Atmaca - Reshide Adzhumerova), *Xix. Yüzyılın İkinci Yarısı – Xx. Yüzyılın Başlarında Tavriya Vilayeti Karaim Türklerinin Etnik Ve Dil Durumu*, Gazi Türkiyat, Güz 2013/13: 209-214, s.209.

<sup>77</sup> Bu bölüm, İsmail DOĞAN-İlgi KIVRAKDAL'ın “*Karaim Türkleri*” adlı makalesinden alınmıştır. Daha geniş bilgi için bkz. Doğan, İsmail; Kıvrakdal, İlgi (2000), “Karaim Türkleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 20, s.1336.

bazı gelenekleri de içine almıştır. Bu prensip, İslam dininin ritüel-kanuni iki temel unsuru, hadis ve icma'ı andırmaktadır.

Karaim ritüellerinde, İslam'ı andıran yönler bulunmaktadır. İnsanların ayakkabısız bir şekilde kutsal yerlere girmesi ve ibadet etmesi, dua yerlerinin çok temiz tutulmaya çalışılması, gibi. Ayrıca, İslamiyet'in tesiriyle **“hutbe”** alınmış ve bunda halifenin adı anılarak mukaddes yerler olan Mekke-Medine ve Kudüs'e hayır dua yerleştirilmiştir.

Karaim dininin bir başka yönü de, Hz. İsa'yı ve Hz. Muhammet'i peygamber olarak kabul etmiş olmasıdır.

Karaylar tarafından kabul edilen inancın kuralları şunlardır:

1. Yaratıcı Tanrı / Tanrı Yaratıcı / sonsuzdur.
2. Tanrı'nın tekliği ve gücü, hiçbir yaratık tarafından eşitlenmez ve insanlığın aklına sığmaz.
3. Var olmuş olan her şey, meleklerden başlayıp en alt düzeydeki yaratığa kadar bütün varlıkların hepsi Tanrı tarafından yaratılmıştır.
4. Tanrı'nın koruması, her varlığın üstündedir.
5. Tanrı, Musa'nın peygamber ruhuyla birleşti ve onunla buyruklarını gönderdi.
6. Tevrat-ı Şerif ve ondaki Tur-ı Sina'da verdiği Evamir-i Aşere ekmeldir. Ne değiştirilebilir, ne de bütünlenebilir.
7. Peygamberler, daima Tanrı ruhuyla esinlenmişlerdir.
8. Tanrı, her insan için iyiliklerine ve kötülüklerine göre armağan veya ceza vermeyi ve onu suçlamayı buyurmuştur.
9. Ölülerini suçlama Kıyamet Günü olacaktır.
10. Davut'un soyundan Tanrı'nın gönderdiği Mesih ile dünya kurtulacaktır.

Karaizm, altın çağını 7. ve 12. y.y.'larda yaşamıştır. İranlılar, Araplar, Yahudiler, Iraklılar ve Türkler arasında kabul edilen Karaizm, 8.y.y'dan önce Kırım'a ulaşmıştır. Daha sonra ise Hazarlar arasında yayılmıştır.

Rusya'da, sadece Kırımli Karaim Türkleri ve Astrahan kenti ve Kuzey Kafkasların Geniş Kazak köylerinin yerlileri olan Ruslar tarafından kabul edilmiştir.

Karaizm'in esas prensibi, Kutsal Kitap'ın özgürce çalışılmasının gerekliliği ve başkalarının düşüncelerine dayanmadan kişilerin kendi akıl gücüyle yaratıcıyı anlamaya çalışmasıdır.

Karaim tapınakları -kenesas- (Altar) Mihrap ile birlikte güneye yöneltilmiştir. Binaların kuzey kısımlarındaki balkonlarda setler vardır ve bunlar kadınlar için ayrı girişler oluşturur.

Tatiller, Eski Ahit'te gerçekleşir; Easter (Paskalya), Trinity (Baba-oğul- kutsal ruh) pazar günleri kutlanır. Değer verdikleri İncil'e göre, bugünü düzenlerler. Tanrı'nın emirlerini saygılı bir biçimde yerine getirmek için cumartesiye seçmişlerdir. Karaim Türkleri, düzenli olarak oruç tutarak, orucun son günü kurban keserler.

Karaimler, günde iki defa ibadet eder. Sabah ve akşam yapılan bu ibadetlerde, Zebur'dan dualar okunmaktadır.

Karaimlerde, çocuğun doğduktan sekiz gün içerisinde sünnet edilmesi ve sünnetin Musevi bir mümin tarafından yapılması gerekliliği vardır.

Karaim mezhebinde, zekât ibadeti vardır. Talmudist Yahudilikte sadece hayvanlardan ve yetiştirilen mahsulden zekât alınırken Karailik'te madenler hariç, her türlü malın ve hayvanın onda bir nispetinde zekâtı vardır.

Karailik'te, Siyon'un önemi çok büyüktür. İlk devir Karaimlerinde en büyük amaç, İsrail'in kurtarılması, Siyon Dağı'ndaki Süleyman Mabedi'nin yeniden inşa edilmesi ve İsrail Devleti'nin yeniden kurulması idi. Daha sonraları bu amaç onlarda gederek zayıflarken, Talmudist Yahudilerde güçlenmiştir. Dolayısıyla Karaimler, Kudüs'e gitmek ve Süleyman Mabedi'ni ziyaret etmek istemektedir. Anan ben

Davut'un sonunda Kudüs'e giderek oraya yerleşmesi, Karailere hedef olarak Kudüs'ü göstermiş olmaktadır. Bu arzularını gerçekleştirmek isteyen birçok Karaim; Avrupa, Amerika, Kırım, İstanbul vb. yerlerden İsrail'e gitmekte ve Kudüs'teki kutsal yerleri ziyaret etmektedir.

İslamiyet'te olduğu gibi Karailik'te de kısas vardır. Karaimler, insanın işlemiş olduğu suçun cezasını aynen çekmesini istemektedir.

Karailik'te "Çoğu yasak olan şeylerin azı da yasaktır." hükmü vardır.

Karaimler, ölülerini defnederken onların yüzlerini Kudüs'e doğru çevirirler.

Rusya'da devrimden önce 20 tane kenesa bulunmaktaydı. Bunların 11 tanesi son faal tapınağın 1959'da Evpatoria'da kapatıldığı Kırım'daydı. Çıft Kale ve Evpatoria'daki ana kenesalar şimdi çok kötü bir durumdadır. Kenesa binaları **Kiev, Kharkov, Simferopol, Sevastopol** ve **Backhisarai**'de korunmuştur. Fakat onlar kendi amaçlarında kullanılmamışlardır. Bugün, sadece Litvanya'daki kenesalar gerçek işlevlerini yerine getirmektedir.

### 2.1.7. Karaim Türklerinde Edebiyat ve Folklor

Karay edebiyatı eski dönemlerde sadece dinî edebiyattan ibaretti denilebilir. Karay Türklerinin dinî görevlerini yerine getirebilmeleri için yapılan Tevrat çevirileri ve dua kitapları dikkat çeker. Yapılan araştırmalar neticesinde, 1528-1529 yıllarında Venedik'te İbranice basılmış olan Karay Türkçesiyle yazılmış dua kitaplarının en eski örnekleri arasında Kırım Karaycasıyla yazılmış bir ilahinin de bulunduğu öğrenilir. 1731 yılında Kırım'da ilk Karay matbaasının kurulmasıyla birlikte birçok ilahi kitabı basılmıştır<sup>78</sup>.

Karay Türkleri, dinlerini, ibadetlerini, geleneklerini yaşatabilmek için çeviriler yapma ve bu çevirileri basarak yaygınlaştırma yoluna giderler. 1830-1832 yılları arasında İstanbul'da bulunan Avraham Firkovicz (1787-1874), Tevratı Karaycaya

---

<sup>78</sup> Çulha, Tülay, *Kırım Karaylarının Halk Edebiyatı Kaynakları: "Mecumalar"*, Folklor Edebiyat, 16, 33-42, (2010), s. 35.

çevirerek İstanbul'da basmıştır. Matbaanın yaygınlaşmasıyla birlikte 1841 yılında Kırım'ın Evpatoria (Gözleve) şehrinde dört cilt halinde Eski Ahit'in kanunları basılır.

Karaimlerin şarkı, türkü, şiir, atasözü, masal, bilmece, hikâye, gelenek ve görenek gibi bütün kültür ürünleri incelendiğinde, bu kültürün diğer Türk boylarının kültürlerinden farklı olmadığı açıkça görülmektedir.

Karaim halk yaratıcılığının başka ürünlerinden biri 'sekirme yoraları' adıyla tanınan, yordamına uygun olarak bedenini değişik aza ve bölümlerini titretme temeline dayanmaktadır. Bunlarda, halka ait karakterde birçok uygulama ve inançlar saklanmaktadır.

Düşlerin yol gösterici anlamı, değişik halklarda olduğu gibi 'tabirname'nin yaygınlaştığı Yakın Doğulular arasında da bulunmaktadır. Karaimce'de bunlar 'tüş yoraları' adını taşımaktadır.

Karaim folklorunda Türk tekerlemesinin karşılığı olan '**yomak başı**' adlı alaycı masal girişleri görülmektedir.

Karaimlerde, ayrıca '**tapmaca**' denilen bilmeceler de bulunmaktadır. Troki Karaimleri buna '**tabuştırma**' demektedir.

Karaim folklorunda birçok göreneklere bağlı biçimler ve deyişler, günümüze kadar ulaşmıştır. Örnek olarak doğal kayıplar (ölüm) için '**baş için**' dendiğini gösteren Karaim göreneklere gösterilebilir. Bu genel insanlık düşüncesini belirten mali yitirmeleri sağlığın ve insan hayatının bedelidir, anlayışındaki görenek diğer Türk halkları arasında da bilinmektedir. "Başımıza gelecek, malımıza gelsin.", Türk anlatımı buna bağlanmaktadır.

Karaimler arasında geniş alanlara yayılmış bir başka görenek de, çocuğun doğumundan önce ona isim verme yasağıdır. Bu yasağın sıkı bir şekilde uygulanmaktadır. Aileye yakın akrabalar, dünyaya gelecek olan çocukla ilgili olarak

sadece kendi aralarında konuşurlar. Bu gelenek, Türk halkları arasında da bilinmektedir. Buna en güzel örnek, “Doğmadan oğlana ad verilmez.”, atasözüdür<sup>79</sup>.

### **Karaim folklorundan bazı örnekler**

#### ***Yomakbaşı’ndan:***

Zaman zaman ekende, pire ber ekende

Deve dellal ekende, suv-sığır katır ekende

Men on beş yaşında ekende, babam eşikte bala ekende

Men babamın beşiğini tıngır mıngır tebrekende

Kaplu kaplu bakalar kanatlandı uçmağa

Denizde bir ateş tüşti

Balıkların sırtı pişti

#### ***Seğirname’den:***

1. Adam alının sağ yanı sekirse - istedigini bula ve muradına ere.
2. Dili sekirse – cenk ede, duşmanlar duşmanlık ede, cefa çeke.
3. Sol eli sekirse – ululuk ve devlet bula.
4. Eki dizi birden sekirse – hareket ede ya bir yerde otura.
5. Sağ omuzı sekirse – beglik ve rahatlık bula.

---

<sup>79</sup> Doğan, İsmail, Kıvrakdal, İlgi, a.g.e. , s.1339.

***Tabirname'den:***

1. Eger tişlari tüşadır – hem yuvahlarından hem süvarlarından ölarlar.
2. Yuvunsa köz suvlarda hem tengizda – biyañ.
3. Körsa tüşünda balıhlar hem kiçi börüler – köp yamgurlar anlatadır.
4. Yamğurnu körsa tüşünda – yahşı habar kelir.

***Atasözleri ve Deyimlerden Örnekler:***

1. Ah ahça kara künga kerak.
2. Balıh başından sasıyt.
3. Keziniz yarlıh.
4. Tenri korusun betardan.
5. Teva boynuy kınır ne menda tüz.
6. Yahşı ana sıy kıza.

***Bilmecelerden Örnekler:***

1. Bir eşik bir teşik. **“baş”**
2. Sandıçığım açıldı al yipegi saçıldı. **“yuku”**
3. Yapusu sudan gendisi nurdan. **“göz”**
4. Yeşil yaprak sallanır sallandıkça allanır  
Kızarmış al al olmuş cümle ona hoşlanır. **“alma”**



***Türkülerden bir örnek:***

***Düğün Türküsü***

Ağlama kelin ağlama	Hocağa çıkkan kızlarının
Toyun bolur yar yar	Sert kaynadı bolur yar yar
Ak balçıktan silanğan	Ana babanı ansa
Üyin bolur yar yar	Faydası bolur mı yar yar

Karaimlerde saklanan maddi kültürden en dikkate değer olanı, bayram günlerinde hamur yapmaya yarayan “**talkı**” adlı malzemedir. Mişerlerde Tomboy çevresinde “**talka filariz**”, Kazan Tatarlarında “**talkı**” kenevir filarizleyen malzemeler, Kafkas Karaçaylarında “**talki**” deri tabaklamaya yarayan madde demektir.

Karaim yemekleri de, hiç şüphesiz Türk kökenlidir. Etimolojide bunlar açıkça görülmektedir. Mesela, “**katlama**” birkaç yufkadan oluşan peynirli hamur (**börek**) dur, kat-dan, katla- katlamak. “**Yayma**” (pide), yay- dan, dahi **yaymaç**. “**Kıyma**” (patetesle doldurulmuş sucuk) kıy- dan. “**Umaç**” (suda sütle pişirilen avuçta ovularak ufalanmış hamur parçaları) uv / oğ- dan.

Karaim yemeklerinde “**katmağ**” denilen helvanın da mühim bir rolü vardır. Bu helva, önemli günlerde, aile toplantılarında, neşeli ya da yas tutulan merasim günlerinde yenilmektedir. Ama yas günlerinde “**kara helva**” yenilmektedir.

Karaim halk sanatında, işleme ve örme sanatları dikkate değer özellikler taşımaktadır. Dokuma ve işlemelerde Türk halklarının karakteristiğini taşıyan geometrik süslerin Turan sanatının hususiyetinde İran’da yayılmış hayvan ve bitki motiflerinin ağır bastığı stilin karşılığında olduğu bilinmektedir<sup>80</sup>.

---

<sup>80</sup> Doğan, İsmail, Kıvrakdal, İlgi, a.g.e. , s.1341.

### 2.1.8. Karaim Türkçesi

Bugün konuşulan veya 20. y.y. başından itibaren yazı dili olarak kullanılan Türk lehçelerini sınıflandırmak üzere, genellikle kabul edilmiş üçlü etnik tasnifte (Oğuz, Karluk, Kıpçak), Kıpçak lehçelerini geniş bir grup teşkil eder. Coğrafi tasnifte, Kuzey-Batı Türkçesi veya bazen sadece Batı Türkçesi, fakat çoğunlukla da Kuzey-Batı Türkçesi şeklinde adlandırılan bu grup, tarihi ve kavmi adlandırmalarda hep Kıpçak grubu olarak kabul edilmiştir. İşte bu Kıpçak grubuna dâhil olan Türk lehçeleri şunlardır:

#### *I. Karadeniz-Hazar bölgesi II. İdil-Ural bölgesi III. Aral-Hazar bölgesi*

1. Karaim (Karay)	1. Tatar	1. Kazak
2. Kırım-Tatar	2. Başkurt	2. Karakalpak
3. Karaçay-Balkar		3. Nogay
4. Kumuk		4. Kırgız

Bugün Litvanya’da **Troki** (Trakai), **Vilnius** (Vilno) ve **Ponevezis** (Ponevej) şehirlerinde; Ukrayna’da **Luck** (Lutska) ve **Halicz** (Galiç) şehirlerinde; Kırım’da **Gözleve** (Yevpatoriya) ve **Bahçesaray** civarında; Polonya’da **Gdonsk**, **Varşova**, **Wroclaw**, **Opole** bölgelerinde dağınık bir cemaat halinde yaşayan Musevi Karaim Türklerinin konuştukları ve edebi bir dil olarak kullandıkları bu lehçeyi, bugün daha ziyade sözlü edebiyat ürünleriyle izlemek mümkündür<sup>81</sup>.

Etnik, coğrafi veya dil özelliği farklılıklarına göre yapılmış olan Türk lehçeleri tasniflerinde Karayca; etnik bakımdan “Kıpçak; Kıpçak-Polevets”, coğrafi konum olarak “Batı; Kuzeybatı; Karadeniz-Hazar çevresi”, dil özellikleri bakımından da “tav; tavlı; kalgan” grupları içinde gösterilmiştir (EREN 1983). Türkologlar tarafından Kıpçakçanın bir kolu gösterilen Karayca, aslen Kırım bölgesinde şekillenmiş olmakla birlikte, farklı 3 bölgede nispeten farklılaşmış 3 ağza ayrılmıştır.

<sup>81</sup> Doğan, İsmail, Kıvrakdal, İlgi, a.g.e. , s.1342.

Bunlar: 1. Troki ağız 2. Haliç- Lutsk ağız 3. Kırım ağız Eski yazmalar ve edebî metinler daha çok Troki ağızında olduğundan bu ağız Karaycanın esas dili kabul edilir. Bunlardan Kırım ağızı zamanla Kırım Tatarcası içinde asimile olmuştur. Kırım ağızının edebî ürünleri, Troki ağızıyla yazıya geçirilmiştir. Troki ağızı ile Haliç-Lutsk ağızı arasındaki farklar araştırmacılar tarafından daha önce belirlenmiştir<sup>82</sup>.

Tarihleri bakımından Hazarlarla bağılı oldukları iddia edilse dahi Hazar dili için elimizde, bazı şahıs adları, yer adları, unvanlar ve Köktürk benzeri üç harfle yazılmış tek bir yazıt dışında, pek bir şey olmadığı için bu birleştirme dil bakımından şimdilik yetersiz kalmaktadır. Buna rağmen Karaimce, tipik bir Kıpçak lehçesidir. Sadece, cümle kuruluşunda, tıpkı Gagauz lehçesinde olduğu gibi Slav tesirleri göze çarpmaktadır. Fakat Nikolay Baskakov, “**Nekotorie Nablyudeniya Nad Sintoksisam Karaimske Yazıka**” (Karaim Dili Sözdizimi Üzerinde Bazı Müşahadeler) adlı eserinde, Karaim dilinin gramerinin zayıf olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte, Karaimlerin köklü bir edebiyata sahip olduğunu ve pratikte Karaimce’de öge sıralaması serbestliğinin olduğundan bahsetmiştir.

Bu öge sıralama serbestliğinin iyi bir konuşma için kullanıldığını söyleyen Baskakov, bu özelliğinden dolayı, Karaimce’de Slovyan dillerin etkisi olmadığını belirtir. Ayrıca, öge sıralama serbestliğine, genelde Türk konuşma dilinde rastlandığını belirtir.

Başlangıçta Karaimce, İbrani alfabesiyle yazılmaktaydı. Fakat 20.y.y.’dan bu yana Latin ve Kiril harfleri de kullanılmaya başlanmıştır. Latin harflerinin iki versiyonu bulunmaktaydı: Litvanya dilinde kullanılan **Panivij / Panaveyiş**, Lehçe’de kullanılan **Lutsk, Haliç** ve **Vilna / Vilnius**. Allworth bir 1927 öncesi ve bir de 1927 sonrası için iki Latin alfabesi hazırlamıştır (Nationalities of the Soviet East). 1930’larda Lutsk’ta Latin harfleriyle birkaç yayın yapılmış, fakat o tarihten itibaren hiçbir şey basılmamıştır. Bu Sovyet yayınlarında Kiril harflerine dayalı bir transkripsiyon sistemi kullanılmıştır. Polonya’da hala Latin transkripsiyonu kullanılmaktadır.

---

<sup>82</sup> Gülsevin, Selma, a.g.m., s.209.

Bugün, Kumanca'nın en yakın halefi ve devamı, eski Lehistan-Rusya hudutlarında oturan Karaimlerin dili olan Karaimcedir. Özellikle eski Lehistan'ın **Vilna, Troki, Ponevezis**'te oturan Karaimlerin dili, Lehistan'ın güneyinde oturanlardan daha fazla eski Kumanca'ya yakındır. Kırım Karaimlerinin dili de, eskiden 14.y.y. sıralarında, herhalde Lehistan'a göç etmiş olanlar ile müşterek bir lehçe olmuştur. Fakat bugün Kırım Karaimlerinin dili, bir taraftan Kırım Tatarcasına, diğer taraftan da Kırım'ın Osmanlı unsurlarına benzediğinden, kendi özelliklerini, böylelikle eski Kuman lehçesi izlerini de aşağı yukarı kaybetmiştir.

Kafkasya'da oturan Balkar ve Karaçayların lisanı, Karaimlerin diline çok benzemektedir. Fakat bugün hiç değişmemiş eski lisanı ancak Lehistan ve Litvanya'da yaşayan Karaimler muhafaza etmektedir.

Karaimce, Moğol öncesi dönemde (13.y.y. öncesinde), şekillenmiştir. Codex Cumanicus ile önemli benzerlikler arz etmektedir. Karaimlerin ibadet dili İbranicedir. Fakat Tevrat'ın Karaimce'ye çevirisi (muhtemelen 10.y.y.'da) yapılmıştır. Dini terimlerin birçoğu Arapça ve Farsça'dır. Bu, yapılanma döneminde, İslam'ın etkinliğini göstermektedir (cemaat, kudret ve din gibi). Ayrıca Karaimce'de önemli ölçüde, İbranice unsurlar da bulunmaktadır.

Karaimlerin kaynaklarına ait en önemli delili, dilleri teşkil etmektedir. Karay dilinin verilerinden anlaşıldığına göre Karaimler, Eski Devir ve sırasıyla Bulgar, Hazar, Uz-Peçenek ve Kıpçak-Kumanlar'dan kaynaklanıp yeni bir nitelikte karşılıklı alışverişler sonucu ortaya çıkmıştır.

1917 yılında, Rusya'nın tümünde yapılan ilk nüfus sayımında, Çar ülkesinde 12.894 Karaim'in yaşadığı tespit edilmiştir (bu sayıya Polonya topraklarında yaşayanlar da dâhildir). Bunların arasından 9666'sı ana dilleri sorulduğunda "**Türkçe**" demiştir (her halde kendi değişik Hazar diyalektleri olmalı). 2632'si Rusça konuştuklarını ifade etmiş ve yalnızca 383'ü Yiddish'i kullandıklarını söylemiştir.

Karaim ulusunun dilinin dünyadaki diğer diller arasında önemsiz sayıldığına şüphe yoktur. Onun bu durumu üzüntü vericidir. Şimdi Karaimce çok

kullanılmamakta ve konuşulmamaktadır. Sürekli olarak aynı yerde oturmamak ve ayrı birlikler halinde yaşamak, onların birbirinden uzak yerlerde oturmasına yol açmıştır.

Litvanya'da hala Karaimce'yi anlayabilen ve günlük konuşmalarında kullanabilen yaklaşık olarak elli kişi vardır. Ukrayna'da sayı sekizdir. Polonya'da ise Karaimce günlük hayatta kullanılmaz. Fakat halen bu dili hatırlayabilen birkaç kişi vardır. Kırım'da bir zamanlar önemsenen Karaimce'nin günümüzde kullanımını azalmış olsa bile, birkaç genç, kitaplardan öğrenerek yaşatmaya çalışmaktadır.

Karaim dili, belirli yapısal özelliklerini ve diğer diller içinde mevcut olmayan pek çok eski Türkçe kelimeleri, bugüne kadar korumuştur. Tanınmış Polonyalı dilci Tadeusz Kowalski, Karaimce'nin Türk dilleri için önemini, amberin içindeki sineğin taşlaşmasına benzeterek renkli bir şekilde anlatmıştır. Karaimce'nin Türk dillerinin eski özelliklerini yansıtan yönleri saklanmıştır. İşte bunlar, amber içinde saklanan sineklerdir. Bu, dillerin çalışması için vazgeçilmez bir özelliktir.

Karay Türkleri, inançlarına bağlı olarak İbrani alfabesini kullanmaya başlamışlardır. Uzun yıllar İbrani alfabesini kullanan Karaylar, daha sonraları Leh ve Litvan kaynaklı Lâtin alfabeleriyle Kiril alfabesini kullanmışlardır. Kullandıkları bu alfabeler ile çeviri eserler çoğunlukta olmak üzere az sayıda edebî eserler de ortaya koyarak ve bilhassa süreli yayınlar ile Karay yazı dilini meydana getirmişlerdir. Çeşitli sebepler sonucu göç eden, dağılan Karayların nüfusu sürekli azalarak günümüzde neredeyse yok olma seviyesine gelmiştir. Nüfusun azlığının ve dağınıklığının yanı sıra günümüzde Karayların yaşadığı ülkelerdeki dil politikaları da Karay Türkçesi konuşma ve yazı dilini olumsuz yönde etkilemektedir<sup>83</sup>.

---

<sup>83</sup> Öztürk, Abdulkadir, *Karay Yazı Dili*, Journal of Turkish Language and Literature Volume:1, Issue: 1, Summer 2015, (61-70), s.61.

## 2.2. KIRIMÇAKLAR

### 2.2.1. Kırımçak İsmi ve Anlamı

Kırımçaklar, tarihte Kırım'ı vatan tutmuş olup bugün çoğunluğu Kırım'da yaşamaktadır. Kırımlı Musevîler olarak da bilinen Kırımçaklar asıl adını Kırım yarımadasından alır. Kırımçak kelimesinin anlamı ve etimolojisi üzerine çeşitli çalışmalar yapılmıştır.

Kırımçaklar kelimesinin halk arasında ne zaman kullanılmaya başlandığı tam olarak tespit edilememekle beraber, büyük ihtimalle, 16. yy.'da Kefe'nin dindar toplu-mundaki mezhep ayırımından sonra başlamıştır<sup>84</sup>.

Türk Ansiklopedisinde Kırım kelimesinin, Arapçadaki "uhud" yani hendek kelimesinden türediği ve "müstahkem mevki" anlamına geldiği belirtilmektedir.

Kıpçak, Kırımçak, Kolançak kelimelerinin sonundaki "çak" sözü, bu civarda yaşayanlar anlamındadır. Kırımçak teriminin esası Kırım + Türkçe küçültme anlamı ifade eden çak, Kırım sakini, Kırım'da oturanlar anlamındadır. Halen Kırımçaklar kendilerini Kırımçak olarak adlandırırlar.

Kırımçaklar, 1818'de İmparator I. Alexander'a yazdıkları mektupta kendilerini "Karasubazar'dan İsrail'in çocukları" şeklinde tanımlamışlardır. Kırımçaklardan ilk defa yazılı olarak bu mektupta bahsedilmiştir.

Bu mektupta kendilerini 1813'te taundan (veba hastalığı), 1815'te selden zarar görmüş küçük ve fakir Kırımçak halkı olarak takdim ederler. Resmî olarak Kırımçak terimine Rogatlık kolonisinin Kırımçak çiftçileri ve Karasubazar sakinlerinin vergiden muaf tutulmaları ile ilgili Vezirler Kabinesinin 18 Ağustos 1859 tarihli emirnâmesinde de tesadüf olunur<sup>85</sup>.

"Kırımçak" adına "Kırımçak Talmudist Yahudileri" şeklinde ilk defa 1859 senesine ait bir Rus vesikasında rastlanmaktadır. Bu isim büyük ihtimalle Kırımlı

---

<sup>84</sup> Güllüdağ, Nesrin, *Kırımçak Türkçesi Grameri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Elazığ, 2005. s.31.

<sup>85</sup> Güllüdağ, Nesrin, a.g.e. , s.32.

Türkçe konuşan Rabbani (yani Tevrat'ın yanı sıra Talmud'u da kabul eden) Yahudileri, Museviliğin ayrı bir mezhebine mensup olan Karaimlerden ve 18. yüzyılın sonunda Kırım'ın Rusya'ya bağlandıktan sonra bu bölgeye gelmeye başlayan Aşkenaz Yahudilerinden ayırt edebilmek için ortaya çıkmıştır. 19. yüzyılın sonundan 20. yüzyılın başına kadar literatürde “Kırımçak” adıyla birlikte “Kırım Yahudileri”, bazen “Türk Yahudileri”, kendi aralarında ise “Srel balaları” (‘İsrail çocukları’), “İsrailler” veya “Beni İsrail” (İbranice ‘İsrail oğulları’ adları da kullanılmaktaydı. 20. yüzyılda ise Kırımçak adı kayıtlarda kesin olarak geçmektedir<sup>86</sup>.

Kırımçak isminin kullanımı oldukça geç ortaya çıkmıştır. Bunun nedeni ise etnik tarihlerinin özellikleri ile ilgilidir. Rusya'nın Kırım'ı fethinden önce Yahudiler, Kırım Tatarlarının hala kullandığı Tatarca adını kullanıyorlardı. Ana dillerinde de Kırımçaklar kendilerini bu şekilde adlandırıyorlardı. Sadece Yahudi mezhepleri arasındaki farkların işaret edilmesi gerektiğinde grupların adları kullanılırdı: Rabbaniler, Karaylar gibi. 19. yy.'ın ilk yarısında Kırım'daki Rus yetkililer, Kırımçaklarla, daha yüksek etnik statüleri olan Karaylar arasında bir ayırım yapma ihtiyacı duydular. Kırımçakları işaret etmek için değişmez bir kelime henüz üretilmemişti. Rus resmî etnik dokümanlarında Kırımçaklar için farklı isimler kullanılmıştır: “Yahudi-Rabbinler” (1832), “Karasubazar Yahudileri” (1832), “Yahudi Talmudistler” (1833), “Yahudi Rabbanistler” (1833), “Kırım Yahudileri” (1844), “Tatar Yahudileri” veya “Türk Yahudileri” gibi. 19. yy.'ın ortasında, bu da yeterli olmadı ve yetkililer, Kırım'da daha fazla süre kalan ve Tatarca konuşan bu Yahudilerle, Yidiş (İbranice ile karışık bir Alman lehçesi) konuşan ve yarımadaya yeni gelen Aşkenazi Yahudileri arasında bir ayırım yapma ihtiyacı duydular. 1856'da “Kırımçak” ismi “Yahudi-Kırımçaklar” biçimiyle bu Yahudi grubu işaret etmek maksadıyla ilk kez resmî bir dokümanda yer aldı<sup>87</sup>.

Daha sonra daha kısa olan “Kırımçaklar” ağır bastı. 18. yy.'ın sonlarında ve 19. yy.'ın başlarında Kırımçaklar kendileri de bu ismi kullandılar.

---

<sup>86</sup> Emirova, Aishe, *Kırım'daki Kırımçak Kültürü Ve Eğitim Cemiyetinin Kırımçakların Kültürel Mirasının Korunmasına İlişkin Faaliyeti*, Türk Dünyası Sivil Toplum Zirvesi, 11-13 Mayıs, Eskişehir, 2014.

<sup>87</sup> Güllüdağ, Nesrin, a.g.e. , s.32.

Yahudilerin bütün milletleri kendi neslinden türemiş göstermek gibi bir temayülleri vardır. Bu nedenle çeşitli kavimlerin isimlerini Yahudi adıyla beraber anarak onları kendilerin en türemiş gibi göstermeye çalışmışlardır.

Belgeler ilk olarak 1859'dan itibaren Kırımçaklardan bahseder. Aynı kaynaklar onların yalnızca Tatar dilini konuşabildiklerini iddia eder. 18. yy.'ın sonunda Rusya, Kırımı ilhak ettikten sonra Kırımçaklar iyice tanınmaya başlanır. 19. yy.'ın ortalarında bölge Musevî nüfusunun sayıca çoğu Musevî göçmenlerden oluşmakla beraber, artık Kırımçaklar da kendi isimleriyle anılmaktadır. Kırım hanlığı zamanındaki tarihi belgelerde Kırımçaklar hep, Yahudiler diye adlandırılırdı. V. Chernin'e göre Kırım Tatarları da Kırımçaklar adını kabul etmektedirler. Kırımçak adının 1859'da görülmesine rağmen etnik teşekkülünün 13-14. yy.'da başlayıp, 19. yy.'da tamamlanması dikkat çekicidir. Bize göre Kırımçakların bu ülkenin yerleşik halkından oldukları isimleriyle de doğrulanmaktadır. Günümüzde Kırım'ın bu yerli Musevîleri problemleri aydınlatmak için özel bir ilgi odağı oluşturarak, araştırmacıların dikkatini çekmektedir<sup>88</sup>.

### **2.2.2. Kırımçakların Kökeni**

Kırımçakların menşei problemi değişik kaynak veya anlayışlar tarafından farklı biçimlerde dile getirilmiş, çözüm olarak da farklı sonuçlar gösterilmiştir. Elbetteki bu farklı sonuçlar tamamıyla politik bakış açılarıyla ilgilidir. Etnografik literatürde Kırımçaklar hakkındaki bilinenler oldukça azdır ve bunlar da birbirlerine zıt görüşler içerir. Kırımçakların XIX ve XX. Asırlardaki tarihi problemleri 1991'de ele alınmış, XX. Asrın literatüründe onların tarihleri aydınlatılamamıştır. Kırımçaklar arasında kendilerini Türk soylu olarak adlandıranların varlığı yanında Türk kültürlü, İsrail asıllı olarak görenler de vardır. Bu ikinci grup biraz da desteklenme gücü altında kendilerini tanımlar gibidir. Bazı kaynaklar onların Filistin'den gelen Yahudiler olduğunu iddia etse de bu görüş ilmi gerçeklerden uzak olarak addedilmektedir. Büyük Sovyet Ansiklopedisi onların kökeni olarak iki kaynak göstermektedir: Türk ve Ceneviz. Resmi politika gereği olacak ki bu kaynakta

---

<sup>88</sup> Güllüdağ, Nesrin, a.g.e. , s.33.



Kırımçaklar Türk Dilli Ceneviz asıllı Yahudiler olarak lanse edilmektedirler. Hatta ilave olarak onların artık Rus dilli olduğu da vurgulanmaktadır. Onların Kırım'a gelişi ve orada ortaya çıkışlarını, 1492'de Portekiz ve İspanya'dan kovulan Yahudiler olarak kabul eden görüşten başka bir görüşe göre Kırımçaklar VI-VIII asırlarda oluşan Kırım'ın en eski ahalisidir. Bir başka görüşe göre ise Kırımçaklar Musevi dinli Türkler olup Hazarlar daha Hunlular ile birlikte iken mevcuttular ve bugün de Hazarların bakiyeleri olarak devam etmektedirler. Kırımçakları Portekiz ve İspanya'dan kovulan Yahudilere bağlayan görüş, Kırımçak soyadlarından hareket ederek bu sonuca ulaşmaktadır. Bütün soyadlar içinde bir iki soyadını esas alarak sonuca ilikin yorum yapmak, hem de kahhar çoğunluğu yok sayarak tez ileri sürmek doğru olmasa gerek. Kırımçak soyadlarının ekserisi Türkçe veya Türkçeleşmiş kelimelerden oluşur. Kırımçakların sadece soyadları değil, dil ve düşünce biçimleri ile davranış şekilleri de diğer Türk halklarıyla benzerdir. Kırım'da, Yarımada Hazarların gelişi ve onlardan bir kısmının VIII. - X. asırlar arasında Museviliği kabul etmesi etnik bir boy olarak Kırımçak tarihinin başlangıcı sayılmalıdır<sup>89</sup>.

Kırımçakların tarihi oluşum sürecinde, etnik yapısının temelini Hazar bakiyesi Türk grupları oluşturmaktadır. Fakat Hazarların da kökeninin Türk olup olmadığı konusunda bir takım tartışmalar vardır. Bu yüzden önce Hazarların kökeni hakkında bilgi vermek gerekir. Hazarlar, Sabirlere, Göktürlere ve Suvarlara bağlanmak istenmelerine rağmen, onlar çok eski zamanlardan beri ayrı bir boy olarak var olmuşlardır. Ancak onlar, Hazar Devleti kurulmadan önceki devirlerde fazla etkili olmadıklarından, tabî oldukları hâkim zümrelerin yönetimi altında uzun süre yaşamış ve bu hâkim zümrelerin adları ile anılmışlardır. Güçlenerek siyasî bir varlık haline gelince, kendi isimlerini duyurarak Hazar adı ile tarih sahnesine çıkmışlardır.

Dünyada halen Hazar adı ile anılan bir millet veya topluluk mevcut değildir. 6-11. yy.'lar arasında yaşadıkları ve büyük bir devlet kurdukları kesinlikle bilinen Hazarların, hiçbir iz ve eser bırakmadan tarih sahnesinden silinmiş olması mümkün değildir. Dolayısıyla onların devamı ve mirasçıları sayılabilecek bir topluluğun

---

<sup>89</sup> Altınkaynak, *Erdoğan, Kırımçakların Menşei ve Bu Konudaki Çalışmaların Değerlendirilmesi*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research Volume 2/7 Spring 2009, s. 12.

dünyada var olması gerekir. Bu varis topluluğu öncelikle eski Hazar devleti sınırları içinde aramak gerekir. Kırım ve Kafkasya ise Hazar Devletinin alanıdır. Bize göre bu topluluğun varisçilerinden birisi de Kırımçak Türkleridir.

Hazar kültür muhitinin devamı Karaçaylar, Balkarlar, Tatlar, Kafkas Dağlıları ve Karaylar arasında aranmıştı. Bazı türkologlar tezini teyit etmek için günlerin isimlendirilmesinde belgeler aramıştı. Karaylarda gün isimleri, eski Türk, Hristiyan, Müslüman ve Tevratî izlerini muhafaza etmiştir. Karay dilinde Pazar ve Pazartesi kutsal gün ve kutsal gün ertesi anlamına gelen yeh-kün, yeh-başkün ile ifade edilir. Troki Karaycasında, cuma “baraski” Halicz Karaycasında ise “ayne” ile ifade edilir. Çuvaşlarda cuma “ernekün” anlamındadır. Tevratî unsur; şabat kün (cumartesi) Kumanlarda ve tüm Kafkas Türk gruplarında (Kumuklar, Karaçaylar, Balkarlar) ve Çuvaşlarda şemat, şumat şeklinde görülür.

İbn’ul Fakih’in, Kitab-ı Buldan adlı eserinde “Hazarların hepsi Yahudidir, ancak onlar, yakın zamanda Yahudiliği kabul etmişlerdir” ifadesine dayanarak Dunlop, Koestler, Kutschera, gibi bazı yazarlar, Doğu Avrupa Yahudilerini Hazarlara bağlamaya çalışırlar. Doğu Avrupa Yahudilerinin menşeinin Hazarlar olduğunu iddia edenler, Yahudi Hazarların kendi dillerini unutarak Slavca konuşmaya başladıklarını, bugünkü Doğu Avrupalı Yahudilerin konuştukları dil olan Yidişçe’deki, Slavca kelimelerin, Hazar Yahudilerinden gelmiş olduğunu ileri sürmektedirler. Bir toplumun, kendi dilini tamamen unutup, başka bir dil konuşmaya başlamasındansa, kendi şivesine yakın, aynı dilin başka bir şivesini konuşması her halde akla daha uygundur<sup>90</sup>.

Hazar Devleti yıkıldıktan sonra o bölgeye Oğuz ve Peçeneklerin yanı sıra büyük ölçüde Kıpçak Türkü yerleşmiştir.18 İki asır kadar Kıpçakların hâkimiyeti altında kalan Hazarlar kendi dillerini terk ederek Kıpçak lehçesini konuşmaya başlamış olmalıdır.

---

<sup>90</sup> Güllüdağ, Nesrin, a.g.e. , s.34.

Hazar Türklerini, Yahudiliğin birçok esaslarını kabul etmediklerinden, Yahudilik dışında tutulduklarından onları Yahudi saymak ve Yahudi cemaati içinde görmek yanlıştır. Zaten İsrail de onları Yahudi cemaati içinde görmez.

Hazarların Musevîliği kabul edişini, çok mübalağalı bir şekilde büyötmek sureti ile Doğu Avrupa Yahudilerini Hazarlara bağlamak isteyenlerin yanıldıkları en büyük nokta Hazar halkının bütününün veya büyük çoğunluğunun Musevîliği kabul etmiş oldukları görüşüdür. Aslında Hazarlardan çok az kimse Yahudiliği kabul etmiştir. Siyasî sebeplerle Yahudiliğin kabul edilmiş olması bir yana, Yahudiliği kabul edenlerin sayısı da oldukça azdır. Hazarlar menşeye itibariyle Türk olup, Orta Asya'dan geldikleri muhakkaktır. Hazar bölgesinde yapılan kazılar sonucunda, ortaya çıkan malzemeler arasında Orta Asya kökenli kılıçlar, baltalar vb. kültür malzemeleri bulunmuştur. Bu durum, Hazarların Karadeniz ile Hazar Denizi arasındaki bölgeye Orta Asya'dan geldiklerini ve onların Türk menşeli olmalarının gerekliliğini gösterir.

8. yy. Çin ve Bizans kaynakları Hazarlardan “Türk-Hazar” adıyla bahseder. İbn Al Faqih'te beynelminel ticaret maddeleri arasından “Hazar süngöler, Hazar atları” sayılmıştır. Yunanlılardan Strabon ve Latin müellif Plinius Doğu Avrupa'da, Edil ve Hazar'ın şarkında, Çin sınırlarına kadar uzanan sahalarda, ne gibi kavim ve kabileler yaşadığını bize nakletmiştir. Gerçekten bu Yunan Latin eserlerinde adı geçen kabile isimlerinden pek çoğu malûm Türk uruk isimlerinden ibarettir. Bunların arasında (Khazar) Hazarlar da vardır.

Hazarların devlet sistemleri ve bilinen dil kalıntıları bütünü ile Türk özelliği göstermektedir. Hakan Yusuf'un mektubuna göre, Hazar Hakanlarının, İbranîce isimlerinden ayrı olarak öz Türkçe isimleri de vardır. Bu durum onların Türk menşeli olduklarını açıkça gösterir. Bazı araştırmacıların Hazarları Sabirlere, Göktürlere veya Suvarlara bağlamak istemelerine rağmen, biz onların çok eski zamanlardan beri eski bir Türk boyu olarak var olduklarını kabul ediyoruz.

Bugün sayıları milyonlarla ifade edilen Doğu Avrupa Yahudilerinin tamamının Hazarlardan geldiğini söylemek doğru değildir. Belki günümüzdeki Doğu

Avrupa Yahudilerinde bir miktar Hazar kanı olabilir, ancak bu abartıldığı kadar yüksek oranda değildir.

Czortkover'in araştırmalarına göre, bugün yaşayan Karayların kafatası lleri, Hazarların kafatası lleri birbirine uymaktadır. Doğu Avrupa Yahudilerinde ise böyle bir benzerlik tespit etmek çok mümkün değildir. Bilindiği gibi antropolojik özellikler etnik bakımdan belirleyici bir unsurdur.

Hazarların hâkim sülalesi efsanevî Aına neslinden ve Gktrklere dendir. Tarihçilerin büyük bir çoğunluğunun Türklerin bir boyu olarak kabul ettiği Hazarları, bazı batılı bilim adamları sonraları Türkleşmiş bir boy olarak göstermek istemişlerdir. Hazar adının Türkçe bir kelime olması bir yana, eski Çin kaynaklarında Trk=Hazar (Tu-kuo Ko-sa) tabirinin geçmesi ve Hazarlarla ağdaş olan Arap kaynaklarının büyük bir kısmında onların Türk menşeli olarak takdim edilmesi, Hazarların Türklüğünü hiçbir şüpheye yer bırakmayacak şekilde ortaya koyar.

Hazarları Türk olarak kabul edenler, onları Türk kabul etmeyenlerden kat kat fazladır. Hazarların Türk olduğunu söyleyen kaynaklar, ya Hazarların ağdaşlırlar veya onlara yakın çağda yaşamışlardır. Aksi görüş bildirenlerden bir kısmı, Hazarlarla ağdaş olmadığı gibi, onlarla aralarında uzun zaman aralığı vardır. Bu sebeple yanılmış olmaları muhtemeldir.

Hazarlar; imparatorluğun tamamı olarak değil de, devletin kurucusu ve nüvesini teşkil eden bir boy olarak özbeöz Trktrler. Hazarlar konusunda Batılıların da kabul ettiği en kesin delil, Hazar Hakanı Yusuf'un Hasdai b. şarput'a yazdığı mektuptur. Hakan Yusuf mektubunda kendi soy kütüklerini şöyle anlatmaktadır: "Atalardan kalma soy kütüklerine göre, Togarma'nın on oğlu vardı. Bunların soylarından Uygur, Dursu, Avar, Hun, Basila, Tarniak, Hazar, Zagora, Bulgur ve Sabirler gelmektedir. Biz yedinci oğul Hazar'ın soyundan geliyoruz." Mektupta bahsedilen Togarma Yafes'in oğlu olup soy kütüğü kitaplarına göre Türklerin babasıdır.

Büyük çoğunluğu Hazar asıllı olan, Kıpçakçanın farklı bir şivesini konuşan Kırımçaklar, asırlar boyu Kırım'da varlığını sürdürmeye muvaffak olmuştur. Bunlar büyük oranda Hazar kanı taşıyan, Hazarların etnik ve kültürel yönden varisleri olan insanlardır. Günümüzde Kırım'da yaşayan Kırımçak Türkleri, Kıpçak ve Hazarların karışımından ortaya çıkmış ve Hazar Yahudi dinini günümüzde de yaşatan bir Türk boyudur. Hazar devletinin yıkılmasından sonra Kafkaslara gelen Kıpçaklar Hazar unsurlarını içlerinde erittiler. Hazar kültürünün mirasçıları olarak Onların dil ve kültür verilerini bize Kırımçaklar ve Karaylar bildirir.

Eğer; Kırımçaklar; Hazarların torunları ise onların bugün Hazar dili ile konuşmaları gerekirdi, şeklinde düşünülebilir. O da Hazar devleti yıkıldıktan sonra Kıpçakların, Hazar ülkesine gelerek oraya iki yüz yıl egemen olmaları bu zaman zarfında, egemen topluluğun dili olan Kıpçak şivesinin Hazar topluluğu tarafından benimsenmesiyle mümkündür.

Rus tarihçileri de Karayların kesinlikle Sami ırkından olmadığını, Türk ırkından (Ural Altay) olduğunu köklü belgelerle ortaya koymuşlardır. ABD, İngilizler, Fransızlar, Almanlar Hristiyan oldukları halde aynı ırktan olmadıkları gibi Müslüman birçok insan da Arap değildir. O halde Musevîliği seçmiş olan Kırımçakların da Yahudi olmaları gerekmez.

Kırımçaklar da kendilerini Türk soyundan gelmiş olarak kabul ederler. Kırımçaklar Hazar-Türk imparatorluğunun yegane canlı kanıtlarıdır.

Kırımçak toplumuna ait dokümanların, yazıların büyük bir kısmı savaşlarda kaybolmasına rağmen hala antik Kırımçak kitapları, (1839'da Karasubazar ve Kefe toplumlarından alınmıştır.) eski dekorlar, aletler, giysiler ve tarihi değeri olan diğer nesnelere St. Petersburg'da bulunur. Ancak şu ana dek araştırmalar yapmak için kullanılmasına izin verilmemiştir. Bu tip değerli malzeme, Hazarların tarihiyle direk olarak bağlantılı olduğundan emin olunan Kırımçakların başlangıç noktası hakkında bilgiyle önemli derecede aydınlatılabilir. Bu bağlantı, bilim adamları tarafından iyi bilinen bir yazılı kaynakta da (bu kaynak Karasubazar toplumunun kutsal kitabıdır)

kısmen teyit ediliyor. Eğer bu kaynaklar üzerinde çalışma yapılırsa, şüphesiz pek çok gerçek de su yüzüne çıkacaktır.

Kırımçakların tarihi, medeniyeti, kültürü, dili zamanında araştırılıp incelenmemiştir. Bu yüzden topluluk hakkında güvenilir, ilmî kaynaklardan ve belgeler-den mahrumuz. Bu konuda sadece tahminler ve nazariyelerle yetinilmektedir.

Kırımçakların kökenleri konusundaki farklı görüşleri tek tek inceleyelim:

Kırım'ın ilk Yahudi sakinleri Kiev'den göçmüşlerdir. Daha gerçekçi bir görünüşe göre ise Kırımçakların ataları, Romalıların Kudüs'ü fetihlerinden sonra (M.Ö. 63) Kırım'a göçmüşler ve çeşitli antik şehirlerde Yahudi kolonileri kurmuşlardır. Daha sonra Orta Çağda doğu menşeli Yahudilere Kafkasya'dan, Polonya'dan ve diğer Batı Avrupa ülkelerinden Yahudi toplulukları katıldılar.

İ. Kenesbay'a göre; Yahudiler M.S. 60 yıllarında Roma İmparatorluğu'nun idaresine girerler. Mabetleri M. S. 70 yılında Romalı kumandan Titus tarafından yıkılınca, Yahudiler vatanlarını terk ederek, dünyanın her tarafına yayılırlar. Kırımçaklar da 2000 yıl kadar önce Kudüs'teki mâbetleri düşmanlar tarafından yıkıldıktan sonra yeryüzüne dağılan Yahudilerin bir koludur. Diğer görüş ise, bunlar aslında Türk uluslarından biridir. Fakat mezkûr Yahudiler Kafkas'lara ve Kırım'a göçünce onlarla olan kültürel alış veriş neticesinde Musevîliği kabul etmişler, Talmut'u kutsal kitap saymışlardır. Bize göre her iki görüş oldukça dayanaksızdır.

S. Vaysenberg, Kırımçakların muhtelif menşeli eski Türk kavimlerinin, Kırım'a Doğu ve Batı ülkelerinden gelmiş Yahudilerle kaynaşıp karışması sonucunda ortaya çıkmış bir halk olduğunu düşünür. Antropolojik veriler sayesinde muayyen derecede Kırımçaklarla Hazarların bazı ilişkilerinden de söz edilebilir. Ancak, Kırımçak soyadlarının tahlili onların, Karaylara nispetle çok karışık etnik bir grup olduğunu gösterir.

Kendisi de bir Kırımçak Türkü olan V. Lombrozo'ya göre; o zamanın gelenekleri göz önünde tutularak Kırımçakların çok çeşitli etnik yapısını şöyle

açıklar: “Kırımçakların köle ticaretine katıldıklarına dair kanıtlar var. O yüzden belli bir sebepten dolayı bu köleler ya satılmadılar ya da salıverildiler. Ya da “köleler bu toplumun üyeleri olmak şartıyla Musevîliği kabul edip özgür bırakıldılar. Çünkü Yahudi geleneklerine göre, köleler köleliklerinin yedinci yılında salınırlardı. Kırımçaklar eğer etnik Yahudiler olsaydı er ya da geç evlerine memleketlerine dönerlerdi. Ancak böyle olmadı. Hazar, Musevî halkıyla birlikte kalıp etniğin genotipine çeşitlilik kattılar. O yüzden, denmelidir ki “Kırımçak halkının oluşumu 15. yy.’ın sonunda ana hatlarıyla tamamlanmıştır. Kırımçakların Kırım kökleri 1200 yıl evveline kadar gider. Ama araştırmacılar Rus dokümanlarında Kırımçakların ilk defa 1859 senesinde yer aldığını bildirir. Bu tarih, bazı tarihçiler tarafından Kırımçak etnik grubunun doğuşunu belirler. Aslında Türk gezgini Evliya Çelebi (1666’dan 1667’e) Solhat, Karasubazar, Kefe ve Mangup şehirlerinin nüfusunu anlatırken Yahudilerden bahsetmiştir ama Kırımçaklar hakkında hiçbir şey söylememiştir. Tarihçi Dubnov, araştırmacı A. Y. Ghidalovich ve R. H. Lepper’in 1914’te basılan “Suçun Tarihsel Gizi” adlı eserinde Mangup hakkında şunları yazar: “Mezarlığın bulunduğu alana dericilerin vadisi anlamına gelen “Taban Dere” denir. Yani Çünkü vadinin üst kısmında dağlara oyulu bir şekilde Kırımçakların dericilik yaptığı çukurlar vardır.” Gazeteci P. M. Liakub, Kırımçaklarla 1860’da karşılaşmış ve şöyle yazmıştır. “Kırımçakların varlığından sadece Kırımın yerlileri haberdardır. Tavrica eyaletinin sınırları dışında kimsenin duymadığı ve varlıklarından şüphelenmedikleri rahatlıkla söylenebilir. Sebep olarak da şöyle bir yorum yapar: İlk olarak, Kırımçakların dili, giydikleri, gelenek ve görenekleri Kırım Tatarlarınkine benziyor. İkinci olarak Rus hükümetinin her zaman tetikte olan ilgisini çekmek istemiyorlar. Böylelikle varlıklarından herhangi bir iz bırakma ihtimalinden sakınıyorlar. Kırımçaklar topluluk halinde yaşarken diğer insanlardan ayrı kalmamaya çalıştılar. Bunun için ise geçerli sebepleri vardır. Eğer devlet Yahudilere karşı bir politika uygulaysaydı, Kırımçaklar Yahudi olarak cezalandırılacaktı. Eğer Kırım Tatarlarına bir zorluk çıkarılacak olsaydı, Kırımçaklara da azınlık olarak haksızlık edilecekti. Çünkü Türkçe konuşuyorlardı. Aslında dikkat çekmemek bir korunma yöntemi idi. Bu şekilde yaşamak daha kolaydı. Günümüz tarihçileri için eskiden yaşamış Kırımçaklara ait izler bulmak zor. Mangup, Çufut-Kale ve Karasubazar toprağında

onlarla ilgili birçok giz saklıdır, ancak Kırımçak toplumlarına ait dokümanların, yazıların büyük bir kısmı savaşlarda kaybolmasına rağmen hala antik Kırımçak kitapları, (1839'da Karasubazar ve Kefe toplumlarından alınmıştır.) eski dekorlar, aletler, giysiler ve tarihi değeri olan diğer nesnelere St. Petersburg'dadır.

19. yy.'ın başında bile Mizrakhi ailesinin üyeleri İbranîce kelimeleri Kırımçaklardan farklı bir şekilde telaffuz ediyorlardı. O zamanlar bazı Kırımçak aileleri atalarının İspanya, İtalya, Türkiye veya İran'dan geldiğini söylüyorlardı ve Sefardim soyundan gelen bazı Kırımçaklar 'franko' diye çağırılıyordu (Türkçe'de Frenk: Avrupalı). Şu anda Kırımçakların hangi soydan geldiği tam olarak bilinmemektedir.

Pek çok kaynakta ise Kırımçakların, Kırım'ın Türk dilli ve Musevî dinine mensup yerli halklarından birisidir ya da Kırımçaklar Yahudilerin Kırım yerlisi olan spesifik bir etnik grubudur şeklinde belirsiz ifadeler kullanılmaktadır.

Kırım Yahudilerinin pek azı İsrail'e göç etmişlerdir. Kırım Yahudileri ile İsrail arasında iş ve turistik temaslar olmaktadır. Kırım Yahudilerinin Kırım'daki işletmelerde önemli mevkîleri vardır. Ancak, Kırım'daki Kırımçak ve Karay gibi Musevî inancılı Türkler Yahudilere itibar etmemektedirler. 30 bin kadar olan Kırım Yahudilerinin Ukrayna hükümeti ve Rus mahalli yönetimi ile bir sorunu yoktur.

Kırımçakların Yahudilerle sıkı bir münâsebeti yoktur, Türk ulusuyla münâsebeti daha çoktur. Kırımçaklar, Yahudilerden ayrı dururlar. Yahudileri Aşkenazi diye isimlendirirler. Kırımçaklar, boylara ayrılmazlar. Musevî dininden olanlar Yahudidir. Yani Yahudilik millî bir dindir. Dünyada Karaylar ve yine Kırım'da yaşayan Kırımçaklar Musevîdir. Fakat Yahudiler; Karay Türklerini ve Kırımçakları Yahudi kabul etmezler. Zaten Kırımçaklar da kendilerini Türk soyundan gelmiş olarak kabul ederler.

1950'lerde Kırımçakların en iyi eğitim almış ve en fazla saygı gören gayri resmi liderleri, (bunlardan bazıları Kırım dışında yaşamıştı, yeni Sovyet etnik politikası hakkında çok hassastılar) ve Yahudi olmanın ağır bir yük olduğuna ve



Kırımçakların etnik statülerini geri kalan Yahudilerden farklı bir doğrultuda geliştirmesi gerektiğine karar verdiler. Etkili bir model hazırladılar.

Kırımçaklar, Tavrianlar, Scythianlar ve diğerleri gibi, yerli Kırım halkının soyundan olduğunu iddia ettiler. Bu insanlardan bazılarına, Kırım'a eski zamanlarda gelen Yahudiler tarafından, Yahudiliğin kabul ettirildiğini iddia ettiler. Hatta Kırımçakların, ayrı ve farklı bir etnik grup olduğunu, Yahudilerle hiçbir ilgisi olmadığını savundular.

Kırımçaklardan küçük bir grubun, (Peisakh, Kokos, Manto, Piastro ve diğerleri) Yahudilerden ayrı bir etnik grup olarak tanınmaları konusunda kişisel seviyede gerçekleştirdiği ilk girişimler, hüküm süren anti-Sami kampanyasından ve Yahudilerin derhal sürüleceği ve gizli Yahudilerin ortaya çıkarılacağı söylentilerinden dolayı, istenilen sonuçları getirmedi. Prof. M. Zand o zaman ki Stalinbad'da (Duşanbe) yaşayan ve pasaportundaki Yahudi ibaresini Kırımçakla değiştirmek isteyen bir Kırımçaklının hikâyesini anlattı. "Bu talebini gerçekleştirmek için Tadjik Akademisine gitmişti. Oradaki uzmanlar kendi başlarına bir şeye karar vermekten çok korkuyorlardı ve topu Moskova'ya attılar. Cevap 1951'de Bakanlar Kuruluna bağlı olan Merkez İstatistik Dairesinden geldi. Bu cevapta Kırımçakların Kırım Yahudilerinden başka bir şey olmadığı yazıyordu." Stalin'in ölümünden hemen sonra, bu girişim yine başarı getirmiyordu. 1954 te, o tarihteki Rusya Etnografya Bilimleri Akademisi'nin Avrupa Bölümü Başkanı Prof. N. N. Cheboksarov, bazı Kırımçakların sorularına yanıt olarak, çok dikkatli ve belirsiz bir cevap verdi: "Mektubunuza cevaben, aşağıdaki konularda sizi bilgilendirmek isterim. Kırımçaklar, Kırım'da yaşayan küçük bir etnik gruptur. Kökenleri araştırılmamıştır. Ana dilleri Tatar dilidir. Eski geleneksel dinleri Yahudiliktir. Büyük Savaş öncesi, Kırımçakların çoğunluğu, Kırım'daki Karasubazar bölgesinde (Belogorsk) yaşıyorlardı. Simferopol, Feodosia ve Rusya'nın Avrupa kısmının güneyindeki diğer şehirlerde ve Kafkas'ta da kalabalık Kırımçak grupları yaşıyordu. Saldırgan Alman'ların Kırımı işgali sırasında, birçok Kırımçak vahşice katledildi. Bazıları sınır dışı edildi. Şu anda 500 Kırımçak Simferopol'de, ve bir o kadarı da Kırım'ın diğer şehirlerinde ve Kafkasya'da yaşıyor (geniş bir grup Kırımçak Sukhumi'de yaşıyor)" Bu mektup 9 Şubat 1954 tarihliydi.

Tam olarak bir yıl sonra, Etnografya Enstitüsü'nden aydınlar, başka ve daha belirli bir sonuca vardılar. Ellilerin ortasında, aynı Kırımçak grubu, Sovyetler Birliği Yüce Konseyi'ne ayrı bir etnik grup olarak tanınmaları ile ilgili istekle geldiler. İstekleri için onay talep edildi ve 9 Şubat 1955 'te Prof. G. F. Debets tarafından yazılan ve Etnografya Enstitüsü tarafından veri-len bir sertifika ile hemen kabul edildi: "Kırımçaklar, Kırım'ın, Naziler tarafından neredeyse tamamen yok edilmiş küçük bir etnik grubudur. Kırımçaklar, Kırım Tatar dili konuşur fakat Müslümanlığı seçmiş olan Tatarlar'ın aksine,

Kırımçakların dini Yahudiliktir. Bu sebeple Kırım Yahudileri olarak anılmışlardır. Fakat Marx'ın ulus teorisine göre, Polonyalı Yahudilerin uzantısı olan Rus Yahudiler ile aynı anılmamalıdır. Kırımçaklar'ın tüm tarihi, farklı şartlar altında süregelmiştir (Bkz. I.V. Stalin Marxizm ve Ulusal Sorun" çalışması, 2. Bölüm, s. 299-300). I. V. Stalin'in bu çalışmasından, Kırımçakların, kalabalık olmasalar da ayrı olarak tanınmaları gerektiği sonucuna varılabilir. Bu dokümanın bilimsel bir dayanağı olmadığı fark edilir. Yıllar sonra rakipsiz bir bilim adamı dürüst ve saygı değer biri olan Prof. Debes'e Kırımçaklar'ın Yahudi olmayan bir kökeni olduğuna inanıp inanmadığını sordum. "Kesinlikle olamaz" dedi. Onayı neden imzaladığını sorduğumda ise, "Neden insanlara statülerini geliştirmelerinde yardımcı olmayalım?" dedi. Bu çok tipik bir cevaptı. 1950'lerin ortasında, Yahudi olmak, Sovyetler Birliği'nde bir günah ya da namus lekesi gibi görülüyordu. İlk başarıları Kırımçak liderlerini başka eylemler için cesaretlendirdi. 1955-1956 arasında, çeşitli Sovyet otoritelerine, Kırımçakların ulusal bir etnik grup olarak tanınmaları ve pasaportlarındaki etnik kimliklerin değiştirilmesi yolunda çeşitli başvurularda bulundular. Ancak, Kırımçakların pek azı bu eylemleri hoş karşıladı, ama I. S.Kaya gibi pek azı bunlara direnç gösterdi ve Yahudi kimliklerinde ısrarcı oldu. Çoğunluk, liderlerinin ikna etmesi sayesinde uyum gösterdi. Bu aşamada, belki de 5 Eylül 1955' te Sovyetler Birliği İçişleri Bakanlığı Pasaport ve Kayıt Bölümü Başkanı General M. V. Poduzov'a yapılan ve 47 Kırımçaklının imzalamaya ikna edildiği başvuru, kararlı bir eylem olarak sayılabilir. Bu başvuru Kırımçakların ulusal bir etnik grup olarak tanınmalarını ve pasaportlarındaki etnik kimliklerin değiştirilmesini isteyen bir

başvuruydu. 22 Ocak 1956’ da, 47 kişinin başvurusu, Kırımçak liderlerinin en etkili ve saygıdeğerlerinden olan I. S.Kaya’nın kişisel başvurusu ile desteklendi.

Sovyetlerde, bürokrasi çarkları oldukça ağır işlemektedir. 1960’larda, Sovyet yetkililer onları ayrı bir etnik grup olarak tanımadıkça veya yeni edindikleri etnik statüyü unuttukça, aynı Kırımçak liderleri çeşitli kereler farklı yetkililere başvurdular. Böylece, bu temaslar sonrasında, 1963’ te, Kırım’lı yetkililer, yerel polise (ya da milislere) “Kırımçak olduklarını ispatlayacak belgeleri olan Yahudi saydığımız bu insanların pasaportlarında “Yahudi” sözcüğünün “Kırımçak” ile değiştirilmesine dair emir verdiler. Görünüşe göre, yetkililer Kırımçakların aslında Yahudi kökenli olmadığına inanmıyor gibiydiler.

Altı yıl sonra, Kırım yetkilileri, Moskova’daki üstlerinin dikkatini, Kırımçaklar’ın artık resmî olarak Yahudi sayılmadığı gerçeğine çektiler. 1969’da, Kırım eyaleti İstatistik Ofisi başkanı I. Zhitvitskii, Kırımçaklar’ın isteği üzerine, 1970 nüfus sayımı sorum-lusu P. R. Podiachikh’in dikkatini, yaklaşan nüfus sayımı için hazırlanmış “İnsanlar ve Diller Sistematik Sözlüğü”nün taslağında yapılmış olan bir hataya dikkat çekti. Bu taslakta, Kırımçaklar hala “Kırım Yahudileri” diye geçiyordu. I. Zhitvitskii, resmî mektubunda, nüfus sayımında Kırımçakların, Yahudilerden ayrı bir etnik grup olarak ve dillerinin de “Kırım Tatarları”nın kullandığı dilden farklı olarak kabul edilmesini önerdi. Hata, hemen düzeltildi. 1970’ te, Merkezi İstatistik Ofisi, yaklaşan sayımda kaynak kılavuz olarak kullanılacak “İnsanlar ve Diller Sistematik Sözlüğü”nü bastırıldığında, Kırımçaklar, 80. madde altında farklı bir ulus olarak görünüyordu. Bu dönem boyunca, birçok Kırımçak Yahudilerden farklı olduklarını kabullenmenin kendileri için daha iyi olacağını anladılar. Diğer yandan, liderleri, başvurularının, bazı yetkililerce ve birçok Sovyet bilim çevresince ikna edici bulunmadığını anladılar. Aslında eylemlerinin başarılı olmasını sağlayan, Sovyetler Birliği’ndeki Sami karşıtı ortamı. Çünkü bu eylemler Sovyetler Birliği’ndeki Yahudi azınlığını zayıflatacak eylemler olarak görülüyordu. Kırımçaklar, Sovyet yetkililerce en ikna edici bulunacak yeni bir destekleyici fikir aradılar ve buldular. 1970’ te, E.I. Peisakh, Büyük Sovyet Ansiklopedisi editörlerine yolladığı bir yazıda, açıklayıcı bilgi olarak “Kırımçaklar” başlığı altındaki bir makaleyi işaret etti: Günümüzde,

Yahudiliği kabul etmiş ve dünyanın çeşitli bölgelerine dağılmış insanların ulusal birliğini savunan Sionist teori, batıda gittikçe daha da yaygınlaşmaktadır. Savunucuları, tüm bu insanların ortak bir topraktan, Filistin'den geldikleri ve ortak atalarının olduğu konusunda ısrarcıdırlar. Kırımçaklar'ın tarihi, bu teorileri çürütecek ve Sionist düşüncelerin yanlışlığını ispatlayacak en bariz durumlardan biridir” deniliyordu.

Bu fikirde çok kararlı çıktılar. Sovyet Ansiklopedisi'nin ilk baskısında, Kırımçaklar “Yahudilere ait bir etnik grup” olarak nitelendirilirken, üçüncü baskıda bu görüş değişti. E. I. Peisakh tarafından yazılan bir makale şöyle diyordu: Kırımçakların etnik kökenleri her ne kadar netlik kazanmamışsa da, belli ki sonradan Yahudilik, Türklük ve muhtemelen İtalyanlık ile yoğrulmuş ve Yahudiliğe geçmiş eski bir yerli topluluğun uzantılarıdırlar. Bu fikir, Sovyetler Birliği'nin tek aylık Yahudi dergisi olan “Sovetish Heimland'in” o zamanki baş editörü Aaron Vergelis'e de çok ikna edici gelmişti. 1974 te, E. I. Peisakh'ın yazdığı, Kırımçakların Yahudi olmayan kökenini savunan iki yazı yayınladı.

Kırımçakların kökenleri konusunda ana hatlarıyla iki-üç temel görüş vardır. Bunların birisi Kırımçakların Kudüs'teki mâbetleri düşmanlar tarafından yıkıldıktan sonra yer yüzüne dağılan Yahudilerin bir koludur. Bir diğer görüş, Hazarlar, Yahudiler, İtalyanlar ve kısmen Tatarlar ile karışmış çok eski bir yerli topluluktur. Bir başka görüş ise, Filistin, Irak, Türkiye diğer taraftan Polonya, Almanya, İtalya, İspanya gibi Doğu ve Batı ülkelerinden göç eden insanların oluşturduğu bir etnik topluluktur.

Bize göre ise; Kırımçaklar, Türk tarihinde önemli bir yeri bulunan Hazarların torunları, onların mirasçıları ve devamıdır. Kırımçak kültürü Türk kültürünün bir parçasıdır. Bu nedenle Türk dünyası Kırımçaklara gereken ilgiyi göstermelidir. Onların kaybolmaya yüz tutmuş kültürlerini koruma altına almalıdır<sup>91</sup>.

---

<sup>91</sup> Güllüdağ, Nesrin, a.g.e. , s.33 – 48.

### 2.2.3. Kırımçakların Tarihi

Kırımçakların önemli sorunlarının başında köken ve etnik durumları gelmektedir. Kırımçakların kökeniyle ilgili olarak onları etnik olarak Yahudi sayan (Garkavi ve Hvolson) ve Yahudilerden farklı bir kültüre sahip olduğunu savunan (Lakup) başlıca iki görüş vardır (Altınkaynak: 2006, 22). Kırımçakların kökeni farklı kaynak veya anlayışla farklı biçimlerde dile getirilmiştir. Çözüm olarak da farklı çözüm yolları gösterilmiştir. Elbetteki bu farklı bakışlar tamamıyla politik olmalıdır. Belge, bilgi ve etnografik literatürde Kırımçaklar hakkındaki bilinenler oldukça azdır ve bunlar da birbirlerine zıt görüşlerden oluşur. Kırımçakların XIX ve XX. asırlardaki tarihi sorunları ancak SSCB'nin dağılmasıyla 1991'de ele alınabilmiş, XX. asrın yazılı literatürü desteğiyle de tarihleri aydınlatılmaya çalışılmıştır<sup>92</sup>.

Kırım'da iz bırakan topluluklardan bazıları İskit, Yunan, Ceneviz, Hazar, Kafkasyalılar, Moğol ve Tatarlarla yerli iki Musevî grup olan Kırımçaklarla, Karaylardır. Bu milletler, İslâmiyetin bu yarımadaya ulaşmasından öncede burada bulunuyorlardı. Bunların tarihinin yeniden yazılması, henüz kaleme alınmamış olan Müslüman Kırım tarihine de önemli katkılar sağlayacaktır. Kırım'da Musevî kolonilerin varlığı Filon tarafından tespit edilmiştir. Bu tespit onların varlığı hakkında bir delil olarak gösterilebilir. Zamanın getirdiği tahribata karşı yine de ayakta kalan eski bir sinagogun bulunduğu Theodosie Parnata, Bosfor- Kerç, Phanagorite, Albiopolis, Anapa vb. diğer birçok merkezlerde bunların varlığı ile ilgili kesin deliller bulunmaktadır. Kırım'ı ziyaret etmiş olan Aziz Jerome yarımadanın ilk Musevî kolonilerinin Asurlularca, Filistin'den sürgün edilmiş İbranîlerden meydana geldiğini bildirmektedir. Müzelerde bulunan Hebro Fenikelilere ait paralar da bu kolonilerin eskiliğini ortaya koymaktadır. Birçok eser Kırım Musevîlerinin, Helenizm başta olmak üzere eklektik (seçmecilik yanlısı, seçmeci) bir kökene dayandığına tanıklık etmektedir. Musevî Berberîlerle aynı olan ölü gömme adetlerinden başka Kırımçaklar, Tatar diyalektiğinde olduğu gibi hâlâ birçok eski Yunanca deyimleri muhafaza etmektedir.

---

<sup>92</sup> Kök, Abdullah, *Türk Dini Tarihine Katkı "Kırımçakça Bir Dua" Üzerine*, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/8 Fall 2009, s. 1785.

11.yy.'a kadar Kırım'da Musevî krallara rastlanmaktadır. Bunların sonuncusu doğrudan Hazar hanlarının soyundan gelmiş olan David'dir. Ne olursa olsun, Tatarların yarımadayı fetihlerine kadar Hazar Musevîleri burada bağımsız askerî unsurlar olarak varlıklarını sürdürdüler. 15. yy.'a kadar Musevî metinleri "Hazar cemaati"nden bahsetmektedir. Kırım'da 1109'a doğru tamir edilip, granit taştan dört mermer sütunla desteklenen Theodosie sinagogunun yapım tarihi 909 yılıdır. Kıyı şeridinin büyük bir bölü-münün Cenevizlerce işgal edilmiştir. 960 yılında Kırım'da bulunmuş olan İtalyan bilgin Sabatay Danoli'nin mezarının Kırım'da bulunduğu tespit edilmesi de ilginçtir.

1475 yılından itibaren Türkler, Kırım'ın kaderine hükmetmeye başladılar. Bu hareket Balkan Musevîleri ile Kırımlı dindaşları arasında bir yakınlaşmaya yol açtı. Günümüze ulaşan iki yarlık Kırım Musevîlerinin imtiyazlı durumuna tanıklık etmektedir. Selâmet Giray ve Selim Giray tarafından verilmiş olan bu yarlıklar da onların imtiyazlarını teyit etmektedir. Yarlıkta şöyle geçer: Sultan Selamet Giray tarafından bizim şan ve onurumuz için verilmiştir. "Sağ ve solda bulunan beylere, valilere, şehir sakinlerine; müftü, ulema, kadı ve yerel yönetim başkanlarına; derviş, kâtip, mühendis ve gemi kaptanları ile devlet görevlilerine, şerefli halka emrediyorum ki, aşağıda isimleri zikredilmiş olan Musevîler; Eliezer, Musmin, Izak, Yahu, Meyr, Salomon, Aron, II Yahu, İzak, Krimen ve Josef, bana gelerek atalarımız devlet Giray Han, Mehmet Giray Han ve daha önce vefat etmiş olan atalarımız tarafından kırmızı ve mavi mühürle mühürlenmiş ve kendilerine verilmiş imtiyazları bildirdiler. Onlar benden de aynı şeyleri rica ediyorlar. Ben de Musevîlere kendi mühürümle mühürlemiş olduğum bir muafiyet mektubu verdim. Herkesin bilmesi için emrediyorum. Bugünden itibaren Musevîler bütün vergilerden ve genel yükümlülükten muaftırlar. Hiç kimse onların at ve evlerini almaya, koyunlarını boğazlamaya cür'et etmesin. Hiç kimse onların tarlalardaki buğdayını, kırlardaki mahsullerini toplamasın. Musevîler yabancı ülkelerden at, hayvan ve diğer ticarî eşyaları getirdiklerinde onlardan vergi alınmayacaktır. Bu Yahudiler ister karada, ister denizde ticarî amaçla seyahat ettikleri takdirde hiçbir vergi ödemeyeceklerdir. Kendi aralarında mallarını paylaştıkları zaman da veraset vergisinden muaf olacaklardır. Atalarımızın ruhu için hiç kimse onlara kötülük düşünüp adaletsizlik

etmesin. Onlar Tanrı'ya dua etmek için daima sulh içinde kalsınlar. Bizzat onlar ve onların nesilleri, soyları ebedî olarak Han'a karşı bütün yükümlülüklerden muaftırlar. Babalarının ölümünden sonra da bu yarlık onların vârisleri olan oğullarına da miras kalacaktır. Sürekli bir delil olarak muhafaza etmeleri için bu mektup kendi aile üyelerine ve yurttaşlarıma Mirza ve tebaama miras kalsın ki bütün bunlardan hiç biri de senedi ortadan kaldırmak için bahane aramasın. Fakat herkes bu yarlığa inansın. Hicrî 1003, Cemaziye'l-evvel ayının birinde yazıldı. Kaptan Giray Han oğlu Selim Giray Han tarafından verilmiştir. Bu yarlık Karasubazar sakinlerinden Moiz ve Salomon'la Yakup oğlu ve Elia oğlu Aga adlı Yahudilere verilmiştir. Zira onların ataları çok eski devirden beri ata ve babalarımız Mehmet Giray Han, Devlet Giray Han, Selamet Giray Han, Canbek Giray Han ve daha önceki atalarımız tarafından verilmiş imtiyazlara sahiptirler. Ben de bunlara dayanarak onlara sunulmak üzere bir yarlık veriyorum. Onların atları, ev ve malları bütün vergilerden muaftırlar. Hiç kimse onlardan vergi almak amacıyla onları ezmesin. Yani, kadılar, emir ve memurlar... onların topraklarının gasp edilmesine, vergilerle ezilmesine, ülkeler arası ticaret yaptıkları, mal getirdikleri zaman onlardan vergi alınmasına izin vermesin. Onlar devlete ve yerel idarecilere verecekleri vergiden ve yükümlülükten muaftırlar. Çünkü onlar, geçmişten günümüze kadar zaten (bu tür) vergi ile yükümlü değillerdi. Ben bu yarlığı onların yükümlülükten ve vergilerden muaf olmaları için verdim. İş bu yarlık 1156 hicrî yılında verilmiştir." Bu dokümanlar Kırım Musevîlerine dindaşları Hazarlar tarafından (onların hâkimiyetleri zamanında) kendilerine tanınan imtiyazlı durumlarını koruduklarını göstermektedir.

16. yy.'da Kırımçaklar Kırımdaki en büyük Yahudi toplumu olarak boy gösterdi. 17. yy.'a kadar Kefe, Yahudi cemaatinin belli başlı ve en önemli merkezlerindedir. Bununla birlikte Hanlık başkentinin Bahçesaray'a taşınmasından sonra burada da güçlü bir topluluk meydana geldi. Diğer taraftan 17. yy.'da Mangup'u ziyaret eden Fransız mühendis Beauplan, bu kalenin tamamen Yahudilerle meskûn olduğunu belirtir. Cıfıtkale ve İnkerman'da da durum aynıdır.

1648 yılından itibaren Polonya kökenli Musevîler Kazaklar tarafından sıkıştırılıp

Tatarlar tarafından da sürgün edilince, Kırım'da toplanmaya başladılar. 17. yy.'da Kefe cemaatinden Karasubazar cemaatine gelen ilgi çekici bir mesaj yerli Musevîlerle, göçmen Musevîler arasında büyük bir husumet ve tezat olduğunu bize göstermektedir. Rus işgali Yahudilere çok pahalıya mal oldu. Diğer taraftan bu harekât onların ticarî ve politik faaliyetlerine büyük bir darbe indirdi. Bugün Kokos ailesinin sonuncu fertleri Karasubazar sinagogunda basit birer memur olarak çalışmaktadırlar. Rus idaresi bölge Yahudilerine ağır gelen birtakım kısıtlamalar koymakta gecikmedi. Rus istilasının en beklenmedik sonucu Avrupa Rusya'sında bulunan sayısız Musevînin Kırım'a gelmesi oldu. Bunların sadece Tavrida'daki sayıları 60.000'den fazla idi. Yarımada'nın yerli Musevîleri az sayıda da olsa, yeterince gelişmiş bir edebiyat tarihine sahiptirler. Çok eski devirlerden bu yana orada bulunmuş sayısız Musevî yazıtlarıyla (751), gerçek bir arkeoloji müzesi olan yarımada'da yazma sanatı bilinmektedir. En eski yazıtlar Grekçe idi. 10. yy.'dan itibaren ise İbranîce hâkimiyeti başlar. İbranîce yazılmış çok sayıda mezar taşı ve kanun kitaplarına rastlanır.

1783' te Rusya, Kırımı ele geçirdiğinde, Kırım yarımadasında 500'den daha az Musevî ailesi vardı. Rusların bölgeyi ele geçirmesinden sonra, Aşkenazi Yahudileri Kırım'a akın ettiler ve 19. yy.'ın sonlarına doğru Kırım'daki Musevî halkın çoğunluğunu oluşturdular. Musevî etnik topluluğu olan Kırımçaklar, 2. Dünya savaşından önce çoğunlukla Kırım Yarımadasında yaşarlardı. 1783' teki Rus istilasından önce, onlara Yahudi veya İsrail'in oğulları deniliyordu. 19. yy.'ın sonlarından, 20. yy.'ın başlarına doğru kendilerine Rus Kırımçakları demeye başladılar. Kırımçaklar (Kırım Musevîleri) resmi Rus kaynaklarında ilk defa 1859 yılında görüldü. Bu terim Kırım'da yaşayan Rabbani Musevîlerini, aynı bölge de yaşayan Karaylardan ve oraya daha önceden yerleşmiş olan Aşkenazi Musevîlerinden ayırt etmek için kullanıldı. Rusya Kırım Yarımadasını ele geçirmeden önce Kırım yöneticileri tarafından yayınlanan dokümanlarda topluluğun üyeleri "yehudiler" olarak adlandırıldı. Ortaçağda ne Kırımdaki Avrupalı kolonilerin dokümanlarında ne de o bölgeyi ziyaret eden Avrupalı gezginlerin yazılarında bu ikisi arasında bir fark görülemedi. Kırım Tatarları gündelik dilde Kırımçaklara "zülüflü çufutlar", Karaylara da "zülüfsüz çufutlar" diyorlardı.



Kırımdaki Musevîlerin ortaya çıkışı, Milattan önce 2. ve 1. yy.'da Karadeniz kıyılarındaki Yunan kolonileriyle bağlantılıdır. Kırimlı Musevîlerden ilk olarak milattan sonra 1. yy.da bahsediliyor. Belgelerde kölelerin Musevî sahipleri tarafından özgür bırakıldığı ancak, kölelerin düzenli olarak sinagogu ziyaret etme zorunluluklarından bahsedilir. Günümüzde Kerç olarak bilinen Panthikapei şehrindeki sinagogun inşa-atında 4. yy.'dan kalma bir yazıt ve Taman' da bulunan 1. 3. ve 4. yy.'a ait mezar taşları, Yunan yazıtları ile İbranî isimlerini ve sembollerini koruyan İbranî yazıtları bulunmuştur. Bu yazıtlardan, Kırim Musevîlerinin o dönemde çoğunlukla ticaret ve el sanatları ile uğraştıklarını ve aynı zamanda devlet işlerinde ve orduda görev aldıklarını öğrenmekteyiz.

2. ve 3. yy.'da Musevîler Kırimın güney sahillerine göç ettiler. Musevîler, Kırimın güneybatısındaki Kherson şehrinde, oradaki yerel halka Hristiyanlığın sunulmasını protesto ettiler. 4. yy.'ın sonlarında Jerome Boğaziçi Krallığında bulunan Musevîler Asurlar, Babiller ve Bar Kokhba tarafından sürgüne gönderilen ailelerin torunlarıydı. Hunların 370 yılındaki istilası Boğaziçi Krallığını yok etti ve başka bir devlet onların yıkıntıları üzerinde doğdu. Bunlar Alan-Hun devletiydi ve 6. yy. 'ın baş-larına kadar varlığını devam ettirdi. Bu olaylar Kırim Musevîlerinin yeniden helenikleşmesine (Yunanlaşmasına) katkıda bulundu. Taman bölgesinde yapılan arkeolojik kazılar sonucunda, 6 ve 8. yy.'a ait mezar taşlarında isim yoktu, ancak Musevî sembolleri vardı. 6. yy.'ın başında bölge Bizans İmparatorluğu tarafından ele geçirildi ve Bizans tarihçileri Musevîlerin bu bölgede olduğunu belirtmişler<sup>93</sup>.

#### **2.2.4. Yaşadıkları Bölge**

Kırımçaklar, Ukrayna sınırları içerisinde yer alan Kırim özerk Cumhuriyetinde yaşamaktadır. Kırımçaklar, Hazar imparatorluğunu kuran Hunların hazar kolunun bakiyeleri olarak bilinirler. SSCB'de 1989 yılında yapılan nüfus sayımına göre sayıları 1448'dir. 604 Kırımçak Kırim yarım adasında yaşamaktadır. Ukrayna'daki Kırımçaklar Türk asıllı Küçük bir grup olarak kabul edilir.

---

<sup>93</sup> Güllüdağ, Nesrin, a.g.e. , s.48 – 52.

Kırımçaklar, Simferopol (Akmescid), Akyar, (Sivastopol), Kerç, Kefe (Feodosya)'da yaşarlar<sup>94</sup>.

Kırımçak Türkleri çok eski devirlerden beri Kırım'da yaşamaktadırlar. Büyüklük olarak Belçika kadar olan Kırım yarımadası Ukrayna'nın güneyinde yer alır ve Karadeniz ve Azak denizi ile çevrilidir. Denizle olan konumundan ötürü, bir çeşit etnik kalıntılar müzesi şeklinde değerlendirilen Kırım yarımadası Rus İtalyası olarak da isimlendirilirken, sahibi olduklarını iddia eden birçok medeniyet ve ırkların izlerini taşımaktadır.

Volga-Ural Bölgesi'nde yaşayan Türk toplulukları arasında Tatar, Kırım Tatarı, Başkurt, Çuvaş ve Kırımçak Türkleri de bulunmaktadır.

14 ile 16. yy.'da Rabbani Musevîlerin merkezi Kefe şehri iken şimdi Feodosiya şehridir. Ama 18. yy.'ın sonuna kadar, Musevîlerin çoğunluğu Karasubazar'da yaşadılar, Kırımçakların çoğunun 1920'lerin ortasında Simferopol şehrine göç edene kadar yaşadıkları Karasubazar şehri, 1. Sultan Süleyman zamanında (1520-1566) Türkler tarafından yapılan nüfus sayımına göre Musevî ailesi ve bekâr bir Musevî Kefe'de yaşıyordu ki zamanın demografik kanısına göre bu toplam 460 kişiye tekabül etmekteydi. Eski Kırımçak sinagogunun bulunduğu Kerç şehrinin kazılarında 1886 tarihli deri levhası olan bir metal silindir bulunmuştur. Bu deri levhada Kırımçaklar hakkında verilen bilgi şöyledir: “Bu yazı Sivastopol savaşından sonra Hristiyan takvimine göre 1854-1855 yıllarında memleketleri Karasubazar'dan, (ki burada çok uzun zaman yaşamışlardı) Kerç şehrine taşınan Kırımçak topluluğunun ölümsüz hatırası içindir. Kerç şehri o zaman Kerç-i Enikale adıyla anılıyordu. Şimdi burada 100 kişi aileleri ile yaşıyor. Kırımçaklar da Karasubazar'da uzun zaman yaşadıklarını teyit ediyorlar. Ancak ne yazık ki bu ifadede Kırımçakların Karasubazar'da kaç yy. yaşadıkları belli değildir. Ama Kırımçak halkının resmî doğum günleri olarak kabul edilen 1859 senesinden çok daha önceleri de var olduklarından eminiz.”<sup>148</sup> Kırım'a ne zaman yerleştiklerini

---

<sup>94</sup> Kök, Abdullah, a.g.m., s. 1785.

tespit etmek mümkün olmamakla birlikte, Kırımçaklara göre M. S. 6. yy.' da olduğu ifade edilmektedir.

Kırımçaklar geçmişte olduğu gibi bugünde Kırım'ın bütün şehirlerinde yaşıyor-lar. 1971 ihtilalinden önce Kırımçakların yaşadığı merkez Karasubazar idi.

Yüzyıllardır Kırım'da yaşayan Kırımçaklar, en çok Karasubazar, Simperfol, bundan başka Sevastopol, Kerch, Theodosia ve Caucasus (Novorossik, Sukhumi)' de yaşamaktadırlar. Kırımçakların büyük kitlesi Karasubazar'da oturmaktadır. Orada aşağıyukarı 700 aile mevcuttur. Diğer taraftan Simperfol'de Tavrida denilen yerde bir Musevî cemaati vardır. Diğer gruplarsa Kırım'ın çeşitli şehirlerine dağılmışlardır.

1912 yılında Kırımçaklar, Karasubazar 'da, Simferopol da, Feodisa'ya' da, Kerç'te, Sevastopal, Kırım ve Kafkasyadaki diğer şehirlerde yaşadılar.

1920-1921 iç savaş ve onu takiben kıtlık, bazı Kırımçakları Türkiye ve Amerika'ya göçe zorladı. Shura adında bir Kırımçak kadının ifadesine göre, 1920' de tüm sülalesi Kırım'ı terk etmiş ve Filistin'e yerleşmiştir. 1930'ların sonuna doğru, amcası ise Filistin'den Amerika'ya göç etmiştir.

1959'da Tacikistanda 5, Özbekistan'da 36 ve Kazakistan'da 2 Kırımçak yaşamaktaydı. 1979 nüfus sayımına dayanan bazı çıkarımlara göre, 1000 Kırımçak Ukrayna'da, 200'ü Rusya'da, 200'ü Ermenistan'da ve 200'ü Özbekistan'da yaşamıştır. Daha sonra bu sayı sürekli düşer.

1970'te, 44 Kırımçak Semerkant'ta yaşıyordu, Simferopol'de 504, Sivastopol'de 200'den az, Kerch'te 150 civarı, Feodosia'da 100'den fazla Kırımçak yaşıyordu. Az sayıda Kırımçak ise Kırım'ın Evpatoria, Yatla ve Djankoi gibi diğer kasabalarında, yaşıyordu. Kırımdışında 200 Kırımçak, Abazya ve Sukhumi'de, 100 Kırımçak ise Novorossiisk'te yaşamaktaydı. Ayrıca az sayıda Kırımçak, Moskova ve Leningrad'da yaşamaktaydı.

Birçok Kırımçak, Bolşevik ihtilalinden sonra Kırım'dan kaçtı. Bazıları Amerika'ya geldi. Diğerleri ise Filistin'e gitti. Filistin'e gelenlerden bazıları 2. Dünya Savaşı'nın ardından Amerika'ya gitti.

19. yy.'ın sonunda veya 20. yy.'ın başında küçük bir topluluk İsrail'e göç etmiş olabilir.161 19. yy.'ın sonundan itibaren daha önce Karasubazar' da yaşayan Kırımçaklar Kırım'daki diğer şehirlere göç etmeye başladılar.162 Bet Shemesh'te 10, İsrail genelinde ise birkaç yüz Kırımçak ailesinin daha olduğu bilinmektedir.

20. yy.'ın başında ve onu izleyen yıllarda, Kırımçaklar dünyanın her tarafına dağıldılar. Yaklaşık 400 Kırımçak ABD ve yaklaşık 200 kişi İsrail'e taşındı. Şu an Arjantin, Almanya, Rusya ve Türkiye'de Kırımçak bulunuyor. Ama vatanlarından uzakta kimliklerini kaybetmişler ve doğal olarak çoğu kendilerini Kırımçak olarak görmezler.

Sonuç olarak Kırımçaklar, Kırım'ın dışında Temriuk ve Taman kasabalarında, Volga- Ural Bölgesi'nde, Kırım'ın; Karasubazar, Kefe, Mangup, Eski-Kırım (Feodosia), Bahçesaray, Evpatoria, Yatla, Djankoi, Simperefol, Kafkasyadaki diğer şehirlerde, Tacikistan, Özbekistan, Kazakistan, Ukrayna, Rusya, Ermenistan, Özbekistan, Bet Shemesh, İsrail, Amerika, Türkiye, Arjantin, Almanya, Abazya, Sukhumi, Novorossiisk, Moskova ve Leningrad'da yaşamaktadır<sup>95</sup>.

### **2.3. URUMLAR**

Türkler arasında tarih boyunca İslamiyet, Musevilik, Hristiyanlık, Budizm ve Tanrı dini gibi çeşitli dinleri benimseyen topluluklar olmuştur. Hristiyanlığı benimseyen Türk topluluklarından birisi günümüzde dahi üzerinde tartışmaların hala devam ettiği Urumlardır. Urumlar günümüzde dünyanın değişik yerlerinde dağınık olarak yaşamaktadır. Ancak geçmişte de günümüzde de yaşadıkları topraklar Türklerin tarih içinde il tuttıkları alanlar içerisinde kalmaktadır.

Türk bilim adamları tarafından Hristiyan Türkler, Urum Türkleri ya da Urumlar olarak adlandırılan topluluk bilim dünyasında değişik adlandırmalara maruz

---

<sup>95</sup> Güllüdağ, Nesrin, a.g.e. , s.65 – 67.

kalmıştır. SSCB zamanında resmi adları “Grek” olan topluluğa Yunanlılar “Yunan” ya da “Grek” Gürcüler ise “Berzen” adını vermektedirler. Rusya ve Yunanistan bilim literatürlerindeki isimlendirmelerin aksine Urumların Greklerle Hristiyan olmalarının dışında benzer yanları yok denecek kadar azdır. Urumlar Türkçe konuşmakta, Türk geleneklerini yaşamakta ve Türkçe soy isimleri taşımaktadırlar. “( Karagaşev, Çamurliev, Tombulova, Sarıbekov...)”<sup>96</sup>

Urumların tarihi hakkındaki bilgiler yetersizdir. Tarihleri ancak göç yıllarından itibaren takip edilebilmektedir. Urumların tarihi hakkında ilk bilgiler 1779–1780 yıllarında II. Katerina zamanında Kırım’dan göç ettirilerek Ukrayna’nın Donetsk eyaletine yerleştirilmeleridir. Asıl konumuz olan Gürcistan Urumları hakkındaki tarihi bilgiler ise Osmanlı-Rus Harbi (1828–1829)’nin yapıldığı dönemde ve bunun öncesinde Türkiye’nin Doğu Anadolu ve Karadeniz Bölgelerinden Gürcistan’ın Tsalka rayonuna göç etmelerine dayanmaktadır.

Urumlar yaşadıkları yerlerde Rumeyleyler (Pontiski Grekler) ile yakın olduklarından dolayı Grek sayılmaktadırlar. Fakat gerçekte bu topluluklar farklı etnik yapıdadırlar. Birbirlerinden dil, hançere, Anadolu’dan göç ettikleri yerler ve gelenekler açısından ayrılmaktadırlar. Tek ortak noktaları olan din ise hiçbir zaman soydaş olduklarını iddia etmeye yetmez.

SSCB dağıldıktan sonra Urumlar, Yunanistan, Ukrayna, Güney Kıbrıs Rum Kesmi, Gürcistan Kazakistan ve Rusya Federasyonu’nun içinde yaşamaktadırlar. Urumlar üzerinde çıkarları olan Yunanistan değişik vaatler ile halkı kendi topraklarına ve Güney Kıbrıs Rum Kesmi’ne çekmeyi başarmıştır. Bunun sonucunda da Urumlar dilini, geleneklerini ve toplum olma bilincini kaybetmekle karşı karşıyadır.

Urumlar hakkında yapılan bu çalışma beş bölüme ayrılmış ve Urumların:

1. Urum Adı
2. Urumların Kökeni

---

<sup>96</sup> Dimitri Çitlov, Tsalkintsi Deti Gruzii, Tiflis 1992, s. 210–211

3. Urum ve Rumey (Pontiski Grekler) Farkı
4. Urumların Göçü
5. Urumların Nüfusu ve Coğrafyası hakkında bilgi verilmiştir.

### 2.3.1. Urum Adı

Urum kelimesi Arapça Rum kelimesinin Türkçe söylenişi şeklindedir. Dilimizde kelime başında r ünsüzünün bulunmamasından dolayı bu ünsüzle başlayan alıntı kelimeler bazı ağızlarda kelime başına ünlü getirilerek söylenmektedir. Rus>Urus, Rum>Urum gibi...

Urum kelimesi Göktürkler tarafından Doğu Roma İmparatorluğunu adlandırmak için “Purum<sup>97</sup>” şeklinde kullanılmıştır. Ayrıca “Oğuz Kağan Destanı’nda da bir ‘Urum Kağan’ adı geçmektedir<sup>98</sup>”. Bu durumdan anlıyoruz ki Urum ismi Türkler tarafından hem Anadolu coğrafyasında bulunan bir devleti adlandırmada hem de şahıs ismi olarak kullanılmıştır.

Urum kelimesi daha sonradan Bizans hükümdarlığına ait topraklarda yaşayan halklar için ayırım yapılmaksızın kullanılan bir isim haline gelmiştir. “Bu coğrafyada yaşayan hangi dinden veya hangi milletten olursa olsun ortak adları ‘Urum’ veya ‘Rum’ olmuştur. Eşrefoğlu Rumi, Mevlana Celaleddin Rumi, Arazi-yi Rum, Diyar-ı Rum, Bacıyan-ı Rum, Abdalan-ı Rum buna en güzel örnektir. Bunlara Rum Selçukluları tabirini de sokabiliriz<sup>99</sup>”. Bu şekilde Türkler şahıs ve yer adlarında Rum kelimesini topyekûn kullanır hale gelmişlerdir.

“Banarlı’nın Köprülü’den aktardığına göre Mevlana’nın oğlu Sultan Veled, II. Sultan Gıyaseddin Mes’ud’un Konya’ya gelerek tahta çıkışını Rumlar Türklerden kurtuldu<sup>100</sup>”. Sözleriyle sevinçle karşılaşması Anadolu’da yaşayan Türklerin kendileri için Rum ismini kullanmakta olduklarının göstergesidir.

<sup>97</sup> A. V. Gabain, Eski Türkçenin Grameri, (Çev: Mehmet Akalın), Türk Dil Kurumu Yayınları: 532, Ankara 2000, s. 230.

<sup>98</sup> Erdoğan Altınkaynak, Ortodoks Türkler Urumlar, ÜBL Yayınları, Ankara Temmuz 2005, s.11.

<sup>99</sup> P. B. Golden, Türk Halkları Tarihine Giriş, (Çev: O. Karatay), Karam Yayınları, Ankara 2002, s.185.

<sup>100</sup> Nihat Sami Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı, MEB, İstanbul 1983, s. 324.

Urum kelimesi Anadolu coğrafyasını adlandırmak için şiirlerde de kullanılmıştır. Yunus Emre'nin “ Gezdüm Urum'ıla Şam'ı yukarı illeri kamu. / Çok istedüm bulamadum şöyle garip bencileyin<sup>101</sup>”. Dadaloğlu'nun “Atlı Arab atlı Avşar Beyleri / Çek atın başını Urum'a doğru<sup>102</sup>”. Mısralarında Anadolu Urum olarak isimlendirilmiştir.

SSCB'nin dağılmasıyla beraber Ukrayna, Gürcistan, Kazakistan, Yunanistan ve G. Kıbrıs Rum Kesimi'nde yaşamaya başlayan Urumların kimlikleri gibi adlandırılmalarında da birlik yoktur. Yunanlılar onlara Yunan ve Grek, Ruslar Grek, Gürcüler Berzen ve “Türk araştırmacılar ise Hristiyan Türkler, Urum Türkleri ve Urumlar şeklinde adlandırmaktadırlar<sup>103</sup>”.

Dünyanın değişik yerlerinde yaşamlarını sürdürmekte olan Urumlar kendilerini “Grek olarak adlandırmakta, etnik isim olarak da ‘Rumey’ ve ‘Urumi’ ve bu kelimelerden türetilen ‘Urmeyka’, ‘Rumeysa’, ‘Rumeyus’ ve ‘Urumeys’ isimlerini kullanmaktadırlar. Sonradan bu isimler Sovyetler birliği bilim literatüründe ‘Greko-Elen’, ‘Greko-Tatar’ adını almıştır. Her köy halkının kendi etnik adını kendileri verdiği de olmuştur. Mesela Mariupolski Pedagogiko Ekonomiçeski İnstitut kayıtlarına ve derleme arşivine göre, Malom Yanisoli: Harahlotı (Harahlotlar), Sartana'da: Sartanotı (Sartanlar) adlarını kendileri için kullanmışlardır<sup>104</sup>”. Buldukları bölgenin adını kendilerine etnik isim olarak alan Urumların bu durumu akıllara Anadolu topraklarına yerleşen Türklerin Rum ismini kullanmalarını getirmektedir.

SSCB zamanında Urumlar için kullanılan Greko Elen veya Greko Tatar terimleri, komünist rejimin resmi politikası gereği, toplulukların etnik yapılarını unutturmaya yönelik bir uygulamadır. Sovyet rejimi öncesinde böyle bir adlandırılmaya rastlanılmamıştır.

---

<sup>101</sup> Mustafa Tatçı, Yunus Emre Divanı II, MEB, İstanbul 1997, s. 361.

<sup>102</sup> Pertev Naili Boratav, İzahlı Halk Şiiri Antolojisi, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul-Ankara 2000, s. 154.

<sup>103</sup> Ünal Kalaycı, “Gürcistan’ın Tsalka (Parmaksız) Rayonunda Yaşayan Urum Türklerinin Dil Ürünlerinden Örnekler”, Karadeniz, Yıl:1, S.1, Kış 2008, s.144

<sup>104</sup> Altınkaynak, age, s.11–12

Tsalka (Parmaksız)'da yaşayan Urumlar kendi etnik isimlerini “Siz bize Grek diyorsunuz, biz bize Urum diyoruz<sup>105</sup>”. Şeklinde söylemektedirler. Bu düşünce topluluğun adlandırılmasında Urum isminin kullanılmasının gerektiğinin açık bir göstergesidir.

### **2.3.2. Urumların Kökeni**

Urumlar hakkında en eski bilgi II. Katerina zamanında Kırım'dan göç ettirilmelerine dayanmaktadır. Bunun dışında elde Anadolu'dan göç ettirilmelerine ilişkin bilgiler de vardır. Ancak bu kısıtlı bilgiler dışında Urumların tarihi ve kökenleri hakkında elde net bilgiler bulunmamaktadır.

Günümüzde eldeki kısıtlı bilgilerden dolayı Urumlar kökeni üzerine birçok farklı düşünce ortaya atılmaktadır. Bu görüşlerden ilki dillerinde rastlanan Arapça dini terimlerin dikkate alarak Urumları beş ayrı şekilde sınıflandıran görüştür. Bu görüşe göre:

“1- Bunlar önceden İslamiyeti kabul etmiş ve daha sonra çeşitli nedenlerle din değiştirmiş Türklerdir.

2- Türkçenin etkisinde kaldıkları için ana dillerini unutmuş, dini terimleri de Müslüman Türklerden öğrenmiş Türk olmayan topluluklardır.

3- Daha önce Hristiyanlığı benimsemiş, Müslüman Türklerle birlikte yaşamaya başladıklarında da kendilerinden olmayan misyonerlerin terimlerini terk edip ırkdaşlarının terimlerini kullanan Türk topluluklarıdır.

4- Kıpçakların, Anadolu Selçukluları ile bağlanan kollarıdır.

5- MS. II.-V. Asırlar arasında ve daha sonra XIV. Asırlara varıncaya kadar Süryani ve Yakubi misyonerlerden Hristiyanlığı öğrenen Türklerin bakiyeleridir<sup>106</sup>”.

---

<sup>105</sup> Ünal Kalaycı, Tsalka (Parmaksız) Urumları Ağzı / Gürcistan, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, Haziran 2008, s. 14.

<sup>106</sup> Altınkaynak, age, s. 13.



Urumların kökeni hakkında ipucu olabilecek tarihi hadiselerden biri Oğuz Kağan destanında ismi geçen Urum Kağan ile Oğuz Kağan'ın savaşmalarıdır. “Oğuz, Kağanlığını ilan ettikten sonra çevresindeki herkesin kendine itaat etmesini isteyen buyruklar gönderir. Sağ taraftaki Altun Kağan hediyeler göndererek itaatini bildirir. Sol taraftaki askerleri ve şehirleri çok Urum Kağan, Oğuz Kağan'ın buyruğunu dinlemez. Sonunda Oğuz Kağan, Urum Kağan'ın üstüne yürür. İdil Müren'in yanında Kara Dağ'ın önünde vuruşma olur. İdil Müren zencefil gibi kıpkırmızı akar. Sonuçta Urum Kağan yenilerek kaçar. Kağanlığı Oğuz Kağan'a kalır<sup>107</sup>”. Bir Türk beyi olan Urum Kağan'ın isminden de anlaşıldığı gibi Urum ismi Türkler arasında geçmişten beri kullanılmaktadır. Urum Kağan'ın soyundan gelenlerinde bu ismi kullanması olasılıklar dâhilindedir. Bu düşünce doğrultusunda Urumları, Urum Kağan'ın soyundan gelen Türklerden olma ihtimallerini göz önünde bulundurmamak gerekmektedir.

Urumların kökeni hakkında “Hazar Kağanlığının Bizanslılarla ittifakları, Bizans sarayına kız alışverişleri neticesinde akraba oluşları ve Kırım'daki siyasi mücadelelerde etkin oluşları ayrı ayrı bahis konusudur. Bizans İmparatorluğu'nun içinde Türk soylu komutanlar, siyaset adamları, Türkopol adı verilen Türk birlikleri bir bahis, Türklerden toplanan çocuklarla oluşturulan Türk birlikleri ayrı bir bahis ve Hazar Kağanının kızı Çiçek Hanım'dan olan IV. Leon bir başka bahis olarak kullanabiliriz<sup>108</sup>”. Bu gibi bilgiler Urumların zaman içinde Bizanslılarla münasebetler sonucunda Hristiyanlaşmış Türkler olma ihtimalini güçlendirmektedir.

“13. yy'da Selçuklu Sultanı İzzeddin Keykavus ile kardeşi II. Kılıçarslan arasındaki taht kavgası İzzeddin Keykavus'un Bizans'a sığınması onu takip eden binlerce askerinin aileleri ile birlikte Bizans tarafından Balkanlara iskan edilmesi, içlerinde oğulları dahil olmak üzere, bazılarının Hristiyanlığı kabul etmesi bunun dışında Bizans ordusunda görev almaları, daha sonra İzzeddin Keykavus'un hapsedilmesi ile Berke Han'ın olaya müdahale ederek İzzeddin Keykavus'u Kırım'a

<sup>107</sup> G. W. Bang, Reşit Rahmeti, Oğuz Kağan Destanı, İstanbul 1936.

<sup>108</sup> Altınkaynak, age, s. 14-15.

mahiyetindeki bir çok askeri ile götürmesi<sup>109</sup>” Urumların kökeni ile ilgili olarak üzerinde düşünülmesi gereken bir durumdur. Urumların bilinen ilk vatanları olan Kırım’da bulunan bu Hristiyanlaşmış Türk kitlesi bölgede ki Hristiyan dinli Türk dilli toplulukların Türk olabileceklerinin bir göstergesi sayılabilir.

Türklerin Hristiyanlığı kabul ettikten sonra eski isimlerini kullandıklarını gösteren Kırım tarihi üzerine yazılmış olan ‘Sudakskiy Sinaksar’ adlı kitabın kenar notlarında; “Açıpay kızı Anna, Çimen oğlu Samaka, Papaz Koltan, Tanrıkulu Orançı’nın akrabası olan Yağmurçuk oğlu Çimen, Saygıdeğer Alupsun torunu saygılı Stefan oğlu Tohtemir, Tanrıkulu Kutluts, Tanrıkulu Alaçu, Tanrıkulu Samakın oğlu Almalçu, Samak beyefendi oğlu Beyefendi Konstantin, Makariya Akufin okur oğlu Tokta, Dimitri Çoçak’ın kızı Tanrıkulu İkuğaç, Tatar İoann, Parak lakaplı Paraskeva Hutlupey’in oğlu Peter<sup>110</sup>” gibi isimler geçmektedir. Bu kitapta geçen isimlerin bir benzeri de günümüzde Urumlarda görülmektedir. D. Çitlov’un “Slavnie Greki Gruzii” adlı eserinde Urum isimleri verirken “D. Melikov E. Tatarova, G. Deliyarov<sup>111</sup>” gibi Türk kökenli isimlerden bahsetmektedir.

Urumların kökenini tespit açısından önemli bir hadise Bizanslılar ile Müslüman Türkler arasındaki savaşta Hristiyan Türklerin durumudur. Türklerin Anadolu’ya yaptıkları akınları önlemek amacıyla Hristiyan Türkler Bizanslılar tarafından tampon bir bölge oluşturmak için çok kez kullanılmışlardır. Malazgirt Savaşının “başında sağ kolda yer alan Uzlar ve Peçenekler karşısındakilerin savaş naralarından onların kendi soydaşları olduğunu anlamaları üzerine topluca oklarını Bizans saflarına çevirmeleri ve başbuğları Tamış idaresinde Selçuklulara katıldıkları görülecektir<sup>112</sup>”. Malazgirt Savaşında yaşanan bu olay Rusların aklından çıkmamış olacak ki XVIII-XX. asırlarda Türkiye’den yapılan Hristiyan göçlerini, Stalin döneminde, Türkiye sınırlarını Türksüzleştirme politikaları gereği daha içerilere sürmüşlerdir. Rusların bu hareketi Hristiyan tebaanın Türk olduğu hakkında şüphelere sahip olduklarını göstermektedir.

---

<sup>109</sup> Yonca Anzerlioğlu, Kırım’ın Hristiyan Türkleri: Urumlar, Milli Folklor Dergisi, 2009, Yıl 21, Sayı 84, (s. 107–113), s. 108–109.

<sup>110</sup> Altınkaynak, age, s. 18.

<sup>111</sup> Dimitri Çitlov, Slavnie Greki Gruzii, Tiflis 1995, s.223–224

<sup>112</sup> Mustafa Kafalı, “Anadolu’nun Fethi ve Türkleştirilmesi”, Türkler Ansiklopedisi, cilt 6, Ankara, 2002, s. 181.

Türklerin Anadolu'ya akınlarında “Çepnilerin Anadolu'ya Selçukluların ilk seferi sırasında geldiklerini ve batı Anadolu ile Trabzon İmparatorluğu hudutlarına yerleştirildiği bilinmektedir<sup>113</sup>”. Çepnilerin Hristiyan olan Trabzon İmparatorluğu ile münasebetleri esnasında Çepnilerin bir kısmının Hristiyanlığı kabul etmesi mümkün olabilir. Özellikle göç yıllarında Urumların göç ettikleri coğrafya ile Çepnilerin yerleştiği coğrafyanın aynı olmasından dolayı burada ortaya çıkan Hristiyanlaşan bir Çepni grubundan söz etmek ihtimaller dâhilindedir.

A.N. Garkavets'e göre Urumların ataları, “Hristiyanlığı kabul eden Kıpçaklardır. Bunlar XI. asrın ortalarında Hristiyanlığı kabul eden ve Grekçe isimler alan putperest Kıpçak halkıdır. Başka bir yerden gelme veya sonradan olma değildir. Onlar Bizans İmparatorluğunun vatandaşlığını ve himayesini de kabul etmişlerdi. Kıpçakların bir başka kısmı da Gregorian Hristiyanlığını kabul ettiler ve Ermenilerle karıştılar. Diğer bir grup ise Hazarlarla birleşerek Yahudiliği ve Museviliği kabul ettiler. Kalan Kıpçaklar ise Müslümanlığı kabul ederek Kırım Tatarlarıyla karıştılar<sup>114</sup>”. Pek çok farklı dini benimseyen Türklerin farklı dinlere inanmalarından kaynaklanan ayrışma Urumların kökeninin din farklılığından dolayı zaman içerisinde ırkdaşları yerine dindaşlarını benimsemelerini ve kendilerini onlardan görmelerini sağlamış olabilir. Urumların Hristiyan olmasından yararlanmak isteyenler onlara “Anadolu'da kalanlar mahalle imamlarının defterine yazılacak, yani onlar Müslüman edilecekler<sup>115</sup>”, biçiminde sözler sarf ederek aslında onlara Türk olmadıkları ve Türklerin zorla onları kendilerine benzetmek için Müslüman yapılabacakları aşılacak istenilmektedir. Bunun yanında Türkçe konuşmalarını da uyduruk bir sebebe bağlamışlardır. Urumlara kökenleri sorulunca Grek olduklarını söylemelerine rağmen neden Türkçe konuşuyorsunuz sorusuna; “Bize dediler ki ya dilinizden geçeceksiniz ya dininizden. Bizde dilimizden geçtik dinimiz bize kaldı<sup>116</sup>”, diyerek bu sebebi kabul etmişlerdir. Oysaki Anadolu topraklarında Türk hâkimiyeti altında yaşayan azınlıklar hala dillerini ve dinlerini devam ettirmektedir. Ayrıca Tsalka'ya Urumlarla beraber

<sup>113</sup> Hanefi Bostan, “Anadolu'da Çepni İskânı”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt: 6, Ankara 2002, s. 299.

<sup>114</sup> Altınkaynak, age, s. 15.

<sup>115</sup> Kemal Beydilli, “1828–1829 Osmanlı-Rus Savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler”, *Türk Tarih Kurumu Belgeler Dergisi*, C. XIII. S. 17, Ankara 1988, s. 389.

<sup>116</sup> Kemal Beydilli, age, s. 388.

Anadolu'dan göç eden Ermeniler ve Çingeneler Türkçe'nin yanında ana dillerini de kullanırken Urumlar yalnızca Türkçe bilmektedirler.

Gürcistan'daki Urumlar iki ayrı grup olarak ele alınmalıdır. Birinci grup Trabzon'un Arsin ilçesine bağlı Santa bölgesinden göç ederek Gürcistan'a yerleşen ve Türkçe'yi burada öğrenen Grek asıllı insanlardır. İkinci grup ise Ardahan, Bayburt, Erzurum ve Kars çevresinden Gürcistan'a göç eden ve ana dili Türkçe olan Urum Türkleridir. Gürcistan bölgesi Urumları ile tarafımca yapılmış olan sohbetlerde kendilerinin Grek olduklarını iddia etmektedirler. Yine bu konuşmalar esnasında Yunanistan'a gittiklerinde onlara siz Türksünüz denildiğini söylemektedirler. "Klara Sandinidi" adlı Urum ile yaptığımız sohbet esnasında söylediği "Bizim belden aşağımız Grek, belden yukarımız ise Türk<sup>117</sup>" sözü aslında Urumların Grek olduğu iddalarının tek dayanağının Ortodoks olmalarından geldiğinin ispatı niteliğindedir.

Urum olarak adlandırılan topluluğun saf bir ırk olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Zaman içersinden göçlerle beraber Grek soylu Hristiyanlarla karışmışlardır. Ancak gerek yaşadıkları coğrafya gerek Hristiyanlığı kabul etmiş Türk topluluklarının varlığı Urumların Hristiyanlığı kabul etmiş bir Türk boyu olduğunun göstergesidir. Köken itibari ile Urumları içinde bulundurduğu az sayıda Grek asıllı topluluk dışında Hristiyan Türk devletlerinden kalan bir topluluktur veya yaşadıkları bölgede zaman içinde Hristiyanlaşmış Türk topluluğu olarak değerlendirebiliriz.

### **2.3.3. Urum Ve Rumeş (Pontiski Grekler) Farkı**

Urumlar olarak adlandırılan topluluk genel kabul gördüğü üzere iki etnik yapıdan oluşmaktadır. Bunlar Urumlar ve Rumeşlerdir. Urum ve Rumeşlerin bilinen en eski vatani olan "Kırım'da yaşanan dönemde Elensoylulara 'Tatlar' ve Türksoylulara 'Bazaryane' adı verilmekteydi<sup>118</sup>". 'Tat' kelimesi Türkçe sözlükte "Türklerin egemen olduğu yerlerde yaşayan Arap veya İranlılar; Hazar denizi kıyısında, İran Azerbaycan'ı sınırında yaşayan, İran soyundan olan bir topluluğun

<sup>117</sup> Klara Sandinidi (1935), Ahelşan köyü, 12.12.2009, Cuma saat 10.50

<sup>118</sup> Altınkaynak, age, s. 23.

adı<sup>119</sup>” olarak kullanılmaktadır. Görüldüğü gibi Tat kelimesi Türkler tarafından egemenlikleri altında yaşayan yabancı tebarlar için kullanılmıştır. “Hâlbuki Urumlar için böyle bir terim kullanılmamakta, Bazaryan ya da Oğuz Türkçesiyle ‘Bezirgân’ kelimesi kullanılmaktadır<sup>120</sup>”. Farsçadan Türkçeye girmiş olan “Bazaryan kelimesi şehirli, şehirde yaşayan insan anlamından ziyade, pazarcı, çerçi, tüccar, celep, sürekçi, kervancı anlamında kullanılır. Hatta bu kavram (bitli pazarcı) deyiminde yaşamaktadır. Tatlar kavramı halk arasında hala kullanılmaktadır. ‘Tatça bileyim’ ‘Yunanca biliyorum’ anlamına gelmektedir<sup>121</sup>”.

Urumlar ile Rumeylelerin Türkiye’den göç ediş yılları farklıdır. “Tsalka (Parmaksız)’daki Urumlar 1828–1830 yıllarında Anadolu’dan Ruslar ve Ermenilerin desteğiyle göç ederek bu rayona yerleşmişlerdir. Pontiski Grekler ise 1858–1860 ve 1878–1880 yılları arasında gelerek bu rayona yerleşmişlerdir<sup>122</sup>”. Göç ettikleri Tsalka rayonuna Urumlar Ardahan, Bayburt, Erzurum ve Gümüşhane çevresinden göç ederken Rumeyleler ise Trabzon’un Arsin ilçesinin Santa bölgesinden göç etmiştir. Yani Urumların il Rumeyleleri Anadolu’da yaşadıkları coğrafya farklıdır.

Gürcistan’ın Tsalka Rayonundaki Rumeyleler “Gunbet, Haraba ve Santa köylerinde Urumlarsa yirminin üzerinde diğer köylerde yaşamaktaydı<sup>123</sup>”. Rumeyleler ile Urumların yaşadıkları köyler ayrıdır. “Kırım’dan ayrılan Urum ve Rumeyleler gittikleri yerde de farklı yerleşim merkezleri kurmuşlardır. Sadece bir köyde (Balşoyyanisol) Rumeyle ve Urumların birlikte yerleşmişlerdir. Ancak Yenisol köyündeki bu yerleşim karışık değildir. Köyün güneyine bir grup kuzeyine bir grup yerleşmiştir<sup>124</sup>”. Görüldüğü gibi bu iki grup birlikte yaşadıkları tek köyde bile iç içe girmemişler, köyün farklı bölümlerinde ayrı ayrı ikamet etmişlerdir.

Urumlar ve Rumeylelerin aralarında dil yönünden de farklılıklar bulunmaktadır. Urumlar Tsalka rayonuna göç etiklerinde Türkçe’den başka dil bilmiyorlardı. Rumeyleler ise Ponti Grekçe biliyorlardı. Anadolu’dan göç eden Rumeyleler Türkçe’yi

<sup>119</sup> Komisyon, Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, 10. Baskı, Ankara 2005, s.1918

<sup>120</sup> Altınkaynak, age, s. 24.

<sup>121</sup> Altınkaynak, age, s. 23.

<sup>122</sup> Ünal Kalaycı, age, s.21.

<sup>123</sup> Ünal Kalaycı, age, s.21.

<sup>124</sup> Altınkaynak, age, s. 25.

Tsalka'daki Uruumlardan öğrenmişlerdir. Konu ile ilgili bilgi sahibi olan kişiler "Pontiski Greklerin Anadolu'da Türkçe bilmediklerini Parmaksız'a gelince kendilerinden öğrendiklerini fakat hançere farklılığından olsa gerek konuşmalarında farklılıkların olduğunu söylediler<sup>125</sup>". Bu farkta aradaki ayrılıkları ortaya koymaktadır. Uruumların hançeresi Erzurum-Kars şivesini kullanan Türklere andırırken Rumeyleerin konuşması buna benzememektedir.

Uruumlar ile Rumeyleer arasında farklılıklar nedir sorusuna Karagözov "iki toplumun birbirine hatta Gürcülere benzediğini söyledikten sonra Pontiski Greklerin Uruumlara "Siz Grekçe bilmiyorsunuz, Türkçe biliyorsunuz onun için siz Türksünüz" dediklerini ifade etti<sup>126</sup>". Bu durum Uruumların ne kadar Grek olduklarına dair tezler ortaya atılsa da Grek olan insanların onların Türk soyundan geldiklerinin farkında olmalarının bir göstergesidir.

Uruumlar ile Rumeyleer arasındaki farklılıkları genel olarak değerlendirdiğimizde isimlendirme, göç ettikleri yerler, göç ettikleri yıllar, yaşadıkları yerler, dil ve hançere açısından aralarında farklılıklar olduğu görülmektedir.

#### **2.3.4. Uruumların Göçü**

Uruumların günümüze kadar iki büyük göçleri olmuştur. Bunların ilki Kırım'dan II. Katerina zamanında Donetsk'e yapılan göç, ikincisi ise Anadolu'dan Gürcistan'ın Tsalka rayonuna yapılan göçtür. Uruumların üzerinde oynanan oyunları iyi belirlemek açısından Kırım'dan yapılan göçe de değinmek gerekmektedir.

Uruumların Kırım'dan göç ettirilmeleri bilim dünyasında genellikle; "Kırım'ın ekonomik gücünü zayıflatmak ve iktisaden zayıflayan Kırım'ı Rus veya Slav

---

<sup>125</sup> Ünal Kalaycı, age, s. 22.

<sup>126</sup> Ünal Kalaycı, age, s. 22.

gruplarının himayesine sokarak Kırım'ı Slavlaştırmak<sup>127</sup>” nedenlerine dayandırılmaktadır.

“Ruslar'ın Bizans'ın varisliğine soyunması ve Ortodoks Hristiyanların hamillliğini üstlenmesinden sonra, Osmanlı İmparatorluğu içindeki Ortodoks mezhepli toplulukları değişik vaatlerle kendi sınırları içine çekmeye çalışması ve işgal ettiği ıssız topraklara yerleştirme düşüncesine dayalı olarak göçler başlamıştır<sup>128</sup>”. Göçlerde Rusların Urumları korumak gibi bir derdinin olmamasını gösteren en büyük işaret olarak Urum halkının pek çoğunun göç sırasında açlıktan ve hastalıktan ölmelerini gösterebiliriz.

İkinci büyük göç ise Anadolu'dan Gürcistan'a yapılan göçtür. Öncelikle bu göçün neden ve nasıl oluştuğunu değerlendirmek gerekmektedir.

Osmanlı-Rus Savaşı (1828–1829) Urumların göç etmelerine doğrudan neden olmuştur. Bu savaş sonunda imzalanan “Türkmençay Antlaşması”nın 15. maddesi ve Rus-İran Savaşı (1826–1829) sonunda imzalanan “Edirne Antlaşması”nın 13. maddesi aynı anlamı taşımaktadır. “Antlaşmalara özellikle konulan bu maddelerin hedefi, İran'ın ve Osmanlı Devletinin Rusya'ya mücavir bölgelerinde yaşayan Ermeni reâyânın, yeni elde edilen Revan ve Nahcivan bölgelerine göç ettirilerek, buraların nüfusça şenlendirilmesi ve tarihî coğrafyaya en uygun ve gerekli nüfus faktörünün ilâvesiyle buralarda bir ‘Ermenistan’ oluşturulmasını sağlamaktı<sup>129</sup>”.

Rusya-İran Savaşı Rusların lehine sonuçlandıktan sonra emellerini gerçekleştirmek için önünde engel olarak Osmanlı Devleti kalmıştır. Zaten İran savaşında Hristiyan halkın desteğini yanına alan Ruslar bu topluluğu kendi emirlerine kullanıma uygun hale getirmiştir. Ayrıca Osmanlı Savaşı zamanında bu topluluğa yeni vaatlerde de bulunarak onları iyice yanına çekmiştir. “Ermeniler ise ‘şimdiye kadar Moskofluya mail iken’, 1826–28 İran seferinden sonra ‘Rusya’ya tâbi’ olmaya başlamışlardır. Kars ve Çıldır’daki Ermeniler harbin patlak vermesiyle beraber, Rusya’ya tâbiyet etmekle tereddüt etmemişler ve hatta Ruslar Kars’da ele

<sup>127</sup> Altunkaynak, age, s. 20.

<sup>128</sup> Altunkaynak, age, s. 31.

<sup>129</sup> Kemal Beydilli, age, s. 366.

geçirdikleri silahları bunlara dağıtarak, Rus ordusuna ‘Soldat’ olarak kaydetmişler, ‘Mosofluya asker’ yapmışlardır<sup>130</sup>”. Hristiyan tebaa artık Rusya ordusu adına çalışmaya başlamıştır. Rusya savaşı yanına çektiği Hristiyan topluluklar sayesinde kazanmıştır. Yaşanacak olan göçün temel nedeni de Osmanlı topraklarında yaşayan Hristiyan halkların yaptığı bu ihanet olacaktır.

Rusya savaş esnasında ele geçirdiği ve sonradan çekildiği Erzurum, Bayburt ve Kars bölgesindeki Hristiyan halkı kendi sınırları içerisine almak istemekteydi. Bunun yanında Osmanlı Devletine ihanet eden bu Hristiyan tebaa da artık Osmanlı topraklarında kalmak istememektedir. Osmanlı Devleti ise bu göçü engellemek için Hristiyan tebaayı affettiğine dair bildirimler yayınlamıştır. “Diğer taraftan “Karabaş” ise göç etmeyip kalanların Müslüman edileceği propagandası yapıyordu. “Rusya ile olan işbirliği ve devlete ihânetlerini önceleri gizlemeyi uygun gören “Karabaş” ise artık Ermenileri ‘alenen cebr ü tazyik’ etmekte, hattâ ‘dellâl nidâ ettirip, Rusyaluya gidenler Karabaşın defterine ve kalanlar dahi mahallât imâmlarının defterine yazılınsınlar ve mahalle imâmı defterine yazılanların emvâli gârât ve hânesi ihrâk olunacak’ diyerek, ‘gitmeyiz’ diyenleri dahi ‘darb-ı şedîd ile darb ve ezâ vü cefâlarını tezyîd etmekte’ olduğu, Hasan Paşa’nın yazdıkları arasında yer almaktadır<sup>131</sup>”.

“Pek çok kişi gizlice gelip veya haber salıp, ‘cebren götürüldüklerini’ ifade etmekteydi pek çokları da Rusyalının kendilerine rencide ettiklerini ve gitmeleri için cebr kullandıkları itiraf etmişti<sup>132</sup>”. Bu durum aslında halkın pek çoğunun göç etmekten yana olmadığını ancak Rusya’nın oynadığı oyuna mağlup olup göç etmekten başka çarelerinin kalmadığı göstermektedir.

“Savaş sonunda Doğu Anadolu’dan göçürülen Ermeni nüfusunun 100.000 civarında olduğu tahmin edilmekteydi<sup>133</sup>”. Bu nüfusun sadece Ermenilerden oluştuğu fikri doğru değildir. Bunların içerisinde Ermenilerin yanı sıra Urular, Yezidiler ve Çingenelerde vardır. Ancak Ermeni nüfusunun fazla olmasından dolayı diğer topluluklardan belgelerde bahsedilmemiştir.

---

<sup>130</sup> Kemal Beydilli, age, s. 384.

<sup>131</sup> Kemal Beydilli, age, s. 388.

<sup>132</sup> Kemal Beydilli, age, s. 389.

<sup>133</sup> Kemal Beydilli, age, s. 407.



Urumların Anadolu'dan göçe başlamaları Osmanlı Devletinde karışıklıklar döneminde başlamıştır. Özellikle iç huzursuzluklar sonucunda meydana gelen Müslüman tebaa ile gayri Müslim tebaa arasındaki hadiseler Urumları etkilemiştir. “Anadolu'dan Gürcistan'a ilk kütleli göç 1763'te gerçekleşmiştir. Gümüşhane'den Aftala'ya 800 Urum ailesi yerleşmiştir. Bunlar gümüş ve mis madenlerinde çalışmışlardır. Daha sonra 1810 yılında Anadolu'dan 120 Urum ailesi göç ederek Çintskaro (Çizgaros)'ya yerleşmişlerdir. 1828–1829 yıllarında Türk-Rus muharebesi yıllarında 396 kişilik 60 Urum ailesi Gümüşhane ve Maden'den Çintskaro (Çizgaros)'ya yerleştiler. 1830 yılında Urumların büyük bir grubu Bektaş köyüne yerleşmişler. 1864 yılında Tsalka (Parmaksız)'da 1075 Urum ailesi yaşamaktaydı<sup>134</sup>”. Rus harbinin etkisiyle göç, savaşın sonrasında hat safhaya ulaşmıştır. Anadolu'daki Urum halkının tamamına yakını Gürcistan'a göç etmiştir. Tsalka bölgesine yerleşen Urumların göçü savaştan sonra olmuştur. “Asıl adı Parmaksız olan Tsalka rayonunu oluşturan göç 1830 yılında yapılan göçtü. Bektaş köyünün diğer adının “Geçit / Keçit” olmasının nedeni göç eden halkın önce oraya gelip bir süre kaldıktan sonra başka köylere geçmeleridir<sup>135</sup>”.

Urumların Anadolu'yu terk etmelerinin arkasında Ruslar bulunmaktadır. Rusların vaatlerine kanan Ermeniler ve Urumlar Osmanlı-Rus Savaşında Ruslardan yana tavır almaları onların Anadolu'daki varlıklarının sonu olmuştur. Savaştan öncesine dayanan göçler bu savaşla birlikte hat safhaya ulaşmış artık göçe gönüllü olanlarda olmayanlarda baskılardan dolayı göç etmek zorunda kalmıştır. Sonuçta Ermenilerle birlikte hareket eden Hristiyan Türkler yani Urumlar Tsalka'da kırk dört köyün otuza yakınıni oluşturmuşlardır.

### **2.3.5. Urumların Nüfusu Ve Coğrafyası**

Urumların yaşadıkları coğrafyalar ana hatlarıyla göçten önce Kırım bölgesi, Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu'dur. Son yüzyıla bakıldığında yaşadıkları

<sup>134</sup> Valeh Hacılar, Azerbaycan Folklor En'aneleri (Gürcistan'daki Türk Dilli Folklor Örnekleri Esasında), Tiflis, 1992, s. 107.

<sup>135</sup> Ünal Kalaycı, age, s. 23.

coğrafyanın Sovyetler birliği toprakları içinde kalan bölgeler olduğu görölmektedir. Bu bölgeleri Ukrayna, Gürcistan, Kazakistan olarak sayabiliriz. Yunanistan'ın Urumlar üzerindeki iddiaları ve bunun sonunda Urumlara verdikleri vatandaşlık hakkından dolayı zaman içerisinde asimile olmamış Urum nüfusu gitgide azalmaktadır.

Nüfusun azalmasını gözler önüne sermek için 1972 yılında Sovyetler Birliği toprağı olan Gürcistan'da yaşayan Urum nüfusunun da içinde bulunduğu tabloyu ele aldığımız zaman bu dönemde Gürcistan'da yaşayan halkın 95.100 olduğunu görmekteyiz. Sovyetler Birliği genelinde ise Urum nüfusu 343.800'dür.

“SSCB'nin 1989 yılı nüfus sayımına göre Urum ve Greklerin yaşadıkları ülkeler ve bu ülkelerde nüfusları aşağıdaki gibidir:

Rusya	: 91.689
Ukrayna	: 98.594
Gürcistan	: 100.324
Kazakistan	: 46.764
Ermenistan	: 4.650
Diğer Cumhuriyetler:	16.055
Toplam	: 358.068 <sup>136</sup>

Bu nüfus sayımı göstermektedir ki Sovyetler Birliği yıkılana kadar hem Sovyetler genelinde hem de Gürcistan'da bulunan Urum nüfusunda azalma olmamış aksine ufak bir artış meydana gelmiştir. 1989 nüfus sayımında Gürcistan'da 100.324 Urum yaşarken Sovyet genelinde nüfus 358.068'e ulaşmıştır.

---

<sup>136</sup> H. Pınar Özcan, (AÜ. SBF. Bölgesel Politikalar Ödevi-Yayınlanmamış), “Yunanistan'ın Kafkasya Politikası”, Ankara 2003, s. 17.

Gürcistan'da 1990'dan sonra yaşanan göç neticesinde Urumların büyük bölümü Yunanistan'a ve Güney Kıbrıs'a bir kısmı da Rusya'ya göç etmiştir. "Konuştuğumuz kişilerden elde ettiğimiz bilgilere göre göçlerin yüze altmış Yunanistan'a, yüzde onu Güney Kıbrıs'a ve yüzde otuzu da Rusya Federasyonu'na gitmişlerdir. 2002 sayımlarına göre Gürcistan'da 15.166 Urum yaşamaktadır<sup>137</sup>".

Değişik tarihlerde yapılan nüfus sayımlarından anlaşıldığı gibi 1989 yılına kadar Gürcistan'daki Urum nüfusu korunmuş ancak Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra Urum nüfusunda 85.156 kişi azalma olmuştur. Bu azalmanın en büyük etkeni Yunanistan, Güney Kıbrıs Rum Kesmi ve Rusya'ya olan göçlerdir. Günümüzde göç hızlı bir şekilde devam etmektedir.

Dünyanın değişik bölgelerinde dağınık şekilde yaşayan Urumların yaşadıkları ülkelerin başında Gürcistan'da gelmektedir. Gürcistan'da yoğun şekilde yaşadıkları bölge Tsalka rayonudur.

Tsalka rayonunun **Ahalık, Barmahsız**/(Parmaksız), **Baskov, Bestas**/(Bestaseni), **Cinis, Evreni, Gunyakala, Hadik, Hando, Karakov**/(Karakum) **Kerek**/(Keyreyk), **Ölenk, Seharaba**/(Bayburt), **Sinsharo, Sipek, Tedjis, Tek Kisse** (Tek Kilise) ve **Yeddi Kisse** (Yedi Kilise) köyleri eskiden beri Urumların yaşam bölgesidir. Sonradan kurulan **Bediyani, Çapayevka, Hıramges, Tıriyaleti** ve **Tarson** köyleri de Urumlar tarafından yerleşilen yerlerdir. Bunların yanında Rumeş köyü olan **K-Haraba, Santa** ve **Kümbet**'i de Urumların yaşam alanı olarak sayabiliriz. Ayrıca Tsalka dışında Batum (Acaristan)'un **Kobulet** ve **Ahelşan** bölgelerinde de az sayıda, **Tetrisharo** bölgesinde 7 köyde, **Kahet**'te, **Dımanis** (Baskeçid)'te ve **Bakuryani** (Marnevil)'de dağınık şekilde Urumlar yaşamaktadır.

Gürcistan dışında Ukrayna'nın **Donetsk, Dniyepropetrovsk, Mariupol** ve **Zaporijya** şehirleri ve bu şehirlerin çevresinde; Kazakistan'ın **Kentav** şehri başta olmak üzere **Alma-Ata, Çimkent, Dzkezkazgan** ve **Karaganda** bölgelerinde; Özbekistan'ın **Fergana** ve **Taşkent** şehirleri çevresinde ve Rusya'nın **Adigey**,

---

<sup>137</sup> Ünal Kalaycı, "Ses Bayrağımızın Dalgalandığı Gürcistan'ın Tsalka Bölgesi İzlenimleri", Bizim Ahıska Dergisi, S. 6, Ekim 2006, s. 33.

**Karaçay-Çerkez, Krasnodar, Severnaya Osetya ve Stavropol** bölgelerinde Urumlar yaşamaktadır. Günümüzde Yunanistan ve G. Kıbrıs'ta da çok sayıda Urum'un yaşadığı bilinmektedir. Ancak buralarda yaşayan Urumlar asimile olmuştur.

### **3. KAFKASYA'DAKİ GREGORYAN TÜRKLER**

#### **3.1. ERMENİ KIPÇAKLAR<sup>138</sup>**

Türklerle Ermenilerin tarihte ilk defa ne zaman temasa geçtiklerini günümüz itibarı ile tam olarak tespit etmek pek ihtimal dâhilinde görülmemektedir. Bu durumun çeşitli sebeplerinin olmasına rağmen, herhâlde en etkili nedenin her iki milletin de anavurtlarının tam olarak tespit edilememesi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Türklerin anavatanının farklı Türklükbilimi araştırmacıları tarafından Avrasya bozkırlarının çok farklı bölgelerine yerleştirildiği, bilhassa konuile yakından ilgilenenler tarafından gayet iyi bir şekilde bilinmektedir. Benzer bir tartışmanın Ermenilerin ilk anavatanının neresi olduğu veya Ermenilerin kökeninin ne olduğu konusunda da bulunduğu görülmektedir. Ermenilerin; Babil'den gelen Hayklar ile Balkanlardan gelen Frikler veya Trakların karışımından ortaya çıktıkları, Hititlerin ahfadı oldukları, Hayaşalı oldukları, Urartuların veya Hattilerin soyundan geldikleri, Frikyalılarla Balkanlardan geldikleri, İskit kabilelerinden oldukları ya da esasen Türk oldukları gibi farklı iddialar mevcuttur.

Ermenilerin kökeni hakkındaki bu farklı iddiaların yanında, anavatanları konusunda da çeşitli iddiaların öne sürüldüğü görülmektedir. Bazı tarihçilerin Ermenilerin anavurdu olarak M.Ö. 10. asırdan kalma Asur kitabelerinde geçen Uruadri veya Urartu ülkesini görmek istemelerine rağmen, bu çabanın bilimlik temellerden uzak olduğu görülmektedir. Zira bu yazıtlarda Armenia veya Ermenistan yer adını andıracak herhangi bir ibarenin olmadığına, mesela Luckenbill'in "Urartular" ibaresinin geçtiği her yere parantez içinde "Ermeniler" kelimesini

---

<sup>138</sup> Yükselen, Gökçe, - Peler, Abdurrazak, "Tarihte Türk- Ermeni Temasları Sonucunda Ortaya Çıkmiş Bir Halk: Ermeni Kıpçakları veya Gregoryan Kıpçaklar", International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 10/8, Ankara, Spring 2015, ss. 253 – 271.

eklediğine şahit olunmaktadır. İlk kez, M.Ö. 518 yılından kalan Behistun yazıtında geçen “Armina” adının günümüzde Elazığ ve Ergani arasında kalan dağlık bölgeyi ifade ettiği görülmektedir. Ancak bu yer isminin daha eski bir adlandırmadan geldiği yönünde bazı iddialar da mevcuttur. Çivi yazılı Hitit metinlerinde Doğu Anadolu Bölgesinin ismi “Armanu” olarak geçmektedir. “Armina”nın veya “Armanu”nun Ksenefon’un Anabasis’inde geçen Romalıların ve Bizanslıların Kızılırmak’ın doğusunda kalan bölgeler için kullandıkları “Yukarı Ülke”nin Aramice tercümesi olduğu düşünülürse Ermeni kelimesinin etnik isimden çok bölge ismi ile alakalı olduğu ortaya çıkmaktadır. Zaten, Batı dillerinde “Ermeni” adı hep Armenianşeklinde ve benzer şekillerde, yani ‘Armenia ülkesinden olan’ şeklinde geçmektedir. M.Ö. 5. asırdan itibaren artık bu bölgenin sık sık Ermenistan olarak anıldığı görülmektedir.

Heredot (M.Ö. 490-425), meşhur tarihinde, Fırat’ın doğusunda, Asurya’nın üst yanınadüşen dağlık bölgeyi, Strabo (M.Ö. 63- M.S. 23) ise meşhur coğrafya kitabında, Kafkasların güneyi ile Mezopotamya arasında, Kızılırmak ve Dicle nehirlerinin kaynakları ile Fırat nehri arasında kalan dağlık bölgeyi Ermenistan olarak adlandırmışlardır.

Ermeni kimliğinin oluşmasındaki tek amilin Armenya’nın yani coğrafyanın olduğunu ileri sürmek yanlış olur. Ermeni kimliğinin ortaya çıkışında, Hristiyanlığın ve bilhassa Ermeni kilisesinin kendini Ortodoks ve Katolik kiliselerinden koparmasının çok önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. Hristiyanlığın Ermeniler arasına girmesi ile ilgili olarak 280’li yıllar, 290’lı yıllar, 301 yılı ve 314 yılı gibi değişik tarihler verilmektedir. Ancak Gregorius (Kirkor)’un 314 yılında Kayseri’de Ermenistan Katalikosluğuna atandığı ve hemen dönüşte Gregorius’un Fırat nehri kenarında kral ailesini, saray erkanını ve kalabalık bir halk kitlesini vaftiz ettiği dikkate alınır, Ermeni Hristiyanlığını resmen bu yılda başlatmak yanlış olmayacaktır. Ermenilere Hristiyanlığın sadece batıdan, yani Bizans’tan geldiğini düşünmek yanlış olur. Gregorius’un batıdan getirdiği Bizans Hristiyanlığının yanında güneyden gelen Süryani kültürünün de Ermeniler üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Ermeni din adamlarının bir kısmı Kayseri’de Yunanca eğitim görürken bir kısmı da Urfa’da Süryanice eğitim almakta idi. Bu ikili durum, 433

yılında İncil'in ve Aziz Basil'in Kutsal Litürjisinin yanında, vaftiz ve kiliseye kabul ayinlerinin metinlerinin Ermeniceye tercüme edilmesine kadar, Hristiyanlığın Ermenistan halkı arasında sağlam bir şekilde yerleşmesine mani teşkil etmiş ve putperestliğin halkın arasından silinememesine sebep olmuştur. Zira Ermenistan halkı her iki dili de bilmiyordu. Bu durumun bir diğer neticesi ise, Ermeni ruhban sınıfının bölünmüş bir manzara arz etmesi ve bu vaziyetin Ermenistan halkına da sirayet etmesi idi. Dinî metinlerin Ermeniceye tercüme edilmesi neticesinde, Ermeni edebiyatı zenginleşip gelişmiş ve Hristiyanlığın Ermeniler tarafından anlaşılıp sağlam bir şekilde yaygınlaşması sonucunu ortaya çıkmıştır. Ayrıca, Ermenice İncil ve dinî metinler, Pers ve Bizans egemenliği altında bölünmüş şekilde yaşayan Ermeni halkının millî bütünlüğünü korumasını sağlamıştır<sup>139</sup>.

### **3.1.1. Ermeni – Kıpçak Münasebetleri ve Gregoryan Kıpçak Toplumunun Ortaya Çıkışı**

Selçukluların güneyden ve güneydoğudan Ermenilerin yaşadıkları topraklara girişleriyle eşzamanlı olarak, kuzeyden, yani umumiyetle tarih boyunca Ermenilerle dostane ilişkiler kurmuş olan Türk topluluklarının geldiği bölgeden başka bir Türk kitlesinin de Ermeni topraklarına girmeye başladığı görülür. Bu Türk topluluğu Kıpçaklardır.

Tarihsel koşullar altında Doğu Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde kendileri için yeni bir yurt edinmiş olan bu Gregoryan Kıpçaklar zamanla Hristiyan dininin mezheplerinden biri olan Gregoryenlik ve birliğinden hareketle oluşturdukları kolonilerde müşterek yaşadıkları diğer Ermeni asıllı Gregoryen gruplarıyla kaynaşarak Ermenileşmişler veya daha doğrusu Ermeni olarak algılanmışlardır<sup>140</sup>.

---

<sup>139</sup>, Yükselen, Gökçe, - Peler, Abdurrazak, a.g.m.,s.256-258.

<sup>140</sup> Aynakulova, Gülnisa, *Ermeni Kıpçakları Mı Gregoryen Kıpçaklar Mı?* , Millî Folklor, 2009, Yıl 21, Sayı 84, s.117.

### 3.1.2. İlk Kıpçak – Ermeni Temasları

İlk Kıpçak – Ermeni temaslarının doğrudan Ermenilerle alakalı olmadığı ve Selçukluların Doğu Anadolu ve Güney Kafkasya'daki faaliyetlerinden endişe duyan bir başka halkın girişimleri sonucunda ortaya çıktığı görülür. Selçukluların bölgedeki ilerlemeleri karşısında çaresiz kalan Gürcistan Kralı IV. David (1089-1125), 1116 yılında Kıpçak Beyi Şarukanoğlu Atrak'ın kızıyla evlenmiş ve iki yıl sonra da bu Kıpçak beyini Gürcistan'a davet etmiştir. Atrak'ın 200.000-225.000 kişilik maiyetiyle birlikte gelip Gürcistan'a yerleştiği bilinmektedir. Kıpçakların Gürcistan'da nerelere yerleştirildikleri mevzuu tartışma konusu ise de, en azından bir kısmının Kuzey Ermenistan olarak da adlandırılan Somheti bölgesine iskân edildiği bilinmektedir. Güney Kafkasya'ya ikinci Kıpçak göçü, Moğolların bozkıra gerçekleştirdikleri saldırı sonrasında olmuştur. Ancak Gürcistan'da zaten var olan yoğun Kıpçak varlığı sebebiyle, bu Kıpçakların Gürcistan'a yerleşme talepleri Gürcü Kralı Giorgi IV. Laşa tarafından geri çevrilmiş ve bu Kıpçak topluluğu Gence dolaylarını mesken tutmuştur.

11. yüzyılın başından itibaren Hristiyanlaşmaya başlayan bu Kıpçak topluluklarının Ermenilerle olan temaslarının derecesi bilinmemekle birlikte, en azından bir kısmının Ermeni dinine girip zamanla Ermenileştiğine dair ciddi tarihî deliller mevcuttur. Mesela Gümrü / Şirak şehrinin güneyindeki Elegez (Alakaz) Dağı'nın kuzeybatı eteklerinde bulunan Ertik / Artık kasabasına bağlı Ariç/ Hariç isimli bir Ermeni köyünün eski adının Kıpçağ olduğunu ve bu köydeki 11. yüzyıldan kalma manastırın eski isminin de Hpçahavank / Kıpçak-a Vank "Kıpçak Manastırı" olduğunu G. Alişan, R. Açaryan ve E. Hurşudyan epigrafik olarak ortaya koymuşlardır. 1206 yılında inşa edilen bu manastırın kitabelerinde anılan kişilerin Kıpçaklar olduğu ve kitabelerin birinde Kubasar sülalesinin fertlerinin zikredildiği artık tarihî olarak kayıt altına alınmıştır. Keza İğdir'da bulunan ve 1918 yılında boşaltılan Kuçakh isimli köy de aynı yönde bir işaret olarak kabul edilebilir.

Bu bölgeye yerleşen Kıpçakların Ermeniler ve Gürcüler arasında varlıklarını ne kadar sürdürdüklerini veya Kıpçak Türkçesi konuşan Gregoryan bir topluluğun Güney Kafkasya ve Doğu Anadolu'da oluşup oluşmadığını kesin olarak tespit etmek,

günümüz itibariyle mümkün görünmemektedir. Ancak Ariç köyünün eski adının “Kıpçak” ve köyde kurulan manastırın adının da “Kıpçak Manastırı” olması, en azından manastırın inşa edildiği 1206 yılında, köy ahalisi arasında Kıpçaklık bilincinin canlı olduğunu gösteren bir işaret olarak algılanabilir ki; kitabelerde bahsedilen şahısların da “Kubasar” ailesinden, yani Türkçe isim taşıyan bir aileden olması bunu destekler niteliktedir. Zaten halk arasındaki Kıpçaklık bilinci yok olup Ermenileşme tamamlandıktan sonra da köyün adı “Ariç”e değiştirilmiş olmalı.

Bu coğrafyada Ermeni – Kıpçak temaslarında hâkim olan bilinmezlikler yanında, tarih, iki halkı başka bir coğrafyada daha bir araya getirmiştir. Kırım coğrafyasında karşılaşılan Ermeniler ve Kıpçaklar, Türkçe konuşup Türkçe yazan özgün bir halkın ortaya çıkmasına sebep olmuşlardır<sup>141</sup>.

Aleksandr Garkavets’e göre Ukrayna’da bulunan Ermenilerin Türkçe konuşanları XI. Asrın ortalarında Hıristiyanlığı kabul eden ve yabancı isimler alan putperest Kıp- çak halkıdır. Kıpçaklarda çözülme başlayınca içlerinden bazıları Gregorian Hıristiyanlığı kabul ettiler ve Ermenilerle karıştılar<sup>142</sup>.

### **3.1.3. Ermeni (Gregoryan) Kıpçak Toplumunun Ortaya Çıkışı**

Ermenilerin ilk ne zaman Kırım’a göç ettikleri ve Kırım’da yaşayan Ermeni cemaatlerinin hangi koşullar altında teşekkül ettiği tartışma konusu ise de, bu konuda birkaç görüş mevcuttur. Bu görüşlerden biri, Kırım’daki Ermeni varlığını, Cenevizlilerin Kırım’ın güney sahillerine hâkim oldukları dönemlere dayandırırken, diğer bir görüş, Selçuklu Türklerinin Ermenilerle meskûn bölgeleri işgal etmeleri sonucunda, Ermenilerin büyük kitleler hâlinde yaşadıkları toprakları terk ettikleri iddiasını temel almaktadır. İkinci görüşe göre, Ermenilerin büyük kısmı Kilikya’ya göç ederken bir bölümü Kırım’a yerleşerek ciddi bir göçmen topluluk oluşturmuşlardır. Bu görüşü savunanlar, Kırım’a Ermeni göçünün Moğol İstilasası esnasında da devam ettiğini öne sürmektedirler. Selçuklu öncesi dönemde, Bizans’ın

---

<sup>141</sup>Yükselen, Gökçe, - Peler, Abdurrazak, a.g.m., s.261.

<sup>142</sup> Altınkaynak, Erdoğan, *Ukrayna Ermenileri veya Ermenileşen Kıpçaklar*, Yeni Türkiye, S.60, Ankara, 2014, s.8.



Ermeniler üzerine tertip ettiği akınlar neticesinde de, Ermenilerin kesif bir şekilde Kırım'a göç ettikleri ve Selçuklu akınları sonrasında gelenlerin zaten mevcut olan bu cemaati daha da güçlendirdiği görüşünde olanlar da vardır. Her hâlükârda, Kırım'daki Ermeni cemaatinin nüfusunun 14. ve 15. asırlar boyunca mütemadiyen arttığı tarihî bir hakikattir. 15. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, yarımada'nın güney kısımlarında konuşlanmış olan Cenevizlilerin inşa ettikleri ticari ağda oldukça faal olan Ermenilerin Kırım'daki nüfuslarının 30,000'e ulaşmış olduğunu kaynaklar kaydeder. Bu dönemde Kırım'daki Ermeni nüfusu o kadar kesiftir ki; bazı Batılı kaynaklar, yarımada için Armenia Maritima “Deniz Ermenistanı” adlandırmasını kullanmaktadır. 15. asrın nihayetine gelindiğinde ise yalnızca Kefe, ki Kırım'da Ermeni nüfusun en yoğun olduğu bölge idi, 35-40,000 civarında Gregoryan nüfus barındırmakta idi. Ermenilerin nüfus kesafetinin olduğu ikinci Kırım şehri ise Suğdak idi. Ayrıca Karasubazar, Gözleve, Akmescit, İnkerman ve Surhat gibi yerleşim yerleri de bünyelerinde Ermeni cemaatleri barındırmakta idi.

Kırım'da Kıpçak Türklerinin hangi tarihten sonra görünmeye başladıkları ya da nüfus içerisinde ne zamandan itibaren etkin hâle geldikleri konusu da pek açık olmamakla birlikte, yarımada'nın 11. yüzyıldan itibaren Kıpçakların hâkimiyet alanına girdiği bilinmektedir. 12.-13. asırlarda Akdeniz dünyasını karasal dünyaya bağlayan önemli bir ticaret limanı görevini ifa eden Suğdak şehri, İbnü'l-Esir (ö. 1232) tarafından Kıpçakların bir şehri olarak nitelendirilmiştir. Keza 12. yüzyılda yaşamış meşhur Arap coğrafyacısı İdrisi de, “Kumanya”nın, yani Kıpçak ülkesinin, Kırım içlerine kadar uzandığını kaydetmiştir. Ancak, 31 Mayıs 1223 günü cereyan eden Kalka Savaşı'nda, Moğolların birleşik Kıpçak – Rus ordusunu mağlup etmelerinden sonra, Kıpçakların Balkanlar ve Kafkasların yanında, Kırım'a da sığındıklarını kaynaklar kesin olarak bildirmektedir. Hatta Kırım'a sığınan Kıpçakların bir kısmının Suğdak limanı üzerinden deniz yoluyla Sinop'a geçtikleri ve buradan Karadeniz'in güney sahillerine dağıldıkları yönünde kayıtlar da mevcuttur. 11. yüzyıl ortalarından itibaren bozkırda hâkim unsur hâline gelen Kıpçak Türklerinin, az veya çok hem demografik hem de siyasi olarak Kırım'da da ağırlıklarını hissettirmeye başladıkları, Moğol istilası neticesinde gerçekleşen Kıpçaklaşmanın sonucunda ve Altınordu Devleti'nin kurulması ile de Kırım'daki Kıpçak etkisinin iyice arttığı anlaşılmaktadır.

Altınordu Devleti, ticaret yollarını elinde tutmak maksadı ile Kırım'a hususi bir önem vermiş ve Azak, Kefe gibi şehirlerin ticaret sahasında ortaya koydukları gelişmeler neticesinde, bu şehirlerin civarında bulunan göçebe Kıpçaklar şehirli halkla sıkı ticari ilişkiler tesis etmişlerdir. Suğdak civarında da buna koşut gelişmelerin tecrübe edildiği şüphesizdir. Hatta Kıpçakların şehirler ile bağlantısını, yalnızca ticari ilişkiler şeklinde nitelendirmek de pek yeterli görünmemektedir. Zira yarlıkların temin ettiği bilgiler, 14.-15. yüzyıllarda Suğdak civarında büyük topraklara sahip yerleşik Kıpçakların yaşadığını ortaya koymaktadır. Benzer durumların daha önceki asırlarda da tecrübe edilmiş olması, ihtimal dâhilindedir. İlâveten, bu tarihlerde, birçok Kıpçak'ın iktisadi amillerin bir neticesi olarak yerleşik hayata geçip ziraatle uğraşmaya başladığı da mevcut bilgiler arasındadır. Muhtemelen bu siyasi, iktisadi ve içtimai gelişmeler, Ermeni cemaati ile Kıpçakları bir araya getirmiş ve bu temasın neticesinde Ermeni Kıpçak ya da Gregoryan Kıpçak toplumu ortaya çıkmıştır. Zaten Çengel de Ermeni Kıpçakçası denilen dilin bir konuşma dili olarak 13. yüzyılın sonu ile 15. yüzyıl arasında ortaya çıktığını ileri sürmektedir ki, bu iddia yukarıda zikredilen çıkarımı ve tarihî hadiseleri destekler niteliktedir.

16. ve 17. yüzyıllarda, Gregoryan Kıpçakların zengin yazılı bir edebiyat bıraktıkları topraklar olan Ukrayna ve Polonya'da, Ermeni / Gregoryan cemaatlerinin ilk ortaya çıktığı tarih günümüz itibariyle kesin olarak bilinmemektedir. Ancak, Ermeni tarihçiler, günümüz Ukrayna topraklarında Ermeni topluluklarının ortaya çıkışını, 1045 yılında Bagrati Ermeni Krallığı'nın ortadan kalkmasına bağlamaktadırlar. Bu ilk Gregoryan toplulukların Ermeni dilli topluluklar olduklarına şüphe yoktur. Kırım'dan Lehistan topraklarına göç eden ilk Kıpçak dilli Gregoryan toplulukların Tatarlarla Cenevizlilerin arasının açılması üzerine yarımadadan ayrıldıkları konusunda genel bir kanı hâkimdir. Merkezi Kamenetse olan Podolya'ya ve merkezi Livov olan Galiçya'ya ise, Kıpçak dilli Gregoryanların Kırım'ın 1475 yılında Osmanlı Türkleri tarafından fethedilmesi üzerine yoğun bir şekilde göç ettikleri genel olarak düşünülmesine rağmen, daha 14. yüzyılda, Altınordu

zamanında, Galiçya'da ve Podolya'da Türkçe konuşan Gregoryan kolonilerinin görüldüğüne dair kayıtlar mevcuttur<sup>143</sup>.

### 3.1.4. Ermeni (Gregoryan) Kıpçakların Etnik Kökeni

Ermeni – Kıpçak temaslarının neticesinde ortaya çıkmış bir halk olduklarına şüphe olmayan Kıpçak Türkçesi konuşan Gregoryanların etnik kökenlerinin ne olduğu konusu etrafında, büyük bir tartışma mevcuttur. Türklük biliminin en erken devirlerinden itibaren, Türklük bilimi araştırmacılarının dikkatini çeken Kıpçak Türkçesi konuşan Gregoryanlar hakkında çeşitli iddialar ileri sürülmüştür. Bu halkın çeşitli sebeplerle, Kırım'dan Ukrayna ve Polonya topraklarına göç eden Gregoryan cemaatlerin ahfadı olduğu konusunda ortak bir kanı olmakla birlikte, Kıpçaklar arasında dilini kaybetmiş Ermeniler mi oldukları yoksa Ermeni dinine, yani Gregoryanlığa geçmiş Kıpçak Türkleri mi oldukları konusunda bir fikir birliği yoktur. Bütün tartışmalara rağmen, Gregoryan Kıpçakların kültürünün muhtelif cihetleri ve bilhassa dilleri, etnik kökenlerinin ne olabileceği konusunda ehemmiyetli ipuçları içermektedir.

İslam kaynaklarında Kıpçak, Batı kaynaklarında Kuman (Koman) ve Rus vakayinamelerinde Polovets (Poloves) adıyla geçen etnik tanımlamaların tamamı tek ve aynı halkı göstermektedir. Arap ve Pers literatüründe “Kıpçak” etnik adı ilk defa 8. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Kıpçaklar, 4. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar Orta Asya'dan Karadeniz'in kuzeyine, Balkanlar'a ve Orta Avrupa'ya büyük gruplar halinde gelen Türk boyları arasında önemli bir yere sahiptir. Kıpçak adının zikredildiği en eski ifadelerle, Merkezî Moğolistan'da Selenge nehrinin güneyinde, Ramstedt tarafından 1909 yılında ortaya çıkarılan ve 8. yüzyıla ait kaya kitabeleri olan Şine Usu Yazıtı'nda rastlanmaktadır<sup>144</sup>.

Evveleminde, Gregoryan Kıpçakların dili, 13. yüzyılda yazılmış olan Codex Cumanicus'un lisanına ve bilhassa Trakay, Lutsk ve Haliç Karaim Türkçesine ziyadesiyle benzemektedir. Karaim Türkçesi ile Ermeni Kıpçakçası arasındaki

<sup>143</sup>Yükselen, Gökçe, - Peler, Abdurrazak, a.g.m., ss. 262-263.

<sup>144</sup> Öztürk, Abdulkadir, *Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinin Yayılma Alanları*, Gazi Türkiyat, Bahar 2011 / Sayı 8, s.324.

farkların tamamen dinî sebeplere dayandığı görülmektedir. Karaim Türkçesi konuşan topluluk, bir Musevi mezhebi olan Karay mezhebine inandığı için, dilleri İbrani alfabesi ile yazılır ve bu Türk lehçesindeki dinî terimler İbraniceden kopyalanmıştır. Ermeni Kıpçakçası da yine dinî sebeplerle, Ermeni alfabesi ile yazılmış ve bu dilde bulunan dinî terimler de Ermeniceden kopyalanmıştır. Karaim Türkçesi konuşan ve yazan topluluğun etnik kökeninin Türk olduğu konusunda herhangi bir ihtilaf bulunmazken<sup>16</sup> nerdeyse aynı dili konuşan Gregoryan Kıpçakların etnik kökeni konusunda farklı fikirler ileri sürmek, bilimlik olarak pek ikna edici olmamaktadır<sup>145</sup>.

Dil karşılaşmaları sonucunda oluşan dil karışmaları sebebiyle ortaya çıkan genel manzara da Ermeni Kıpçakçası meselesini aydınlatacak niteliktedir. Bu gibi hâllerde, umumiyetle kültürel olarak hükmedilen topluluğun dili, hükmeden topluluğun dilinden çok miktarda sözcük kopyalar. Ancak kopyalanan sözcükler dilin temel sözlük malzemesini içermez. Ayrıca bu gibi durumlarda dilin kelime çekimi de etkilenmez. Özbek Türkçesinden yoğun bir şekilde etkilenen Tacikçenin bazı ağızları bu duruma güzel bir örnek teşkil etmektedir. Bu Tacik ağızları, Özbek Türkçesinden çok sayıda kelime kopyaladığı hâlde, temel sözlük malzemeleri ve kelime çekimi İranidir. Bu duruma koşut olarak Ermeni Kıpçakçasının temel olmayan sözlük malzemesi içerisinde de, Lehçe ve Ukraince olmak üzere, oldukça kabarık sayıda bir kelime yekûnü ihtiva eden Slavcadan kopyalanmış bir tabaka bulunmaktadır. Hatta Ermenice kökenli sözlük malzemesi bu Slavca unsurlardan daha azdır ve yine temel olmayan sözlük malzemesi içerisinde yer almaktadır. Ermeni Kıpçakçası konuşan bu topluluğun Kıpçaklaşmış Ermeniler olması durumunda, bu Ermenice kökenli unsurların temel sözlük malzemesi içerisinde yer alması gerekirdi. Ancak Ermenice kökenli malzemenin “papaz, rahip, sunak” gibi dinî veya “kağıt, defter, fihrist” gibi yazılı kültür ile alakalı terimler olduğu görülmektedir. Dinî terimlerin kopyalanma sebepleri gayet açıktır. Yazılı kültür ile alakalı terimlerin ise, göçebe hayattan yerleşik hayata geçmiş ve yazılı kültürü bulunmayan bir topluluğun kolayca kopyalayacağı türden sözlük malzemesi olduğu da aşikârdır.

---

<sup>145</sup>Yükselen, Gökçe, - Peler, Abdurrazak, a.g.m., s.264.

Bahis konusu olan Slavca ve Ermenice kökenli sözlük malzemesi çıkarıldığı zaman, geriye kalan malzeme içerisinde Türkçe olanları dört grup altında toplamak mümkündür. Bunlar içerisinde en fazla olanları Göktürkçe ve Uygurca devirlerinden itibaren, yani Eski Türkçe döneminden beri Türkçede varlığını sürdüren sözcüklerdir. İkinci grup ise, Karahanlı dönemi metinlerinde görülen sözcüklerdir. Bilindiği gibi Kaşgârlı bu dönemin sözlük malzemesini Hakaniye Türkçesi, Oğuz Türkçesi ve Kıpçak Türkçesi şeklinde sınıflandırmıştır. Kaşgârlı'yı tasdik eder nitelikte, Ermeni Kıpçakçası ile yazılmış metinlerde bulunan bu dönemden beri yaşayan sözcüklerin tamamına yakını Kaşgârlı'nın Kıpçak veya Oğuz Türkçelerine ya da her ikisine ait dediği sözlük malzemesindedir. Ermeni Kıpçakçasındaki üçüncü grup Türkçe kökenli sözlük malzemesi ise, ilk kez Harezmi Türkçesi de denilen Orta Türkçe dönemine ait metinlerde ortaya çıkan malzemedir. Son grup Türkçe sözlük malzemesi ise, Türkçe kökenli olup ilk kez 17. yüzyıl Ermeni Kıpçakçası metinlerde görülen sözcüklerdir. Türkçe sözlük malzemesinin dışında bir de Moğolca kökenli sözcükler bulunmaktadır ki bunlar Ermeni Kıpçakçasının sözlük malzemesi içerisinde sayıca en küçük sınıfı teşkil etmektedirler. Büyük çoğunluğu yönetimle alakalı olan bu Moğolca kökenli kelimelerin tamamına yakını Codex Cumanicus veya Çağatay Türkçesi metinlerinde ya da her ikisinde birden bulunmaktadır. Diğer bir sözlük malzemesi sınıfı ise Farsçadan ve Farsça aracılığı ile Arapçadan gelen sözcüklerden oluşandır. Bu grubun yekûnünün Ermenice asıllı kelimelerden daha fazla olması da diğer ilgi çekici bir meseledir. Dile dinî sebeplerle girdiği ortada olan Ermenice kökenli unsurlar ile Ukrayna ve Polonya'ya göçüldükten sonra giren Slavca kökenli unsurlar elendiği zaman elde kalan malzemenin 13.-14. yüzyıllarda Kıpçak Türkçesinin günlük konuşma diline ait sözlük malzemesinin olduğu ortadadır. Farsça kökenli unsurlar, Kıpçak Türkçesine, edebî Harezmi Türkçesi üzerinden girerken, Moğolca kökenli unsurlar ise, Kıpçaklar, Moğol hâkimiyeti altında yaşarken kopyalanan malzeme olmalıdır.

Gerogaryan Kıpçak toplumunu teşkil eden fertlerin isimleri, ilginç bir manzara arz eden diğer bir konudur. Gregoryan Kıpçakların ilk isimleri tabii bir şekilde Hristiyan isimlerinin Ermeni biçimleridir. Fakat soyadlarının Ermenice değil Türkçe olduğuna şahit olunmaktadır. Örneğin, Kamenetse Tarihi'nin derleyicisinin

adı “Aksent Der Krikor oğlu Der Hovannes Avakerec torunu” şeklindedir. Bu ismin “Aksent Krikoryan” olmaması oldukça ilgi çekicidir.

Gregoryan Kıpçakların geleneksel Türk takvimi olan 12 Hayvanlı Takvim’i kullanmaları ve tıpkı Karaim ve Kırımçak Türkleri gibi, eski Türk gün adlarını bilmeleri, bir diğer dikkat çekici durumdur. Sıçhan Yılı, Buğa Yılı, Bars Yılı, Hoyan (tavşan) Yılı, Balıh Yılı, Yılan Yılı, At Yılı, Hoy (koyun) Yılı, Maymun Yılı, Tavuh Yılı, İt Yılı ve Tonguz Yılı gibi yıl adlarını kullanmalarının yanında, Kiçiyakün, Aynakün, Şabatkün, Bayramkün, Ayaskün, Kankün ve Çubuhvuruşgankün gibi gün adlarının da bilgisine sahiptirler. Rebi Devid İliç’in takvim terimlerini Kırımçakların kökeninin Filistin’e dayanmadığını tespit ederken delil olarak kullanmış olması, bu takvim malzemesini kullanan Gregoryan Kıpçak toplumunun da Türkçeyi sonradan öğrenmediğini düşündürmektedir.

Düzenlenen Ermenice – Ermeni Kıpçakçası lügatler de ortaya ilginç bir durum çıkarmaktadır. Edward Tryjarski, Dictionnaire Armeno-Kiptchak isimli sözlüğünün giriş bölümünde, bu lügatlerin hazırlanma sebebi olarak Ukrayna ve Polonya’da Ermenice ve Ermeni Kıpçakçası konuşan Monofizit topluluklar arasında irtibatı sağlamak fikrini ileri sürmektedir. Ancak Clauson’un bu konudaki görüşü daha da dikkat çekicidir. Clauson Tryjarski’nin ileri sürdüğü görüşün sebeplerden bir tanesi olabileceğini kabul etmekle birlikte, en önemli sebebin bu olamayacağını düşünmektedir. Zira bu sözlüklerde artık konuşma dilinde olmayan birçok Klasik Ermenice kelime bulunmaktadır. Bundan dolayı Clauson bu sözlüklerin hazırlanmasının birincil sebebinin Monofizit Kıpçaklara kutsal metinlerinin dili olan Ermeniceyi yani “lingua sacra”yı öğretmek olduğunu düşünmektedir.

İrtibata geçtikleri hiçbir tek tanrılı dine kayıtsız kalmayan Kıpçak Türklerinin Gregoryan dinine de ilgi göstermiş olmaları gayet tabiidir. Bizans Kilisesi, Rus Ortodoks Kilisesi, Gürcü Ortodoks Kilisesi, Katolik Kilisesi, Musevilik ve İslamiyet’in etkisi altına giren Kıpçak Türkleri, gayet olağan bir şekilde zikredilen dinler ile karşılaştıkları coğrafyada bulunan Gregoryanlığa karşı da kayıtsız

kalmamışlardır. Aksini iddia etmenin bilimsel açıdan açıklanması oldukça zor olacaktır<sup>146</sup>.

### 3.1.5. Gregoryan Kıpçak Toplumunun Akıbeti

17. yüzyılın ikinci yarısından sonra Ermeni Kıpçakçasının bir konuşma dili olarak kullanımdan düştüğü görülmektedir. Ermeni Kıpçakçası konuşan topluluğun bir kısmı Ukraince veya Lehçeyi benimserken bir kısmı da Ermeniceyi benimsemiştir. Asırlar boyunca Doğu Avrupa'da yaşamış etnografik bir topluluk olan Gregoryan Kıpçakların ortadan kalkmasına sebep olan şartlar, devrin iktisadi, siyasi ve dolayısıyla ictimai gelişimi ile doğrudan alakalıdır.

16. yüzyılda deniz yollarında meydana gelen gelişmeler, kervan ticaretinin önemini yitirmesi sonucunu doğurmuş ve Avrupa'dan Kırım'a giden kervan yolu, ticari önemini kaybetmiştir. Bu durum, yaşamlarını bu yol üzerindeki canlı ticaretten sağlayan tüccar Gregoryan cemaatlerin geçim yollarının ortadan kalması anlamına gelmekte idi ve o devirde Lehistan'ın güneydoğu eyaletlerini teşkil eden bu bölgeden birçok Gregoryan'ın daha batıya göç etmesine sebep olmuştur. Diğer bir grup ise, daha kısa ticaret yollarından oluşan İstanbul ticareti veya Doğu Avrupa sığır ticaretine girmeyi tercih etmiştir. Ancak esas büyük kısım uluslararası ticaretten vazgeçip yerel perakende satış veya debbağlık, tabakçılık, kuyumculuk gibi meslek dallarında çalışmaya başlamışlardır. Bu yeni gelişmeler, asırlar boyunca Kıpçak Türkçesinin bir ticaret dili olarak uluslararası düzeyde kullanılmasını sağlayan itibarını kaybetmesine sebep olmuş ve yavaş yavaş ortadan kalkması sonucunu doğurmuştur. Yerel ticarete devlet dili olan Lehçe ve nüfusun büyük çoğunluğunun dili olan Ukraince önem kazanmaya başlamıştır. Lehçenin önem kazanmasında önemli rol oynayan bir diğer amil ise meydana gelen dinî gelişmeler olmuştur. Bu gelişmeler sadece Kıpçak Türkçesi konuşan Gregoryanları değil, bölgedeki Ermenice konuşan Gregoryanları da etkilemiştir. Yarım asırdan fazla (1623-1678) görevde kalan Livov şehrinin Ermeni Başpiskoposu Nicholas Thorossowicz, Papalığın ve Lehistan Katolik Kilisesi'nin baskısı ve de Habsburg taraftarı Lehistan kralının

---

<sup>146</sup>Yükselen, Gökçe, - Peler, Abdurrazak, a.g.m., ss.263-265.

uygulamaları neticesinde, bölgedeki Gregoryan Kilisesi ile Katolik Kilisesini birleştirmeyi başarmıştır. Bu durum, Ermenice ile birlikte Kıpçakçanın da kurumsal imtiyazını ve itibarını kaybetmesi neticesini vermiştir ki; bu, her iki dilin de yabancı bir çevrede diri kalabilmesinin en önemli amili olan kutsallığının yitirilmesi manasına gelmekte idi.

Çağın askerî ve siyasi gelişmeleri de, Ermeni Kıpçakçasının ortadan kalkmasına katkıda bulunmuştur. Osmanlı ordusunun Lehistan Seferi sonucunda Lehistan'ın Podolya eyaletini alması üzerine, sadece bu eyaletin merkezi ve de Gregoryan Kıpçakların kalesi olan Kamenetse şehrinden değil, Galiçya'nın merkezi olan Livov şehrinden de yaklaşan Osmanlı ordusunun haberini alan birçok Gregoryan göç etmiştir. Hem nüfus kesafetini kaybeden hem de tarihî köklerinden kopan bu Gregoryan topluluklarının dillerini kaybetmesi için uzun bir zaman geçmesine gerek kalmamış olmalı.

Bu devirde Gregoryan Kıpçaklar, dil bakımından, bir taraftan Slavlaşırken diğer taraftan da Ermenileşmişlerdir. 16. yüzyılda gerçekleşen Osmanlı – Safevi savaşları sebebiyle harap olan Doğu Anadolu'dan Ermeniler Batı'ya ve bilhassa Lehistan'ın doğu eyaletlerine göçe başlamışlardı. Leh ileri gelenlerinin Lehistan'ın doğu eyaletlerine yerleşecek Ermeni tüccarlara imtiyazlar bahşedecekleri vaatleri de bu göçün hızlanmasına katkıda bulunuyordu. Celali İsyanları, Şah Abbas'ın nüfussuzlaştırma siyaseti ve uzun yıllar süren kıtlıklar neticesinde 17. yüzyılın ilk onyılında bu göç ivme kazandı. Bu göçlerin sonucunda, Lehistan'ın doğu eyaletlerinde kesif bir Ermeni nüfusunun teşekkül etmesi, Gregoryan Kıpçaklara içtimai cihetten menfi olarak tesir etmiş ve azınlık durumuna düşmelerine sebep olmuştur. Bu durum, Slavlaşmayan Gregoryan Kıpçakların Ermenileşmesi neticesini doğurdu<sup>147</sup>.

---

<sup>147</sup>Yükselen, Gökçe, - Peler, Abdurrazak, a.g.m., ss.265-266.



### 3.1.6. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi<sup>148</sup>

Ermeni Bagratlılar Devleti yıkılmış ve Ermeniler gruplar halinde Batı'ya özellikle Kırım'a göç etmişlerdir. Kırım'da Kefe şehrinde yoğunlaşan Ermeniler, Osmanlı'nın Kırım'ı ilhakına kadar burada yaşamışlardır. Osmanlı'nın Kırım'ı ele geçirmesiyle birlikte Ermeniler buradan Doğu Avrupa'ya Lehistan topraklarına I. Leos'un daveti üzerine göç etmişlerdir. 11. yüzyıldan itibaren Deşt-i Kıpçak'ta birlikte yaşayan Ermeni ve Kıpçaklar, 13. yüzyıla birlikte kendi aralarında yakın ilişkiler kurmuşlar ve ticaret, zanaat gibi kazanç alanlarında birlikte yer almışlardır.

Kıpçak Türkçesini kullanan Ermenilerin bir bölümü 1280 yılından itibaren Ukrayna'nın batısında yer alan Kamenets ve Podolsk şehirlerine yerleşmişler ve daha sonra Polonya Ermenileri olarak tanınmışlardır. Kamenets-Podolsk veya Polonya Ermeni cemaati, 14. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Türkçe konuşmuş ve yazılı eserlerini Ermeni harfleriyle Türkçe olarak vermiştir.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi, dilin yazı öncesi dönemi, yazı dilinin ortaya çıkışı ve dilin kaybolması olarak tarihî gelişimini üç aşamada tamamlamıştır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi, 16. ve 17. yüzyıllarda Kamenetsk-Podolsk ve Lvov'da yazılan Ermenice eserlerden bilinmektedir. Bu dilin yazı öncesi dönemi 13. yüzyılın sonu ile 15. yüzyılı kapsamaktadır. Bu dönemde Ermenilerle ilişkilerini ilerleten Kıpçaklar, dinî etkileşimini tamamlamış, Gregoryan mezhebini kabul etmişlerdi. Dinî metinleri okuyamıyorlar, anlayamıyorlardı. Bu yüzden de yazı diline ihtiyaç duyulmaya başlanmıştı. Yazı dili olarak ortaya çıkışı ise 16. yy ve 17. yüzyılın ilk yarısını kapsar. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi yazı dilinin beşiği 1520-1530 yılları arasında Lvov olmuştur. 1521'de cemaatin kaçılaryaya işleri Ermenilerden Gregoryan Kıpçaklara geçmiştir. 1519'da kral I. Sigizmund tarafından onaylanan Lvov Ermeni kanunlar mecmuasının 1528'de Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesine tercümesi yapılmıştır. Daha sonra Polonya Vakayinamesi ve Viyana Vakayinamesi Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesiyle yazılmıştır.

---

<sup>148</sup> Oztürk, Abdulkadir, *Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinin Yayılma Alanları*, Gazi Türkiyat, Bahar 2011, Sayı 8, ss. 323-334.

16. yüzyılın ilk çeyreğinde Kırım'daki Gregoryan Kıpçakların ve buradan çıkan göçmenlerin yazısı olmayan ağzı, kendine yapı olarak yakın olan Kırım Tatarcasından ayrılmış ve bağımsız yazı dili olarak Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesine geçmiştir.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi dil özellikleri açısından Tatar diyalektlerinden olan Karaimce, Urum ve Kırım Tatarcasıyla büyük bir benzerlik göstermektedir. 1521-1669 yıllarında Ermeni alfabesiyle, fakat Kıpçak dilinde düzenlenmiş ve günümüze kadar ulaşmış olan 112 yazılı eser yaklaşık 25-30 bin sayfaya ulaşmaktadır. Bu eserler, tarih, edebiyat, din, felsefe, doğa bilimleri ve ziraatçılık alanlarında önemli bir mirastır.

Sözünü ettiğimiz eserler Kiev'de (28 adet mahkeme defteri), Lvov'da (1 sözlük ve 26 farklı belge), Erivan'da (9 elyazması), St.- Petersburg'da (1 sözlük, velilerin yaşamlarını anlatan 1 kitap, 1 Zebur), Viyana'da (3 sözlük, 13 elyazması), Venedik'te (10 el yazması), Krakov, Varşova ve Vrotslav'da (11 elyazması), Paris'te (4 elyazması), Gerl'de (1 Zebur), Leiden'de (1 dua kitabı) incelenmeyi bekleyen Kıpçak dil yadigârlarıdır. Bu eserler Viyana Milli Kütüphanesi, Matenadaran Eski Elyazmalar Enstitüsü, Lehistan-Varşova Arşivi gibi Avusturya, Hollanda, İtalya, Romanya, Fransa, Rusya, Ukrayna ve Ermenistan olmak üzere dünyanın pek çok çeşitli ülke ve kütüphanelerinde muhafaza edilmektedir.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesiyle yazılmış elyazmaları ve yayınlar; dilin ve kolonilerin kaybolmalarıyla zamanla yok olmuştur. Kaybolan eserlerin günümüze kadar ulaşan eserlerden fazla olduğu düşünülmektedir. Sanat hayatı boyunca Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesini ısrarla korumaya çalışan son yazar VartabetAnton olmuştur. Onun üç ciltlik vaazlar kitabı 1600-1662 yıllarında, Yazlovts ve Seret'te yazılmıştır.

Ukrayna'da kalan Kıpçakların sayısının azalmasıyla Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi yazı dilinin devam etmesi güç duruma gelmiştir. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesiyle yazılmış belgelerin Polonya diline tercümeleleri, bu dilin varlığını ortadan kaldırmıştır.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi, başta Ukrayna olmak üzere Moldova, Romanya, Macaristan, Polonya ve Güney Rusya'nın bazı bölgelerinde yazı dili olarak 16. ve 17. yüzyıllar arasında kullanılmıştır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinin doğuşu, gelişmesi ve kaybolması ayrı bir öneme sahiptir. Dilbiliminde aynı yolu izleyen başka bir dil bulunmamaktadır. Bu nedenle sadece Türkologların dikkatini değil, daha geniş bir dilci kitlesinin dikkatini çekmeyi de başarmıştır.

Ermeni harflerini kullanan tek Türk boyu Kıpçaklar değildi. Ermeni alfabesini Deşt-i Kıpçak'ta yaşayan Gregoryan Kıpçakların yanı sıra Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti tebaası Ermeni asıllı vatandaşlar da kullanmışlardır. Osmanlı Ermenileri ve Gregoryan Kıpçaklar arasında kullanılan Ermeni alfabesi imlâ ve yazı stili bakımından birbirinden farklıdır. Ayrıca söz varlığı bakımından da Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde, Slav esaslı ödünç kelimeler fazladır. Arapça ve Farsça kelimeler ise bazı eserlerde kısmen görülür. Ancak Ermenice kelimeler çok sınırlıdır.

Osmanlı Ermenilerinin verdiği eserlerde ise eserin verildiği bölgeye ve niteliğine göre farklılaşan bir dil kullanılmıştır. Pek çok eserde hem Anadolu ağızlarından hem de Arapça ve Farsçadan çok sayıda kelimeye yer verilmiştir.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinin sözcük dağarcığına bakıldığında Slav kökenli kelimelerin yoğunluğunu görmek mümkündür. Kudretli bir dilin konuşucularının baskısı ya da etkisi altında bulunan diğer konuşma dillerinin baskın dilden etkilenmesi sonucu karışık diller ortaya çıkabilmektedir. Buna bağlı olarak da Ermeni harfleriyle yazıya aktarılan Kıpçak dilinde ikincil kelimeler Slav kökenli, temel kelimeler ve şive Kıpçakçadır.

Ermenice-Türkçe ilişkileri hem Kafkasya'da hem de Anadolu'da yüzlerce yıl devam etmiştir. Bu yakın ilişki sonunda, 21. yüzyıla gelindiğinde, Türkçede 200 ile 680 arasında Ermenice kelime olduğu ifade edilirken; Ermenicede 4.000 kadar Türkçe kelimenin varlığından söz edilmektedir<sup>149</sup>.

---

<sup>149</sup> Öztürk, Abdülkadir, a.g.m., ss. 323-334.

### III. BÖLÜM

#### 4. KONU İLE İLGİLİ YAPILAN ÇALIŞMALAR

##### TOZLU ZAMAN PERDESİNDE KIRIM KARAYLARI

**Künye:** Altınkaynak, Erdoğan, *Tozlu Zaman Perdesinde Kırım Karayları*, Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 2006.

Kırım Karaylarını araştıran Erdoğan Altınkaynak bu çalışmasında, Karay halkının soyunu, göç hareketlerini, dini inanışlarını, sosyoekonomik tablosunu, günlük yaşam akışını, masallarını anlatmaktadır.

Kırım Karayları, Hazar Kağanlığı'nın bakiyeleri olup, bugün için yoğunluklu olarak Ukrayna, Rusya, Fransa, Litvanya gibi ülkelerde yaşamaktadırlar. Dünyanın değişik yerlerinde de varlıkları bilinse de anayurtları Kırım'dır. Dinleri Yahudiliğin bir mezhebi durumundadır. Yahudilerle dini ve etnik konularda anlaşamazlar.

Kırım Karayları aslen Türk soyludur. Bunu her fırsatta dile getirirler. Kırım'a özel ilgi ile bağlıdırlar. Kültürleri Kırım'da yaşayan diğer Türk halklarıyla paraleldir. Anadolu halk kültürü ile de örtüşür.

Dillerinde Kuman-Kıpçak dil özellikleri hemen kendini gösterir. Esasında bazı arkaik kelimelerle de bu bağ ispatlanmıştır.

##### KARAYİM LEHÇESİ SÖZLÜĞÜ

**Künye:** Aytaç, Kemal, *Karayim Lehçesi Sözlüğü*, Engin Yay., Ankara, 1996.

Eski Kıpçak ve Hazarlar'ın kalıntısı olduğu kabul edilen Karayim'ler, günümüzde başta Polonya, Litvanya ve Ukrayna olmak üzere, Doğu Avrupa ülkelerinde dağınık bir şekilde yaşayan bir Türk boyudur. Karayimleri diğer Türk boylarından ayıran en önemli özellik, bunların Musevi dinine mensup olmalarıdır. Adları, "okuma bilen" anlamına gelen "Karay" teriminden gelmektedir. İbranice çoğul takısı -im eklenerek, "Karayim" olarak adlandırılmıştır.

Eldeki bu sözlük, tanınmış bir Türkolog olan T. Kowalski tarafından, Troki ağızı esas alınarak Almanca ve Lehçe karşılıklarıyla hazırlanmıştır.

## **HAZAR VE KARAY TÜRKLERİ, TÜRKLERDE YAHUDİLİK VE DOĞU AVRUPA YAHUDİLERİNİN MENŞEİ MESELESİ**

**Künye:** Kuzgun, Şaban, *Hazar ve Karay Türkleri, Türklerde Yahudilik ve Doğu Avrupa Yahudilerinin Menşei Meselesi*, Se-Da Selçuklu Yayınları, Ankara, 1985.

Bu eserde, Hazarların siyasi ve dinî tarihleri incelendikten sonra onların ne kadarının, hangi amaçlarla, ne tür bir Yahudiliği kabul etmiş oldukları ve bu olayla Doğu Avrupa'daki Talmudist Yahudilerin mi, yoksa bugün dünyada sayıları oldukça azalan Karay (Karâî) Türklerinin mi ilişkisi olduğu ortaya konmuştur.

Bu araştırma ile geçmişte Yahudiliği benimsemiş olan Türklerle günümüzde Tevrat'a inanmalarına rağmen Türkçe konuşan ve Türk dünyasının üyesi olmaya devam eden Musevî Türklerin durumu incelenmiştir.

## **KARAIM TAKVİMİ**

**Künye:** Ergin Ayan, “*Karaim Takvimi*” , Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.4, S.19, Ankara, Güz 2011.

Karaylar millî ve dinî geleneklerini aynen korudukları gibi kendilerine has dillerini bugüne kadar yaşatmayı başarmış olan bir topluluktur. Bütün millî ve kültürel değerlerini yeni milenyumta taşımışlar ve kendilerine has takvim sayesinde kutsal günlerini tam olarak hesaplayabilmişlerdir. Bu bakımdan Rahip Mykolas Firkoviç tarafından hazırlanan ve 2001 yılında yayınlanan *Karay Takvimi*, Litvanya Karay topluluğunun geleneklerine bağlılığının ve kültürel sürekliliğinin bir sembolü olara görülmelidir. *Karay Takvimi* adlı çalışmada 26 Mart 2001'de başlayıp 13 Mart 2051'de sona eren elli yıllık sürecin cetvelleri hesaplanmıştır. Karaylar 354 gün, 8 saat 48 dakikalık ay takvimi kullanmaktadırlar. Bu takvim 19 yıllık dönemlere

bölünmüş olup, bir ay 29 ya da 30 gün sürer. On İki Hayvanlı Türk Takvimi'nin 12 yıllık dönemleri de bu takvimde hâlen kullanılmaktadır.

## **KARAY TÜRKÇESİ VE TÜRKİYE TÜRKÇESİ ARASINDAKİ YALANCI EŞ DEĞER KELİMELER**

**Künye:** Hüseyin Yıldız, ”*Karay Türkçesive Türkiye Türkçesi Arasındaki Yalancı Eş Değer Kelimeler*” ,**Gazi-Türkiyat Dergisi**, Sayı:5, Ankara, Güz 2009.

Her kelime, ses ve anlam bakımından bir değere sahiptir. Ancak bu değer, bir dilin iki lehçesinde yer alırken, bazen ses bakımından aynı kalmakla beraber, anlam bakımından farklılaşır. Diller ya da lehçeler arası metin aktarmalarında sık rastlanan problemlerden biri olan bu farklılaşmaya “yalancı eş değerlik” denir. Yalancı eş değer kelimelere Türk lehçelerinde de rastlanmakta olup, konu hakkında önceden bazı çalışmalar da yapılmıştır. Bu çalışmada ise Türkçenin iki lehçesi olan Karay Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasındaki yalancı eş değer kelimelerin tespiti ve tasnifi yapılmıştır.

## **KARAY TÜRKÇESİNDE EDATLAR**

**Künye:** Hüseyin Yıldız, “*Karay Türkçesinde Edatlar*”, Karadeniz Araştırmaları Dergisi, Sayı 8, s.66-98, Ankara, Kış 2005.

Bu makalede çeşitli eserler (gramerler, sözlükler, edebi ve bilimsel çalışmalar) taranarak Karay Türkçesinde görülen edatlar ele alınmıştır. Edatın yapısı, kullanılışı ve işlevleri örneklerle verilmiştir. Ayrıca Karay Türkçesiyle verilen örneklerin Türkiye Türkçesindeki karşılığı da tırnak içerisinde gösterilmiştir.

## **KARAY TÜRKÇESİNDE OĞUZCA UNSURLAR**

**Künye:** Sema Gülsevin, “*Karay Türkçesinde Oğuzca Unsurlar*” , Türkoloji Araştırmaları, Sayı 2, Cilt 2, Ankara, Güz 2007.

Karay diyalekti, Türk dilinin Kıpçak grubuna aittir. Ancak, bünyesinde bazı Oğuzca unsurlar da bulunmaktadır. Bu çalışmada, Karaycada bulunan Oğuzca unsurlar “ses bilgisi”, “şekil bilgisi” ve “söz varlığı” bakımından incelenmiştir.

### **KARAYCA BİR İNCELEME: SEKİRME YORALARI**

**Künye:** Tülay Çulha, “*Karayca Bir İnceleme: Sekirme Yoraları*” , Dil Araştırmaları, Sayı 4, s. 37-55, Ankara, Bahar 2009.

Litvanya, Polonya ve Kırım başta olmak üzere birçok bölgede yaşayan ve Museviliği kabul eden tek Türk topluluğu olma özelliğini taşıyan Karaylar, dilleri ve kültür ürünleri açısından da oldukça zengin örneklerle sahiptir. Karayların halk edebiyatı ürünlerinin toplandığı cönk niteliğindeki eserler, mecuma olarak adlandırılır. Radloff’un Proben derlemelerinin 1888’de yayımlanan VII. Cildi, basılmış ilk mecumadır. Bu eserde yer alan Sekirme Yoraları adlı metin, Türk edebiyatı içinde önemli bir yere sahip olan Segir-name’ler arasında değerlendirilerek, metnin gramer incelemesi yapıp sözlük ve dizini oluşturulmuştur.

### **KARAIM TÜRKLERİ**

**Künye:** DOĞAN, İsmail, “Karaim Türkleri”, *Türkler*, C. XX, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

Bu makalede Karaim ismi ve anlamı, Karaim Türklerinin bugünkü yaşadıkları yerler, Karaim Türklerinin kökenleri, Karaim Türklerinin tarihi, hayat tarzları, Karaimlerde din, Karaim Türklerinin edebiyat ve folklorü, Karaim Türkçesi hakkında bilgilere yer verilmiştir.

### **KIRIM-KARAY TÜRKÜLERİNİN ANADOLU TÜRKÜLERİYLE SÖZ BENZERLİKLERİ AÇISINDAN MUKAYESESİ**

**Künye:** Fatih Şayhan, “*Kırım-Karay Türkülerinin Anadolu Türküleriyle Söz Benzerlikleri Açısından Mukayesesi* “ , Milli Folklor, Yıl 24, Sayı 96, Ankara, 2012.

Hazar kağanlığının bakiyesi oldukları düşünölen ve MS IX. yüzyılda Museviliğın Karaizm mezhebini kabul etmiş olan Karay Türkleri, bugün başta Kırım, Litvanya ve Polonya olmak üzere Mısır, İsrail, Amerika, İsviçre, Fransa, İngiltere, Belçika, Kuzey Afrika, İspanya, İran, Ermenistan, Kafkasya, Güney Rusya ve İstanbul'da dağınık cemaatler hâlinde yaşamaktadır. UNESCO'nun, siyasi, coğrafi, dini, ekonomik ve sosyolojik sebeplerden dolayı nüfusları azalan, dillerini ve kültürlerini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalan Karayları "Yok Olmaya Yüz Tutmuş Milletler" listesine almasından sonra bilim âlemi Karaylarla ilgilenmeğe başlamış ve Karayları konu alan pek çok çalışma yapılmıştır. Karay kültürünü günümüze taşıyan en önemli yazılı kaynaklardan biri mecmualardır. İbrani harfleriyle yazılan bu mecmualar içlerinde ailelerin soy kütükleri dâhil olmak üzere atasözleri, tapmacalar, semailer, koşmalar, türküler, fıkralar, masallar, halk hikâyeleri vb. halk edebiyatı nazım ve nesir türlerini muhteva etmektedir. Biz çalışma konumuz olarak mecmuanın içerisindeki türküleri seçtik. Şüphesiz bir türkünün hayatında doğuş, yayılma ve değişme olmak üzere üç önemli aşama vardır. Türkülerin sözlü gelenek mahsulleri olmaları ve ağızdan ağza geçerek değişmeleri sebebiyle menşeyini tespit etmek oldukça güçtür. Kùltürler arası yayılma esnasında türkülerin sözlerinde, ezgilerinde ve makamlarında birtakım değişiklikler meydana gelebilir. Bu çalışmada, İbrani harfleriyle yazılmış bir mecmuanın içerisindeki 200 Kırım-Karay türküsü tarafımızdan transkript edildikten sonra Anadolu türküleriyle söz benzerlikleri açısından mukayese edilmiştir.

## **KIRIM-KARAY TÜRKÜLERİ: İBRANİ ALFABESİNDEN METİN AKTARIMI VE İNCELEME**

**Künye:** Şayhan, Fatih, *Kırım-Karay Türküleri: İbrani Alfabesinden Metin Aktarımı ve İnceleme*, Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ordu, 2011.

Hazar Kağanlığının bakiyesi oldukları düşünölen ve UNESCO tarafından yok olmaya yüz tutmuş milletler arasında gösterilen Karay Türkleri Museviliğın Karaizm mezhebini benimsemiş oldukları için dinî ve edebî metinlerini İbrani alfabesiyle vermişlerdir.



Karayların bir gelenek hâline getirmiş oldukları ve hemen her ailede bulunan mecmualar onların sözlü edebiyat ürünlerinin bulunduğu en önemli eserlerdir. Arami ve İbrani harfleriyle yazılan bu mecmualar II. Dünya Savaşı'na kadar hemen her ailede bulunurken 1944 katliamı ve yapılan sürgünler neticesinde bugün müzelerde ve kütüphanelerde muhafaza edilmektedir.

Bu çalışmada, Kırım-Karay Türklerine ait İbrani alfabesiyle yazılmış bir mecmuanın hemen hemen yarısını teşkil eden iki yüz türkü önce Latin alfabesine aktarılmış, yapı, şekil ve muhteva açısından incelenmiş, tasnif edilmiş ve sonra da Anadolu türküleriyle mukayese edilmiştir.

### **KARAY TÜRKÇESİNİN KENDİSİNE HAS ÖZELLİKLERİ VE TÜRK LEHÇELERİ ARASINDAKİ YERİ**

**Künye:** Selma Gülsevin, “Karay Türkçesinin Kendisine Has Özellikleri ve Türk Lehçeleri Arasındaki Yeri” , Karadeniz araştırmaları, Sayı 36, s. 207-222, Ankara, Kış 2013.

Karayca, günümüzde yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olan Türk lehçelerinden biridir. Bugün çok az sayıda konuşuru bulunan Karayca, artık gündelik yaşamda kullanılan bir dil olmaktan çıkmıştır. Karaylar, mensup oldukları dinin de etkisiyle genellikle izole bir hayat sürmüşler ve böylelikle dillerinin özelliklerini uzun süre muhafaza edebilmişlerdir. Kıpçak grubu lehçelerinden biri olup üç ağız olan Karaycanın yazı dilinin Troki ağzına dayandığı kabul edilmektedir. Karayca gerek “kendi içindeki özellikler”, gerek “taşıdığı arkaik özellikler”, gerekse Kıpçakçanın yanı sıra “Oğuzca ile bazı paralellikleri” bakımından son derece ilgi çekicidir. Bu sıra dışı özelliklerden bazılarını şöyle sıralayabiliriz: Karaycanın kendine has özelliklerinden belki en önemlisi sözdiziminde görülmektedir. Genel olarak devrik cümle yapısının hâkim olduğu Karaycada kelime gruplarında da devrik yapı yaygındır. Sayı adlarıyla oluşturulan sıfat tamlamalarında ismin çokluk eki almaması genel Türk dilinin kuralıyken bu durumda Karaycada çokluk eki kullanılabilir. “Zamir+es”, “zamir+de” gibi belirsizlik zamiri yapan özel yapılara sahiptir. Karaycada Eski Türkçe bazı unsurlar korunmuştur: ıy- “göndermek”, yersub “vatan” ,

kol- “istemek” vb. Bunun yanı sıra, Eski Türkçede sıfat tamlaması tarzında kurulan bazı isim tamlamaları (Türk bodun “Türk milleti”) Karaycada da aynı yapıdadır (koyanlar ulus “tavşan halkı, tavşanlar”. Bir Kıpçak lehçesi olmasına rağmen Karaycanın Oğuzca ile paralellikleri de vardır. Bazı kelimeler için Kıpçakça değil de Oğuzca olan sözler tercih edilmiştir (Kıpçakça: tüşün- / Oğuzca: anla-; Karaycada kullanılan şekil: anla-). Birinci teklik kişi zamirinde ilgi ekli çekimin -m’li (menim) olması, “bu” zamirinin başındaki “b” sesinin hâl ekleriyle çekimlenirken “m” ye dönmemesi (bunça, bunda) bu paralelliklerdendir.

## İSTANBUL KARAİM CEMAATİ

**Künye:** Tülay Çulha, “*İstanbul Karaim Cemaati*” , 7.Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildiriler I, İstanbul Tarihi: Medeniyetlerin Ortak Buluşma Noktası Olarak İstanbul, 7.Uluslararası Türk Kültürü Kongresi “Türk ve Dünya Kültüründe İstanbul”, 1, 1003-1018, 2011.

Bilindiği üzere Museviliği kabul etmiş tek Türk topluluğu Karay Türkleridir. Kendilerini Hazar Devletinin devamı olarak gören bu topluluk, dünyanın muhtelif yerlerinde dağınık olarak yaşamaktadır. Kırım’dan Litvanya’ya, Polonya’dan Amerika’ya, Paris’ten Avusturalya’ya kadar çok geniş bir alanda yaşamlarını sürdürmektedirler. UNESCO’nun yok olmakta olan kültürler kapsamında incelemeye aldığı Karay Türkleri hakkında yapılan çalışmaların son zamanlarda artış göstermesi mutluluk vericidir. Kendilerini “Karaim Cemaati” olarak adlandırılan İstanbul Karayları, Bizans döneminde İstanbul’a gelerek o zamandan bu güne değin varlıklarını sürdürmektedirler. İstanbul’un Karaköy (Karay köy) semtinde ve Eminönü semtlerinde yaşarlarken Hasköy’e yerleşmişler, hâlen İstanbul’un farklı semtle-rinde az sayıda Karay, millî kimliklerine sahip çıkmaya çalışmaktadır. Hem tarihî hem de kültürel açıdan Hasköy’de zaman zaman kullanılan Kenesaları ve Çıksalın’da yer alan Karaim Cemaati Mezarlığı da dikkate değer yerlerdir. İstanbul’un, yüzyıllardır din, dil, kültür gibi unsurları bir arada ve ahenk içinde barındırmasından kaynaklanan çeşitlilik her alanda kendini hissettirmiştir. Bildirimizde İstanbul Karay Cemaati tanıtılarak İstanbul’un kültürel zenginliğine bir örnek verilmiş olacak, Karay cemaatinin yaşamından kesitler sunulmuştur.

## **KAYBOLMAKTA OLAN BİR HALK: KIRIM KARAYLARI**

**Künye:** Varol, Duygu, *Kaybolmakta Olan Bir Halk: Kırım Karayları*, ODTÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Aralık 2008.

Bu tezin amacı Kırım Karaylarının son durumunu incelemektir. Kırım Yarımadasında 800, dünyada toplamda 2,000 kişilik nüfusuyla bu halk, en küçük topluluklardan biridir. Ne var ki, kültürel canlanma projeleri başlatarak asimilasyona karşı koyabilmeye çalışmaktadırlar. Bu tezde Kırım Karaylarındaki kültürel yozlaşmayı incelenmiş ve bu asimilasyona neden olan unsurları analiz edilmiştir. Kültürel canlanma gayretlerine rağmen Kırım Karayları'nın yok olmakta olan bir topluluğu meydana getirdiği tartışılmıştır.

## **KIRIM KARAYLARI**

**Künye:** Suleymanov, Seyyar, *Kırım Karayları*, Uluğ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Bursa, 2012.

Kırım Karayları, Türkiye'de çok iyi bilinmemektedir ve bugüne kadar da onlarla ilgili geniş bir çalışma yapılmamıştır. "Kırım Karayları" adlı bu çalışmamız her şeyden önce, günümüzde genel Türk nüfusundan farklı bir dinin mensubu olan Kırım Karayları'nı bir bütün olarak ele alan ilk çalışmadır. Türkiye'de hakkındaki bilgiler ansiklopedik düzeyde kalan "Kırım Karayları" adlı bu çalışmanın temel amacı ise, Kırım Karayları'nın dini inanışlarını, bu inanışların genel olarak Türk kültüründeki inanışlarla ortak, benzer ve farklı yönlerini ortaya koymaktır. Ayrıca Kırım Karayları'nın, Yahudiliğin Karai Mezhebi ile ilişkisini tespit ederek onların bu mezhebe karşı tutum ve anlayışlarını objektif bir şekilde inceleyerek Dinler Tarihi alanında yapılan çalışmalara katkıda bulunulmuştur. Kırım Karayları'nın kaybolma tehlikesi ile karşı karşıya kalan bir millet olarak UNESCO tarafından projelere konu olmaları da bu çalışmanın önemini artırmıştır.

## LİTVANYA KARAYLARINA AİT DİNÎ METİNLER (GİRİŞ, GRAMER, TRANSKRİPSİYONLU METİN, ÇEVİRİ, DİZİN)

**Künye:** Kazan, Özlem, *Litvanya Karaylarına Ait Dini Metinler (Giriş, Gramer, Transkripsiyonlu Metin, Çeviri, Dizin)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları, İstanbul, 2002.

Litvanya Karaylan'na Ait Dinî Metinler (Giriş, Gramer, Transkripsiyonlu Metin, Çeviri, Dizin) başlıklı doktora tezi, Litvanya Karaylan'na ait iki ciltlik ( Karay Dinlilârın Yalbarmax Yergâlâri 1. Bitik, Karay Dinlilârın Yalbarmax Yergâlâri 2. Bitik) ve toplam 351 sayfalık metne dayalı Karay Türkçesi gramerini, metnin transkripsiyonunu, günümüz Türkiye Türkçesi'ne çevirisini ve dizinini içermektedir. Tez, beş ana bölümden oluşmaktadır. Tezin birinci bölümü olan girişte; Karaylar, Yahudilik, Yahudiliğin bir mezhebi olarak Karaylık ve metinlerle ilgili bilgiler yer almaktadır. İkinci bölüm, metne dayalı Karay Türkçesi grameridir. Ses bilgisi (fonoloji), şekil bilgisi (morfoloji) ve cümle bilgisi (sentaks) olarak üç temel bölüme ayrılan gramer, kendi içinde de çeşitli alt bölümlere ayrılmaktadır. Tezin üçüncü bölümü metnidir. Burada önce transkripsiyon alfabesi, transkripsiyonda tutulan yol ile ilgili açıklamalar yer almakta, daha sonra da metnin birinci ve ikinci cildinin transkripsiyonlu şekli sunulmaktadır. Çeviri tezin dördüncü bölümünü oluşturmaktadır. Bu kısımda, çeviri ile ilgili açıklamalardan sonra metnin çevirisi yer almaktadır. Tezin beşinci bölümünü dizin oluşturmaktadır. Bu bölüm, kendi içinde iki ana gruba ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi, metnin alfabetik dizini, ikincisi ise metne dayalı olarak hazırlanan dinî konulara ait ansiklopedik dizindir. Tezde, Sonuç ve kaynakça bölümlerinin ardından, Ek kısmında araştırmacılara karşılaştırma olanağı sağlayabilmek amacıyla iki ayrı kitaptan oluşan Karayca metnin orijinalinin fotokopisi sunulmuştur.

## KARAYLAR VE KARAYCA

**Künye:** Çulha, Tülay, *Karaylar ve Karayca*, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli, 2002.

Karay Türkleri ve Karaylar hakkında bilgi, Karayca seçme metinlerin transkripsiyonlu metni, Türkiye Türkçesine çevirisi, yazılış özellikleri, ses ve biçim bilgisi, sözlük ve dizini. Bu çalışmada halen dünyanın çeşitli yerlerinde ve çok az sayıda yaşayan Karay Türklerinin konuşma ve yazı dili olarak kullandıkları Karayca ve gramerinin incelenmesi hedeflenmiş. Karaylar ve Karayca hakkında şimdiye kadar -özellikle Türkiye'de- esaslı bir çalışma yapılmamış olması bu konuyla ilgili hiçbir bilimsel çalışmanın yayımlanmamış olması, onları bu çalışmayı yapmaya yönlendirmiş. Ele aldığımız metinler farklı eserlerden derlenmiş olup; mümkün olduğu kadar metnin orijinalinden uzaklaşmadan birebir çevirisi yapılmaya çalışılmış. Metin, transkripsiyon harfleriyle yeniden yazılarak, Türkiye Türkçesine çevirilmiş. Metnin yazılış özelliklerine ve Karaycanın ses ve biçim bilgisine değinerek metinden örnekler verilmiş. Son olarak da sözlük ve dizin bölümüne yer verilmiş. Bu bölümde metinde yer alan sözcüklerin Türkiye Türkçesindeki anlamları vererek sözcüklerin etimolojisi yapılmaya çalışılmış. Ayrıca çalışmayı inceleyenlerin ilgisini çekeceği düşüncesiyle, Türkiye'de bulunan Karaim Mezarlığından ve Karay tapınağı olan Kenesadan fotoğrafları da Ekler bölümünde verilmiştir.

## KARAY YAZI DİLİ

**Künye:** Abdulkadir Öztürk, “*Karay Yazı Dili*” , Journal of Turkish Language and Literature Volume:1, Issue: 1, Summer 2015, (61-70), İstanbul.

Ms 8. yüzyılda Musevîlik inancının bir mezhebi olarak ortaya çıkan Karaîlik, zamanla bu topluluğun adı olmuştur. Karay olarak adlandırılan bu topluluğun büyük çoğunluğu Hazar bakiyesi Türklerden oluşmuş ve gün geçtikçe de topluluk tamamen Türkleşmiştir. Karay Türkleri, inançlarına bağlı olarak İbrani alfabesini kullanmaya başlamışlardır. Uzun yıllar İbrani alfabesini kullanan Karaylar, daha sonraları Leh ve Litvan kaynaklı Lâtin alfabeleriyle Kiril alfabesini kullanmışlardır. Kullandıkları bu

alfabeler ile çeviri eserler çoğunlukta olmak üzere az sayıda edebî eserler de ortaya koyarak ve bilhassa süreli yayınlar ile Karay yazı dilini meydana getirmişlerdir. Çeşitli sebepler sonucu göç eden, dağılan Karayların nüfusu sürekli azalarak günümüzde neredeyse yok olma seviyesine gelmiştir. Nüfusun azlığının ve dağınıklığının yanı sıra günümüzde Karayların yaşadığı ülkelerdeki dil politikaları da Karay Türkçesi konuşma ve yazı dilini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu çalışmada Karayların kullandıkları alfabeler, bu alfabeler ile ortaya konulan Karay Türkçesinin yazı dili tarihî bir bakış açısıyla ele alınmıştır.

### **KARAYCADAKİ ALINTI KELİMELER**

**Künye:** Abdulkadir Öztürk, “*Karaycadaki Alıntı Kelimeler*”, Gazi Türkiyat, Bahar 2015/16: 143-164, Ankara.

Türk dilini İbrani alfabesiyle yazan Karaylar, varlığını on asırdır koruyarak bugüne taşımışlardır. Günümüzde yok olma tehlikesi altında olan Karaycanın söz varlığı incelendiğinde çeşitli etkenler sonucu farklı dillerden pek çok alıntılamalara yer verildiği görülür. Baskın diller, özellikle Slav dilleri Karaycayı etkisi altına alırken; yansımalarını söz varlığı başta olmak üzere gramer yapısına kadar hissettirir. Batılı dilciler tarafından code-copying, Türkiye dilcileri tarafından alıntılama / kopyalama şeklinde kullanılan terim, diller arası etkileşimin irdelendiği bir konu alanıdır. Bu çalışmada, Karaycadaki alıntı kelimeler, söz varlığı açısından değerlendirilip sınıflandırılacak ve alıntılama üzerine düşünceler, bazı tespitler doğrultusunda ortaya konulmuştur.

### **KARAY TÜRKÇESİNİN TARİHİ VE ÇAĞDAŞ KIPÇAK TÜRKÇESİYLE KARŞILAŞTIRMALI SÖZ VARLIĞI - FİİL**

**Künye:** ÖZTÜRK, Abdulkadir, *Karay Türkçesinin Tarihî ve Çağdaş Kıpçak Türkçesiyle Karşılaştırmalı Söz Varlığı-Fiil*, Yayınlanmamış doktora tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2015.

Karay Türkçesinin Tarihî ve Çağdaş Kıpçak Türkçesiyle Karşılaştırmalı Söz Varlığı - Fiil başlıklı bu tezde günümüzde kaybolmaya yüz tutmuş Karay Türkçesinin

fiil söz varlığı, N. A. Baskakov, A. Zajaczkowki ve S. M. Szapsal tarafından hazırlanan ve Karay Türkçesinin en hacimli sözlüğü olan Karaimsko-Russko-Polskiy Slovar adlı çalışma esaslı olmak üzere tarihî dönemler ve çağdaş Kıpçak lehçeleri ile karşılaştırmalı olarak ortaya konulmuştur.

Yine bu tezde, Karay Türkçesinin fiil grameri de ele alınmıştır. Bu tez 2 ana bölümden oluşmaktadır: 1. Karay Türkçesi Fiil Söz Varlığı, 2. Karay Türkçesinde Fiil. Karay Türkçesi Fiil Söz Varlığı bölümünde Karaimsko-Russko-Polskiy Slovar adlı çalışmadan elde edilen fiiller, Eski Türkçe, Karahanlı Türkçesi, Harezmi-Altınordu Kıpçak Türkçesi, Kuzey Kıpçak Türkçesi, Memlûk Kıpçak Türkçesi ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi tarihî dönemlerinin metinleri ve çağdaş Kıpçak lehçelerindeki kullanımlarıyla karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Alfabetik sıralama yapılmak ve kaynak esere sadık kalmak şartıyla madde başı fiiller, Latin alfabesinin yanı sıra Kiril alfabesi ile de gösterilmiştir. Latin alfabesi ile gösterimde ise Trakay'da yaşayan ve günümüzde Karay Türkçesinin en canlı ağızı olan Trakay ağızını kullanan Karay Türklerinin bugün kullandığı Latin alfabesi esas alınmıştır. Bunların yanı sıra madde başı fiillerin Türkiye Türkçesi anlamları verilmekle birlikte, Rusça ve İngilizce karşılıkları da verilmiştir. Karay Türkçesinde Fiil bölümünde Karay Türkçesi fiil grameri, fiil yapımı ve fiil çekimi olmak üzere iki bölümde incelenmiştir. Türemiş Fiiller; İsimden Fiil Yapma, Fiilden Fiil Yapma ve Fiil Çatıları başlığı altında tarihî dönemler ve çağdaş Kıpçak Türkçesi lehçelerindeki kullanımları da örneklerle verilmiştir. Fiil yapımı bölümünde ayrıca birleşik fiiller, kalıplaşmış fiiller, deyimleşmiş birleşik fiiller ele alınmıştır. Fiil çekiminin ele alındığı bölümde ise fiiller, tarihî dönemler ve çağdaş Kıpçak lehçelerindeki fiil çekim ekleri de gösterilmek suretiyle Karay Türkçesi fiil çekimi, bildirme ve tasarlama kipleri doğrultusunda girdikleri çekime göre incelenmiştir. Bu bölümde verilen çekimler ve örnekler Éva Á. Csató tarafından 9. Litvanya Karay Yaz Okulu için hazırlanmış gramer çalışmasından uyarlanmıştır.

## **KARAY, KIRIMÇAK İLİŞKİLERİ VE MUSEVİ DİNLİ İKİ TÜRK HALKININ AYRIŞMA SEBEPLERİ**

**Künye:** Erdoğan Altınkaynak, “*Karay, Kırımçak İlişkileri ve Musevi Dinli İki Türk Halkının Ayrışma Sebepleri*” , Yıl:1, Sayı:1, s.35-51, Ardahan, Kış 2008.

Bu yazıda Kırım’ın en eski ve yerli Türk halklarından Karaylar ve Kırımçakların tarihi gelişimi, etnik yapılarının oluşumu ve birbirlerinden ayrışmalarının sebepleri üzerinde durulmuştur. Firkoviç’in Karaylar üzerine yaptığı çalışması esnasında ortaya çıkan olumsuz gelişmeler; Rus devlet adamlarının Kırımçakları katagorize etme girişimleri neticesinde Kırım’ın dışından gelen din adamlarının Kırımçakları farklı bir mezhep veya ibadet anlayışına yönlendirmeleri; Kırımçakların Karaylar gibi Rus devletinin kendilerine imtiyaz tanınmaları beklentisi; Rus ve Yahudi bilim adamlarının Kırımçakları kendilerinden bir halk gibi gösterme çabaları; Elde edilen belge ve bilgilerin herkeslerden saklanması ve bu belgeler üzerine yapılan çalışmaların genellikle eski İbrani diliyle yazılması; Kırımçakların farklı bir mezhebe tabi olmaları, onları, Museviliğin Aleviliği konumundaki Karaylardan uzaklaşmaya itmiştir.

## **KARAY (KARAIM) TÜRKLERİNİN SÖZLÜ EDEBİYATI**

**Künye:** Doğruer, Semra, *Karay (Karaim) Türklerinin Sözlü Edebiyatı*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007.

Karay Türklerinin sözlü edebiyat ürünlerini ortaya koymaya çalışılarak bu ürünlerin incelenmesine zemin hazırlanmış oldukları kanısındalar. Bu bağlamda tezin I. Bölümünde Karay Türkleri ile ilgili genel bilgilere, II. Bölümünde ise Karay Türklerinin sözlü edebiyat ürünlerine yer verilmiştir.

Tezin Karay Türkleri adını taşıyan birinci bölümünde “Karay” adının anlamından ve etimolojisinden bahsedilmiş, bu konuda araştırmacıların öne sürdükleri görüşler paylaşılmıştır. Bugün hâlâ açıklığa kavuşmamış olan Karay Türklerinin menşei ve tarihleri konuları da tezimizin inceleme alanları içinde olmuş ve bu konuda tespitlerde bulunulmaya çalışılmıştır. Karayların coğrafyası ve nüfusları ile ilgili



bilgiler de tezimizde verilerek sayıları gittikçe azalan Karay Türklerinin Dünya üzerindeki dağılımları verilmeye çalışılmıştır.

Karay Türklerinin hassasiyetle incelenmesi gereken özelliklerinden olan Karaylık inancı, doğuşu, yayılışı ve etkileri bağlamında incelenmiş, Yahudilik ile arasındaki farkların tespit edilmesi amaçlanmıştır.

Karay Türkçesinin özellikleri ve Türk dili içindeki yeri de tezimizde inceleme alanı olarak yer almıştır. Karay Türklerinin kullandığı harfler ve alfabelere kısaca değinilerek, kökenlerinin en önemli göstergesi olan söz varlıkları incelenmeye çalışılmıştır.

Bugüne kadar sürekli olarak varlığını sürdüremeyen, ayakta kalabilmek için çaba sarf eden ancak kimi zaman durağan dönemler geçiren Karay edebiyatından da tezimizde kısaca bahsedilmiş, Karay edebiyatının bugüne kadar verdiği ürünler kısaca tanıtılmaya çalışılmıştır.

Tezin I. Bölümünün son kısmını oluşturan Karay folkloru kısmı tezimizin konusu ile doğrudan ilgili olmakla beraber ayrı bir tez konusu olarak titizlikle işlenmesi gereken bir bölümdür. Biz Karay folkloru başlığı ile Karay Türklerinin kullandıkları isim ve soy isimlerinden, giyim ve yemek kültürlerinden, nişan, düğün, doğum, sünnet ve ölüm adetlerinin kısaca anlatıldığı geçiş dönemlerinden, bazı halk inançlarından ve halk arasında kullandıkları eski Türk inancını yansıtan halk takvimlerinden bahsederek Karay ibadethanelerini tanıtıcı kısa bilgiler vermekle yetinmiştir.

Tezin II. Bölümünü oluşturan Karay Türklerinin sözlü edebiyat ürünleri kısmı Karay Türklerinin 14 çeşit edebiyat ürününden örneklerin verildiği bölümdür. Bu bölümde 9 Karay masalı, 1331 atasözü, deyim ve kalıp ifade, 130 bilmece, 5 sayısmaca, 6 şaşırtmaca, 34 türkü, 5 öykü, 110 mani yapısına benzer nitelikte şiir, 1 ninni, 2 tekerleme bulunmaktadır. Bu türlerin yanı sıra vücudun belli bölgelerinin seğirmesi ve bu seğirme sonucunda olacakların tahmin edilmesine yönelik, Karaylarda “sekirme yoraları” olarak tabir edilen 20 seğirname ve düş esnasında

görülen varlıkların yorumlandığı “tüş yoraları” olarak tanımlanan 19 tabirname örneği verilmiştir.

Dinî içerikli edebiyat ürünleri bakımından zengin olan Karay Türklerinin dualarından ve ilahilerinden örnekler de tezimizin ikinci bölümünün son kısmında yer almaktadır. Bu kısımda 25 adet dua metni ile 30 adet ibadet türlerine göre değişen ilahi bulunmaktadır.

### **DAVİD BİJNİN'İN MAXTAV COZMAXLARI ADLI ESERİNE GÖRE KARAİM TÜRKÇESİ GRAMERİ**

**Künye:** Pulat, Gündüz, *David Bijnin'in Maxtav Cozmaxları adlı eserine göre Karaim Türkçesi grameri*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2001.

Bu çalışma çoğunluğu Litvanya'da yaşayan Karaim Türkleri hakkındadır. Giriş kısmında Karaimlerin tarihi, yaşadıkları coğrafya, adet ve inanışları, eğitim durumları ve dilleri hakkında bilgi verilmiştir. Ardından Karim Türkçesinin gramer özellikleri mevcut metinden hareketle iki bölüm halinde incelenmiştir. Birinci bölümde Karaim Türkçesinin ses (fonetik), ikinci bölümde şekil (morfoloji) hususiyetleri ele alınmıştır. Gramer özellikleri açıklanırken yararlanılan metin Türkiye Türkçesine aktarılmış olarak, çalışmanın sonunda verilmiştir. Metinlerin anlaşılmasında kolaylık sağlamak için bir de sözlük eklenmiştir.

### **KIRIMÇAK TÜRKÇESİYLE İBRANİ YAZILI BİR CÖNK**

**Künye:** İsmail Doğan, “*Kırımçak Türkçesiyle İbrani Yazılı Bir Cönk*”, Millî Folklor, Yıl:13, Sayı:50, Ankara.

Kırımçaklarda dinî merasimlerin dili ibranîce'dir. Tevrat ve Talmud'un anlaşılabilmesi için özellikle 1866–1899 arasında Karusu Pazar'da Haim Hizkiyav Medini tarafından ibranîce'den Kırımçak Türkçesine çeviriler yapılmıştır. İbranî yazısı ile Kırımçak Türkçesinin az sayıdaki bu eserleri Sanpetersburg ve Rus Millî Saltykov–Çedrin kütüphanesi el yazmaları bölümlerinde bulunmaktadır. Bugün her

ne kadar 4–5 adet olarak bilinmekteyse de Kırımçaklarda cönklerin yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Kırımçaklar mecmuaya da cönk demektedirler. Kendileriyle ilgili anlatımlarda “Kırımçaklar cönklerle yazarlardı” diye ifade etmektedirler. Bu makalede Kırımçaklara ait bir cönkten bahsedilmiştir.

## **KIRIMÇAKLARIN MENŞEİ VE BU KONUDAKİ ÇALIŞMALARIN DEĞERLENDİRİLMESİ**

**Künye:** Erdoğan Altınkaynak, “*Kırımçakların Menşei ve Bu Konudaki Çalışmaların Değerlendirilmesi*” , Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, The Journal of International Social Research, Volume 2/7, Ankara, Spring 2009.

Kırımçaklar Kırım’da Museviliğe mensup yerli bir topluluktur. Ana dilleri Türkçe’dir. Yakın zamanlarda, İstanbul’dan giden bir hahamın çalımları sonucunda mezhep değştirmişlerdir. Diğer bir heterodoks Musevi Karaylar ile yakın dönemde farklılaşmaya başlamışlardır. Kırımçaklar hakkında yapılan çalımlarda genellikle politik davranılmıştır. Naziler tarafından toplu katliama uğramışlardır.

## **DİNİ TARİHİNE KATKI “KIRIMÇAKÇA BİR DUA” ÜZERİNE**

**Künye:** Abdullah Kök, “*Türk Dini Tarihine Katkı ‘Kırımçakça Bir Dua Üzerine*” , International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/8 Fall, Ankara, 2009.

Bu çalışmada Kıpçak Türklerinden Kırımçaklar ve onlardan bize kadar ulaşan dua metni üzerinde durulmuştur. Dua metninden önce Kırımçakların etnik kökenleri, dilleri ve dinleri hakkında bilgi verilmiştir. Kırımçaklar’ın sözlü kültürlerinde yaşayan ve bize kadar ulaşan dualarından birisinin çeviri yazısı yapıp, Türkiye Türkçesine aktarılıp dizini hazırlanmıştır. Dua metninden hareketle Kırımçakların dili ve dillik özellikleri çıkarılmaya çalışılmıştır.

## **KIRIMÇAK TÜRKÇESİ GRAMERİ**

**Künye:** Güllüdağ, Nesrin, *Kırımçak Türkçesi Grameri*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Elazığ, 2005.

Bu çalışma çoğunluğu Kırım, Rusya, İsrail, Filistin, Amerika, Almanya ve Arjantin’de yaşayan Kırımçak Türkleri hakkındadır. Giriş kısmında Kırımçakların tarihi, yaşadıkları coğrafya, adet ve inanışları, eğitim durumları ve dilleri hakkında bilgi verilmiştir. Ardından Kırımçak Türkçesinin gramer özellikleri mevcut metinlerden hareketle üç bölüm halinde incelenmiştir. Birinci bölümde ses (fonetik), ikinci bölümde şekil bilgisi (morfoloji) hususiyetleri ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise Kırımçak Türkçesinin (sentaks) sözdizimi incelenmiştir. Gramer özellikleri açıklanırken yararlanılan metinler, Latin harflerine aktarılmış olarak, çalışmamızın sonunda verilmiştir. Metinlerin anlaşılmasında kolaylık sağlamak için bir de sözlük eklenmiştir. Böylece Kırımçaklar ve Kırımçak Türkçesi hakkında ilk kez akademik bir çalışma yapılmıştır.

### **KIRIMLI MUSEVİ TÜRKLER KIRIMÇAKLAR**

**Künye:** Musauli Kenesbay, “*Kırımlı Musevi Türkler Kırımçaklar*” , Türkiyat, s.221-225, İstanbul, 1995.

Kırımçaklar'ın tarihi, medeniyeti, kültürü, dili zamanında araştırılıp incelenmemiştir. Bu sebepten' bu topluluk hakkında güvenilir, ilmi kaynaklardan ve belgelerden de mahrumuz; sadece tahminler ve nazariyelerle yetinilmektedir. Bunlardan en meşhur olanı ise şudur: Kırımçaklar, 2000 yıl kadar önce Kudüs'teki mabetleri düşmanlar tarafından yıkıldıktan sonra yeryüzüne dağılan Yahudiler'in bir koludur. İkinci görüş ise şudur: Bunlar aslında Türk uluslarından biridir. Fakat mezkur Yahudiler Kafkaslar'a ve Kırım'a göçünce, onlarla olan kültürel alış veriş neticesinde Museviliği kabul etmişler, Talmut'u kutsal kitap saymışlardır.

### **KARAY - KIRIMÇAK İLİŞKİLERİ VE MUSEVİ DİNLİ İKİ TÜRK HALKININ AYRIŞMA SEBEPLERİ**

**Künye:** Erdoğan Altınkaynak, “*Karay- Kırımçak İlişkileri ve Musevi Dinli İki Türk Halkının Ayrışma Sebepleri*” , Giresun Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Yıl: 1, Sayı:1, s.35-51, Giresun, Kış 2008.

Bu yazıda Kırım'ın en eski ve yerli Türk halklarından Karaylar ve Kırımçakların tarihi gelişimi, etnik yapılarının oluşumu ve birbirlerinden ayrışmalarının sebepleri üzerinde durulmuştur. Firkoviç'in Karaylar üzerine yaptığı çalışması esnasında ortaya çıkan olumsuz gelişmeler; Rus devlet adamlarının Kırımçakları katagorize etme girişimleri neticesinde Kırım'ın dışından gelen din adamlarının Kırımçakları farklı bir mezhep veya ibadet anlayışına yönlendirmeleri; Kırımçakların Karaylar gibi Rus devletinin kendilerine imtiyaz tanınmaları beklentisi; Rus ve Yahudi bilim adamlarının Kırımçakları kendilerinden bir halk gibi gösterme çabaları; Elde edilen belge ve bilgilerin herkeslerden saklanması ve bu belgeler üzerine yapılan çalışmaların genellikle eski İbrani diliyle yazılması; Kırımçakların farklı bir mezhebe tabi olmaları, onları, Museviliğin Aleviliği konumundaki Karaylardan uzaklaşmaya itmiştir.

## **KIRIMÇAKLAR**

**Künye:** İsmail Doğan, “*Kırımçaklar*”, Türkler, C.20, Yeni Türkiye Yayınları, s. 790-795, Ankara, 2002.

Kırımçakların Hazar Türklerinin bakiyesi olduğu kanaatindeyiz. Buna en büyük kanıt da konuştukları dildir. Çünkü Avrupa Yahudilerinin çoğu Türkçe bilmez. Halbuki Hazar Türklerinin torunları olan Kırımçaklar Türkçe konuşurlar. Kırımçaklar içinde bu Türk temel etnik yapının dışında, Gürcü, Arnavut ve özellikle Ceneviz mahreçli Musevî grupların da bulunduğu dikkati çeker. Ayrıca, İspanya ve Portekiz'den sürgün edilen Yahudilerin bir kısmının Türkiye üzerinden Kırım'a da göç ettiklerini ve bunların dinî birliktelik açısından Karaim ve Kırımçaklarla bir arada bulduklarını da belirtmek gerekir. Bu çalışmada Kırımçaklar'ın din, dil, menşei, kültürleri ve yaşadıkları coğrafya hakkında bilgilere yer verilmiştir.

## **ERMENİ KIPÇAKLAR MI GREGORYAN KIPÇAKLAR MI?**

**Künye:** Gülnisa Aynakulova, “*Ermeni Kıpçaklar mı Gregoryan Kıpçaklar mı?*”, Millî Folklor, Yıl 21, Sayı 84, Ankara, 2009.

XVI-XVII. yüzyıllarda başta Lvov, Kamenets-Podolsk, Lutsk olmak üzere Ukrayna, Lehistan, Romanya, Moldavya, Kırım'daki vs. Gregoryen Kıpçak toplumu tarafından oluşturulmuş zengin yazılı miras 1521-1669 yıllarında Ermeni alfabesiyle fakat Kıpçak dilinde düzenlenmiştir. İlmî edebiyatta Ermeni alfabesiyle yazılmış bu Kıpçakça metinler bilerek ya bilmeyerek Ermeni-Kıpçak, Kıpçakça Ermeni Eserleri, Ermeni Kıpçak- çasıyla yazılmış eserler olarak adlandırılmakta, söz konusu eserleri vücuda getirmiş olan ahaliye de Ermeni Kıpçakları, Kıpçak dilli Ermeniler, Türk dilli Ermeniler denmektedir. Makalede Türk tarihi, Türk edebiyat tarihi ve yazılarından çeşitli örnekler verilerek Ermeni harfleriyle yazılmış metinleri oluşturan topluluğun Türkçe konuşan Ermeniler mi, yoksa Hıristiyanlığın Gregoryen mezhebine intisap etmiş Türkler mi? sorusuna cevap aranmaktadır.

### **TARİHTE TÜRK – ERMENİ TEMASLARI SONUCUNDA ORTAYA ÇIKMIŞ BİR HALK: ERMENİ KIPÇAKLARI VEYA GREGORYAN KIPÇAKLAR**

**Künye:** Gökçe Yükselen, - Abdurrazak Peler, “*Tarihte Türk- Ermeni Temasları Sonucunda Ortaya Çıkmış Bir Halk: Ermeni Kıpçakları veya Gregoryan Kıpçaklar*” , International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 10/8, Ankara, Spring 2015.

Türklerle Ermenilerin temasları, en geç Hunlar Dönemi'ne dayanmaktadır. Bu devirden itibaren, iki halk arasındaki temaslar, kimi zaman dostane bir şekilde, kimi zaman ise mücadele içerisinde süregelmiştir. Bu ilişkilerin kaçınılmaz bir şekilde ictimai, dinî ve dillik neticeleri olmuştur. Tarihin farklı dönemlerinde, farklı coğrafyalarda Ermeni dinine girmiş Türk toplulukları veya Türkçe konuşan Gregoryan topluluklar ortaya çıkmıştır. İşte, Gregoryan Kıpçaklar veya Ermeni Kıpçakları olarak adlandırılan Gregoryan dinindeki Kıpçak Türkçesi konuşan halk da böyle bir ortamda ortaya çıkmıştır. Kırım'da meydana geldiği düşünülen bu topluluk, daha sonra Ukrayna ve Polonya'da gelişme gösterip zengin bir Türkçe yazılı gelenek oluşturmuşlardır. Ancak 16. yüzyılda dünya genelinde meydana gelen siyasi, askerî ve ticari gelişmeler neticesinde, bu topluluğun kullandığı Ermeni Kıpçakçası denilen dil hem konuşma dili olarak hem de yazı dili olarak kullanımdan düşmüş, yerini

Ukraince, Lehçe ve Ermenice gibi dillere bırakmıştır. Miras bıraktıkları Kıpçak Türkçesi ile yazılmış bu zengin kaynaklara rağmen, bu topluluğun etnik kökeni hakkında bir fikir birliği mevcut değildir. Kimileri bunların Ermeni dinine girmiş Kıpçak Türkleri olduklarını ileri sürerken, kimileri de Kıpçaklar arasında dillerini kaybetmiş Ermeniler olduklarını iddia etmektedir. Ancak bu topluluğun dili, dilbilimlik usullerle incelendiği zaman, birinci iddianın daha güçlü olduğu ortaya çıkmaktadır.

### **ERMENİ KIPÇAKÇASININ SÖZ VARLIĞINDAKİ SLAVCA KELİMELER ÜZERİNE**

**Künye:** Nadejda Chırlı, “*Ermeni Kıpçakçasının Söz Varlığındaki Slavca Kelimeler Üzerine*” , Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, , Cilt 14, Sayı 1, ss. 137-151, Adana, 2005.

Ermeni Kıpçakçasının söz varlığında Arapça, Farsça, Ermenice ve Slavca (Lehçe, Ukraynaca ve Rusça) kökenli kelimeler bulunmaktadır. Bu makalede Ermeni Kıpçakçasına Slav dillerinden geçen kelime türleri ve bu kelime türlerinin uğradıkları ses olayları üzerinde durulmuştur.

### **ERMENİ KIPÇAKÇASIYLA YAZILMIŞ KAMANETS VAKAYİNAMESİ (ÇEVİRİ METİN-GRAMER-SÖZLÜK) / KAMANETS VAKAYİNAMESİ İN THE LANGUAGE OF ARMENIAN KIPCHAK (TRANSLATED TEXT-GRAMMAR-DICTIONARY)**

**Künye:** Öztürk, Abdülkadir, *Ermeni Kıpçakçasıyla yazılmış Kamanets Vakayinamesi (Çeviri metin-gramer-sözlük) / Kamanets Vakayinamesi in the language of Armenian Kipchak (Translated text-grammar-dictionary)*, Erciyes Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı / Eski Türk Dili Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2009.

Ermeni Kıpçakçasıyla yazılmış ve 1613-1627 yılları arasını kapsayan Kamanets Vakayinamesi'nin 89-161 arası sayfalarından yola çıkarak metnin Türkiye Türkçesine

çevirisini yapmaya, bu metinden hareketle Ermeni Kıpçakçasının gramerini hazırlamaya ve metnin sözlüğünü oluşturmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın konusu, amacı ve önemi hakkında genel bilgiler verilmiş, çalışmada kullanılan malzeme ve yöntem üzerinde durarak çalışmamızın bölümlerini özetle tanıtıldı. Türkiye Türkçesine aktarımını yaptıktan sonra metinde geçen bütün kelimeleri fişleyerek, ses ve şekil kuralları içerisinde örneklerle ayrıntılı olarak gramer çalışması yapmaya çalışılmış. Ermeni Kıpçakçasıyla yazılmış Kamanets Vakayinamesi (89-161s.)'de geçen kelimelerin sözlüğünü de hazırlamışlar.

Çalışmada Ermeni Kıpçakçası dönemi bu metni bilim dünyasına kazandırmaya ve Ermeni Kıpçakçası sahasında çalışmak isteyen bilim insanlarına faydalı olabilmek için çalışmanın metninden yola çıkarak Ermeni Kıpçakçasının gramer özelliklerini ortaya koymaya çalışılmıştır.

## **ERMENİ HARFLİ KIPÇAK TÜRKÇESİ**

**Künye:** Hülya Kasapoğlu Çengel, “*Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi*” , Dil Araştırmaları, Sayı 10, ss. 17-81, Ankara, Bahar 2012.

Bu çalışma iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde 16-17. Yüzyılda batı Ukrayna’da (Kamenets-Podolsk ve Lviv ) yaşayan Ermeni-Kıpçaklar, aynı coğrafyada Ermeni harfleriyle yazılan Kıpçakça belgeler ve bu belgeler üzerine yapılan araştırmalar hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde ise bu metinlerden hareketle Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinin tipik ses, biçim, ,sözdizimi ve leksis özellikleri değerlendirilmiştir. Kanunun daha iyi anlaşılması bakımından Kıpçak Türkçesinin tarihsel gelişim sürecine de temas edilmiştir.

## **ERMENİ HARFLİ KIPÇAK TÜRKÇESİNİN YAYILMA ALANLARI**

**Künye:** Abdulkadir Öztürk, “*Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinin Yayılma Alanları*” , Erciyes Üniversitesi, Sayı 8, Kayseri, Bahar 2011.

Kıpçaklar tarihî seyir içinde üç kola ayrılmıştır. Bu kollardan biri olan ve Karadeniz’in kuzeyinden Doğu Avrupa’ya göç eden Kıpçaklar, Deşt-i Kıpçak



bölgesinde Ermenilerle ticarî ve sosyo-kültürel münasebetler neticesinde Gregoryan mezhebini kabul etmişlerdir. Deşt-i Kıpçak'ta geniş bir alana yayılan ve yaklaşık beş asır yaşayan Kıpçak Türkleri ve kendilerini Ermeni olarak adlandıran Gregoryanlar, Ermeni harfleriyle yazıya aktarılan Kıpçak Türkçesiyle, 16. ve 17. yüzyıllar arasında Kiev, Kamenets, Suçov, Şeret, Lvov, Lutsk ve Vladimir bölgelerinde bugün bilinen 112 eser meydana getirmişlerdir. Bu çalışmada, söz konusu bu eserlerden hareketle, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinin yayılma alanları üzerinde durulmuştur.

## **ERMENİ – KIPÇAK DİLİNİN 16. VE 17. YÜZYILLARDA SLAV DİLİNE YAKINLAŞMASI**

**Künye:** Garkavets, A.N., *Ermeni - Kıpçak Dilinin 16 ve 17. Yüzyıllarda Slav Diline Yakınlaşması*, Naukova Dumka Yayınevi, Ukrayna, 1979.

A.N. Garkavets eserin girişinde ülkede uluslararası dil olarak kullanılan Rusça ve halkın ana dilinin, bu halkı iki dilli bir hale dönüştürdüğü ve bunun olumsuz sonuçlarından bahsetmiştir.

Eserin girişinde Garkavets malzeme seçimi alt başlığında Türk Diliyle Slav Dilinin etkileşimini araştırmanın, bu iki dilin kendi dil ailesindeki başka bir dille etkileşiminden daha fazla tipolojik sonuca ulaşacağını söylemiştir. Ayrıca eserde iki dilin arasındaki yakınlaşmanın ve etkileşimin araştırılmasında tipolojik karşılaştırma, tarihi karşılaştırma, bölgesel karşılaştırma yöntemlerinin kullanıldığını ifade etmiştir.

Eserin ikinci bölümünde ise söz dizimi incelenmiştir. Bu bölümde Garkavets söz diziminin yani cümle yapımının tamamen farklı olduğunu söylemiştir. Kıpçakçada kurallı cümlede yüklem her zaman sonda bulunur, cümle içerisinde ne kadar yüklem varsa, o kadar cümle olduğu anlaşılır. Fakat diğer cümle öğeleri, özne, nesne, zarf, yer tamlayıcısı, bir cümle içerisinde birden fazla olabilir ve bu kural bütün Türk Dillerinde geçerlidir. Slav Dillerinde ise yüklem mutlaka sonda bulunur diye bir kural yoktur. Diğer cümle öğeleri de cümle içerisinde karmakarışık halde kullanılabilir.

Eserin sonuç bölümünde araştırılan Ermeni – Kıpçak Dilinin 16. – 17. yüzyıllarda Slav Dilleriyle yakınlaşma dönemi hakkında Kıpçakça, Slavca yazılı anıtlardan, Ermeni mektuplarından bilgiler alındığı ifade edilmiştir.

### **KIPÇAK DİLLERİ: KUMANCA VE ERMENİ – KIPÇAK DİLİ**

**Künye:** Garkavets, A. N., *Tyurkskie Yazıki na Ukraine*, Naukova Dumka, 1988.

Bu kitapta Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti topraklarında bulunan Kıpçak dillerinden bahsedilmektedir. Verdiği bilgiler açısından çok değerli olan “Codex Cumanicus” Eski Kıpçak yazıtı, ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Bu yazıtın keşfedilmesinden sonra Kıpçaklar – Kumanlar – Polovetsler olarak adlandırılan halka Avrupalıların merakları artmaya başlamaktadır. Ermeni – Kıpçak yazıtlarında bulunan dilin tasvirinde 16. – 17. asırlara ait Ermenice üzerine yazılan Kıpçak kitapları da dikkate alınmıştır.

### **UKRAYNA, ERMENİSTAN, RUSYA’DAKİ, ERMENİ – KIPÇAK ELYAZMALARI KATALOGU**

**Künye:** Garkavets, A.N, *Ukrayna, Ermenistan, Rusya’daki, Ermeni-Kıpçak Elyazmaları Katalogu*, Ukrayna Bilimler Akademesi, Kiev, 1993.

Eserde 16. – 17. yüzyıllarda Ermeni – Kıpçakçası (Ermeni – Polovets) 67 elyazması eser hakkında; yazarları hakkında bilgi, buldukları yerler, saklandıkları kütüphaneler, metinler hakkında bilgiler, eserler üzerine yapılan çalışmalar hakkında bilgiler verilmiştir.

## **LVİVLİ DİYAKOZ LUSSİG TARAFINDAN YAZILMIŞ ERMENİ – KIPÇAKÇA ZEBUR**

**Künye:** Garkavets, A.N, Hurşudyan, Eduard, Lvivli Diyakoz Lussig Tarafından Yazılmış *Ermeni – Kıpçakça Zebur, Deşt – i Kıpçak* Avrasya Araştırmaları, Almatı, 2001.

Eserin girişinde eserin konusu olan 16. yüzyıla ait yazılı anıtın değerinin, Lvivli diyakoz Lussig tarafından yazılan Zebur'un kutsal yazılara ait önemli bir parçasının hem Eski Ermenice, hem de Kıpçakça anlatılması olduğu belirtilmiştir.

Ön söz bölümünde Ermeni ve Kıpçak halklarının ilişkileri ve eserleri anlatılmıştır. Ermeni sömürgelerden çok büyük yazılı miras kaldığı belirtilerek 1521 – 1669 yılları arasında yazılan ve günümüze kadar muhafaza edilen Ermenice – Kıpçakça eserleri 25 – 30 bin sayfadan oluşan 112 anıt oluşturduğu ifade edilmiştir.

## **GREGORYAN MUHİTİ KIPÇAK TÜRKÇESİ MAHKEME TUTANAKLARI (1630-1635) (İNCELEME-METİN-DİZİN)**

**Künye:** Çetin Milci, Ebru, *Gregoryan Muhiti Kıpçak Türkçesi mahkeme tutanakları (1630-1635) (İnceleme-metin-dizin)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2014.

Tarihî Kıpçak Türkçesi'nin bir kolu olan Gregoryan Muhiti Kıpçak Türkçesinin mahkeme tutanakları çalışmamıza konu olmuştur. Çalışma, giriş, metin, dizin ve tercüme bölümlerinden oluşmaktadır. Giriş bölümü Kıpçaklar ve Kıpçak Türkçesinin tarihî seyrini anlatmaktadır. İnceleme bölümünde metnin yazım ve dil özellikleri metinden örneklerle aktarılmıştır. Metin bölümünde metnin Hay harflerinden çevriyazısı yapılmıştır. Dizin bölümünde metinde yer alan tüm sözcük ve sözcük grupları gösterilmiştir. Tercüme bölümünde ise metin Türkiye Türkçesi'ne aktarılmıştır. Bu çalışma ile Gregoryan Muhiti Kıpçak Türkçesine ve Gregoryan Muhiti Kıpçak Türklerinin sosyal ve siyasî hayatına da ışık tutulması hedeflenmiştir.

## UKRAYNA'DAN HRİSTİYAN TÜRKLER: URUMLAR VE ONLARIN FOLKLOR ÜRÜNLERİNDEN ÖRNEKLER

**Künye:** E. Altinkaynak, “*Ukrayna’dan Hıristiyan Türkler: Urumlar ve Onların Folklor Ürünlerinden Örnekler*” , Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 27. Sayı, 2003.

Bu makalede, Ukrayna’nın Azak Denizi kıyılarında yaşayan, Greko-Tatar denilen Hıristiyan Türklerden bahsedilmektedir. Urumlar ve Rumeyleler olarak bilinen bu topluluklar 1780’li yıllarda Kırım’dan çıkarılarak Ukrayna’ya yerleştirilmişlerdir.

Çalışmada bu toplulukların tarihî ve sosyal hayatları ile ilgili bilgi ve Urumların folklor ürünlerinden örnekler verilmiştir.

## KIRIM’IN HRİSTİYAN TÜRKLERİ: URUMLAR

**Künye:** Yonca Anzerlioğlu, “*Kırım’ın Hıristiyan Türkleri: Urumlar*” , Millî Folklor, Yıl 21, Sayı 84, Ankara, 2009.

Kırım, 18. yüzyılda Rus baskıları sonucu Osmanlı’dan ayrılırken Kırım’ın yerli hıristiyan nüfusu Rus idaresi tarafından Kırım’dan uzaklaştırılarak bugünkü Ukrayna topraklarında farklı yerleşim yerlerine yerleştirilmişlerdir. Bu çalışmada, Kırım’dan çıkarılan bu Hıristiyanlar içinde bugünkü literatürde Greko-Tatar adıyla anılan Ortodoksluk dışında Greklerle hiçbir benzerlikleri olmayan Türkçe konuşan Türkçe isimler taşıyan kendilerini Urumlar olarak adlandıran ve Türk’üz diyen toplulukla ilgili 2002 yılında Ukrayna ve Kırım’ın farklı yerleşim yerlerindeki Urum köylerinde yapılan saha çalışmalarında elde edilen veriler incelenmeye çalışılmıştır.

## ORTODOKS TÜRKLER URUMLAR

**Künye:** Altinkaynak, Erdoğan, *Ortodoks Türkler Urumlar*, Übl Yayınları, Ankara, 2005.

Bilindiği gibi Türkler İslamiyetten daha önce Hıristiyanlık, Musevilik ve Budizm gibi evrensel dinlerle tanışmışlardı. Bu tanışıklık ve misyonerlik faaliyetleri

neticesinde geneli kapsamasa da birtakım grupların gerek siyaseten, gerek ihtiyaca binaen ilişkiye girilen dinleri benimsedikleri ortadadır. Bununla da kalmayıp, İslamiyeti seçtikten sonra, tahtını korumak, canını kurtarmak, yeniden güç ve itibar sahibi olmak maksadıyla veya gittikleri coğrafyadan geri dönemeyip din değiştirip Hritiyanlığa girmiş olanların dillerinde rastlanan Arapça dinî terimleri dikkate alarak Urumları üç şekilde izah edebiliriz. Bunlar önceden İslamiyeti kabul etmiş ve daha sonra çeşitli nedenlerle din değiştirmiş Türklerdir.

## **TSALKA (PARMAKSIZ) URUMLARI AĞZINDA RUSÇA KELİMELER**

**Künye:** Ünal Kalaycı, “*Tsalka (parmaksız) Urumları Ağzında Rusça Kelimeler*”, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/3, Ankara, Spring 2009.

1828–1829 Osmanlı Rus Savaşı sonunda Erzurum, Kars ve çevresinde yaşayan Hristiyan Urum Türkleri Ermenilerle birlikte Parmaksız başta olmak üzere Gürcistan’ın çeşitli yerleşim birimlerine yerleştirilmişlerdir.

Tsalka (Parmaksız) rayonunda 1990’larda 37 000 Urum yaşarken gerçekleşen göç nedeniyle günümüzde bu rayonda Urum nüfusu 1 500 civarına düşmüştür.

Konuşma dili Türkçe olan Urumların göçe kadar yazı dili Rusça idi. Bu çalışmada rayondan yapılan derlemelere dayanarak Uumların konuşma diline giren Rusça kelimeler incelenmiştir.

## **URUMLARDA AİLE, GELENEKLERİ VE KURUMSAL YAPISI**

**Künye:** Erdoğan Altınkaynak, “*Urumlarda Aile, Gelenekleri ve Kurumsal Yapısı*”, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume, Ankara, 2/4 Fall 2007.

Urumlar Ukrayna’nın Donetsk Eyaletinde yaşayan Ortodoks Türklerdir. Aile yapısı, gelenekleri ve geleneksel uygulamaları Anadolu ve çevresinde yaşayan diğer Türk halklarıyla benzerlik gösterir. Örf ve adetlerine sıkı sıkıya bağlı olan bu

toplumda her insan bir diğ erinden sorumludur. Kadınlar geleneğ in en sık ı koruyucularıdır ve dış a kapalı olarak yaş arlar. Dış ardan aileye katılan birisi ailenin kurallarını öğ renmek ve benimsemek zorundadır. Çocuklar çok sık ı bir eğ itimden geç irilirler. Düğ ünlerinde özellikle oğ lan tarafını zorlayıcı çeş itli oyunlar ve cezalar uygulanır. Düğ ünlerdeki oyunlar Kırım Tatar Türkleriyle benzerlikler gösterir. Bunlar Kaytarma, Yarım Ava, Ağ ır Ava, Sirtaki ve Bogdanka gibi oyunlardır. Ağ ır Ava oyununu genellikle yaş lılar oynarlar. Kına gecesi ve kına türk üleri Anadolu ile ortaktır. Çocuk ve doğ um hadisesi özel bir sevinç le karşı lanır. Kirvelik hadisesine benzer bir şekilde vaftiz ana ve baba çocuk için sayg ı duyulması gereken kişilerdir. Doğ an çocuğ u tuzlama geleneğ i Anadolu'daki gibidir. Ölüm törenlerinde “ağ ıt” yakıcıları vardır. Cenazelerde ölü aş ı verme törenleri yapılır. Ölen kiş ilerin belirli günlerde anmaları yapılır ve tütsüler hazırlatılır.

### URUM TÜRKÇESİ ŞEKİL BİLGİSİ

**Künye:** Ertuğ rul, Mevlüd Kürş ad, *Urum Türkçesi Şekil Bilgisi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010.

Karadeniz'in kuzeyinde Azak Denizi kıyılarında yaş ayayan ve Türkçe konuş an Ortodoks Urumlar Türkoloji'nin yeni araştırma alanlarından biridir. Urumların dili ve kültürü bugüne kadar yeterince değ erlendirilmemiş ve bu kültürel miras son yıllarda Aleksandar N. Garkavets çalış malarıyla bilim dünyasına tanıtılmış tır. Aleksandr N. Garkavets'in Urum Türkleri ile ilgili Urumskiy Slovník adlı Urumca-Ukraynaca sözlüğü ile Urumlar hakkında ağı z çalış maları olan Urumi Nadazovya adlı eserleri tez çalış masının temelini teş kil etmiştir. Bu çalış ma, Urumskiy Slovník adlı sözlükte yer alan yapım eki almış kelimelerin tek tek fiş lenerek tasnif edilmesi suretiyle Urumca'nın yapım eki zenginliğ inin ortaya konulmasını sağ lamaktadır. Ayrıca Urumi Nadazovya adlı Urumca'nın ağı z çalış maları ile ilgili eserde yar alan atasözleri ve deyimler yapım ekleri tasnif edilmesi sırasında örneklemler için kullanılmış tır.

## **KUZEY AZAK URUMLARININ TARİHİ, DİLİ, ŞARKILARI, HİKÂYELERİ, BİLMECELERİ, ATASÖZLERİ, DEYİŞLER VE YAZILI ANITLARI**

**Künye:** A.N. Garkavets, *Kuzey Azak Urumlarının Tarihi, Dili, Şarkıları, Hikâyeleri, Bilmeceleri, Atasözleri, Deyişler ve Yazılı Anıtları*, Çeviren: İrina Logvinenko, Ainur Mayemerova, Hülya Kasapoğlu Çengel, TDK Basım Aşamasında, Almatı, 1999, 2011, 2012.

Eserde öncelikle Kuzey Azak Urumlarının yaşadığı yerler, sayıları vb. hakkında bilgiler verilmiş ardından Urum Ağızları ve sınıflandırılmaları, Urum folkloru, Urumca yazılı eserler, Urum Türkçesinin üslubu konularında ayrıntılı bilgiler verilmiştir

Eserde, bugünkü idari taksimata göre, başlıca kurulmuş ve lehçelerin merkezi olan Urum yerleşimlerinin ve çıktıkları köylerin listesi de verilmiştir.

### **URUMCA SÖZLÜK**

**Künye:** A.N. Garkavets, *Urumca Sözlük*, Deşt – i Kıpçak Avrasya Araştırma Merkezi, Almatı Baur, 2000.

Eserin ön sözünde yazar kendisine güler yüzle evlerini açan, Urum dili, folkloru ve Urum halkının maneviyatının paha biçilmez hazinelerini büyük ilgiyle anlatan o mütevazı Urum insanlarını minnetle anmıştır. Sözlük Garkavets'in 1999 yılında yayımladığı *Kuzey Azak Urumlarının Tarihi, Dili, Folkloru ve Eserleri* adlı kitabında yer alan derlemelerin kelimelerinden oluşmaktadır.

Eserin ön sözünün ardından sözlüğün yapısı hakkında Garkavets okuyuculara bilgi verir. Bu bilgilerin verildiği sözlüğün yapısı bölümünde 22 maddelik bir açıklamaya yer verilmiştir.

## SONUÇ

Kafkasya bölgesi, günümüzde dünya üzerinde birçok yönüyle problem teşkil eden coğrafyalardan biridir. Bu coğrafya siyaset, dil, tarih, kültür ve etnik durum gibi sosyal yönleriyle tam olarak analiz edilememiş ve hâlâ üzerinde araştırmaların sürdüğü bir bölgedir.

Kafkasya bulunduğu coğrafya itibarıyla Türklerin tarihi ve günümüz coğrafyasının kalbinde yer almaktadır. Türklerin ana yurtları olarak tahmin edilen tüm bölgelerin Kafkasya'dan çok da uzak olmadığı görülmektedir. Bu bağlamda Türklerin ve Türk coğrafyasının Kafkasya tarihi ile eski çağlardan günümüze bir ilişkisi olduğu açıktır.

Türklerin Kafkasya'daki tarihini ve bunun günümüze yansımaları olan Türk topluluklarını detayları ile çalışmamızda incelerken Kafkasya'yı da tanımak açısından detaylı bir Kafkasya tarihi, coğrafyası ve halkları tanımı da yapmaya çalıştık. Buradaki amaç bu bölgede yaşayan Gregoryan ve Musevi Türkler hakkında bilgi sahibi olmak ve bu bilgilerden yola çıkarak bu halklar hakkında bir sonuca varmaktır.

Bizi asıl ilgilendiren bölgedeki geçmişten günümüze Türk varlığı ve Türk tarihi olmuştur. Türklerle ilgili kaynakların çoğalması ve bu konularla ilgilenenlerin artmasıyla, Türklük Bilimi çalışmaları 18 – 19. yy'da hız kazanmış ve Avrupa başta olmak üzere dünyanın birçok ülkesinde Türklük Bilimi araştırma merkezleri kurulmuş, Üniversitelerde Türklük Bilimi (Türkoloji) bölümleri açılmıştır.

Çalışmamızda Kafkasya'nın Gregoryan ve Musevi Türkleri üzerine gerek genel bilgiler gerekse yapılan çalışmalardan yola çıktığımızda Karaylar ve Ermeni Kıpçaklar hakkında yapılan çalışmaların Urum ve Kırımçaklara nazaran daha fazla olduğu görülmüştür. Karaylar ve Ermeni Kıpçaklar üzerine çalışmaların çeşitlenmesini Musevi Türkler olarak bilinen Urum ve Kırımçaklar konusunda Türkologların hassasiyet göstermeleri Türk dünyası için yararımıza olacağı düşünülmektedir. Türk kültürünün yaşaması ve yaşatılması için bu halkların yapılan çalışmalar ile desteklenmesi gerekmektedir.



## BİBLİYOGRAFYA

Abdulin, İ. A., “Pamyatnaya Zapiska Agopa na Armyano-Kıpçakskom Yazıke”, *Sovetskaya Türkologiya*, N:3, s.118-129., 1971.

Abdulin, İ. A., *Otnoşeniya Armyano Kıpçakskih Rukopisey k Tatarskomu Yazıku*, Vammala, Finlandiya 1987.

Abkowicz, Mariola; Jankowski, Henryk, *Karaj Kiunlari*, Bitik, Wrocław 2004.

Açkinazi, B. M., *Mene Kırımçakov*, Tezisi Dokladov Nauçnoy Konferans, Problemi storii Kırıma, Simferopol 1991.

Açkinazi, İ. V., *Kırımçaki, İstorika-Etnografiçeskiy Oçerk*, Simperefol, 2000.

Adamczuk, L., Kobeckaite, H., Pilecki, S., *Karaimi na Litwie i wPolsce*, Warszawa, 2003.

Adiloğlu, Adilhan, “Karaçay-Malkar Türklerinin Etnik Oluşumunda Bulgar ve Sabir Hunlarının Rolü” , *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı 24, s. 8.

Akay, Aydın Safa, "Kaybolmakta Olan Bir Türk Halkı: Karayimler", *Kök Araştırmalar*, C.1, S. 2, Güz, Ankara, 1999, s.203-213.

Akçoraklı, Osman, “Kırım’da Yasayan Milletlerden Karailer”, *Tercüman 22 Tesrini Sani 1917*, no: 219.

Albayrak, Osman, “Güney Kafkasya Halkları Dil – Tarih - Kültür İlişkileri” , *Bilgi Şöleni Bildirileri*, s.471-487, Ordu, 2010.

Aliyev, Abdul-Ali, *Tarihi Süreçte Dağıstan’da Din*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Dinler Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2008, s. 9.

Alkaya, Ercan, “Dil ve Söz Bağlamında Kırım Karay Türklerinin Atasözleri”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.20, s.89-99, Kayseri, 2006/1.

Alkaya, Ercan, “Karay Türkçesinde Edatlar”, *Karadeniz Araştırmaları*, s. 66-98, Ankara, 2005.

Alkaya, Ercan, *Kırım Karay Türklerinin Türkiye Türkleri İle Ortak Olan Atasözleri*, Sota Yay. , Köln, 2002.

Altınkaynak, Erdoğan, “Aleksandr Garkavets: Urumi Nadazovya - İstoriya, Mova, Kazki, Pisnî, Zagadki, Prisliva, Pisemni, Pamyatki” , *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı; 4: s. 137 – 138, 2005.

Altınkaynak, Erdoğan, “Gregoryan Kıpçakların Dil Yadigarları”, *Karadeniz Araştırmaları*, 4: s. 21 – 38, 2005

Altınkaynak, Erdoğan, “Ukrayna – Kırım Notları: Urumlar” , *Türk Dünyası Araştırmaları*, 147, 2003.

Altınkaynak, Erdoğan, “Ukrayna’da Urum Türkleri” , *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 1. Sayı, 2004.

Altınkaynak, Erdoğan, “Ukrayna’dan Hıristiyan Türkler: Urumlar ve Onların Folklor Ürünlerinden Örnekler” , *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 27. Sayı, 2003.

Altınkaynak, Erdoğan, “Urum Türkleri” , *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 201, 2003.

Altınkaynak, Erdoğan, “Urums and Their Riddles” , *Kultura Naradov Prečernamorye*, 46, 2003.

Altınkaynak, Erdoğan, “Çankırı’da Yaren Kültürünün Kırım Karay Türklerinde Benzeri-Konuşma”, *II. Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni*, 17–18 Eylül Çankırı, 2004.

Altınkaynak, Erdoğan, “Kırım Karayların Kutsal Mekânı Baltatıyemez Ormanı Mezarlığa Yapılan Saldırıları”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, S.208, İstanbul, 2004.

Altınkaynak, Erdoğan, *Ortodoks Türkler Urumlar*, Ankara, 2005.

Altınkaynak, Erdoğan, *Tozlu Zaman Perdesinde Kırım Karayları*, Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 2006.

Ankori, Z. , *Karaites in Byzantium*, New York- Jarusalem, 1959.

Anzerlioğlu, Yonca, “Karamanlılar, Urumlar, Gagauzlar Arasında Tarihsel ve Sosyo Kültürel Bağlar Var mıdır?” , *Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu*, 8-10 Mayıs, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, s. 220 – 240, 2002.

Arık, D. , “Türk Yahudiler: Kırım Karailerleri”, *Dini Araştırmalar*, C. VII, S. 21, s. 27-49, Ankara, 2005.

Arıkan, İ. , *Ermeni Harfleriyle Yazılmış Kıpçakça Zebur Metin – Dizin*, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep, 2006.

Avramoğlu, Cağatay Bedii, “İstanbul Karai Türklerinde Nişan ve Düğün Adetleri”, *Türk Yurdu Dergisi*, C.2, S.12, Ankara, 1961.

Avramoğlu, Cağatay Bedii, “Karay Türkleri Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi” , *Türk Kültürü Araştırmaları I*, s.170–179. Ankara 1964.

Avşar, B. Zakir, “Kafkasya-Rusya Federasyonu ve Türkiye” , *Yeni Türkiye Dergisi*, Türk Dünyası Özel Sayısı, 16.S, Temmuz – Ağustos, 1997, s.1875.

Aynakulova, Gülnisa, “Ermeni Kıpçaklar mı Gregoryen Kıpçaklar mı”?, *Milli Folklor*, 84: s. 114 – 126, 2009.

Aynakulova, Gülnisa, “Gregoryen Kıpçaklar Ve On İki Hayvanlı Türk Takvimi Üzerine”, *Milli Folklor*, 74: s. 21 – 28, 2007.

Aynakulova, Gülnisa, “Gregoryen Kıpçaklara Dair”, *Belleten*, LXIX:256, 2005.

Aytaç, Kemal, *Karayim Lehçesi Sözlüğü*, Engin Yayınları, Ankara, 1996.

Baskakov, N. A. , Zayanckowski, A., *Karaimsko-Russko-Polskiy Slovar*, Moskva, 1974.

Başar, Sema, *Kumuk Türkçesinde Fiil*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010.

Bayat, Ali Haydar, - Necefoğlu, Hacali, “Kırımçak Etüdüleri” , *Türk Kültürü*, sayı 352, Ankara,1992.

Berje, Adolf, *Kafkasya*, Chiviyazıları Yayınevi, Çeviri Murat Papşu, İstanbul, 2010.

Bernard, L. , “A Karaite Itinerary Through Turkey In 1641-2”, *Vakıflar Dergisi*, S. 3, s. 315-325, Ankara, 1956.

Bittricher, M. , Franke, J. , Mende, E. und M. Schulz, “Der Einfluss von Numeralia auf den Numerus der kaukasischen-Sprache Urum” , *In Skopeteas, S. (Hg.), Studies on Urum 1, MA-Course Proceedings. Bielefeld: Faculty of Linguistics and Literary Studies*, University of Bielefeld, 1-4, 2011.

Bozkurt, Fuat, "Karay Türkçesi", *Türk Dili Dergisi*, C. 5, S. 26, Eylül, s. 7-13, Ankara, 1991.

Bozkurt, Fuat, “Karaylar”, *Türklerin Dili*, Cem Yayınları, s.355-362, İstanbul, 1992.

Böhm, Stefanie, *Differenzielle Objektmarkierung im Türkischen und Urum*, MA Dissertation, Bielefeld University, 2013.

Bölükbaşı, Arkın Ahmet, *Kuzey Kafkasya Özerk Cumhuriyetleri Bağlamında Rus Dış Politikası*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara, 2007, s.81.

Budnik, Natalya, “Rusya Milli Kütüphanesinde (Sankt-Petersburg) ve Rusya İlim Akademisinin Şakiyat Enstitüsünün Sankt-Petersburg Şubesinde Bulunan Kırım Karaylarına Ait El Yazmaları Koleksiyonlarının İncelenme Perspektifleri”, *Karadeniz*, Kış 2008, Sayı 1, s.73-80, Ankara, 2008.

Cantürk, Samet, *Türk Dilinin Kuzey Kafkasya Dillerinden Avarcaya Etkileri*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Dili Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ordu, 2013

Chirli, N. , “Ermeni Kıpçakçasının Ses Özellikleri Üzerine”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyatı Dergisi*, 20: s. 75 – 90, 2005.

Chirli, N. , “Ermeni Kıpçakçasının Söz Varlığındaki Slavca Kelimeler Üzerine” , *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi*, s. 137 – 151, 2005.

Chirli, N. , *Algış Bitigi: Ermeni Kıpçakça Dualar Kitabı*, Sota Yayınları, 2005.

Clauson, G. , *Armeno-Qıpchaq*. Rocznik Orientalistyczny. Tom 34. Wiesbaden, 7 14, 1971.

Csato, Eva A. , *A typological coincidence: Word order properties in Trakai Karaim biblical translations*, Bengisu Rona & Eser Erguvanlı-Taylan (eds.), Festschrift for Karl Zimmer, Turcologica, Wiesbaden: Harrassowitz, 2011.

Csato, Eva A. , “Analyzing contact-induced phenomena in Karaim”, Steve S. Chang, Lily Liaw & Josef Ruppenhofer (eds.), *Twenty-Fifth Annual Meeting of the Berkeley Linguistic Society*, Special Session: Caucasian, Dravidian, and Turkic Linguistics, BLS 25 S, p. 54-62., 1999.

Csato, Eva A. , “Karaim dictionary on CD-ROM”, Nurettin Demir & Emine Yılmaz (eds), *Uluslararası Sözlükbilim Sempozyumu Bildirileri*, Gazimağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi, s. 35-40., 2001.

Csato, Eva A. , “On word order differences between Turkish and Karaim”, *Dilbilim Araştırmaları*, Hitit Yayınevi, s. 54-61, Ankara, 1994.

Csato, Eva A. , “Report on an Uppsala workshop on Karaim studies”, *Turkic Languages* 14, p. 261-282., 2010.

Csato, Eva A. , “Should Karaim be ‘purer’ than other European languages?”, *Studia Turcologica Cracoviensia* 5, p. 81-89., 1998.

Csato, Eva A. , “Some typological features of the viewpoint aspect and tense system in spoken North-Western Karaim”, Östen Dahl (ed.), *Tense and aspect in the languages of Europe*, ss. 671-699, Berlin 2000.

Csato, Eva A. , “Some typological properties of North-Western Karaim in areal perspectives”, Areale, Kontakte, Dialekte. *Sprache und ihre Dynamik in mehrsprachigen Situationen*, Bochum, p. 68-83., 1998.

Csato, Eva A. , “Spracherhalt und Kontinuität in den karaimischen Gemeinden” Marcel Erdal (ed.), *Akten der 6. Deutschen Turkologen konferenz mit dem Rahmenthema "Kontinuität und Erneuerung in der Turcia" an der Johann Wolfgang Goethe-Universität*, Frankfurt am Main, 23-26 Juli, 2005.

Csato, Eva A. , “Syntactic code-copying in Karaim”, Östen Dahl & Maria Koptjevskaja-Tamm (eds.), *The Circum-Baltic languages: Their typology and contacts*. Amsterdam: John Benjamins, p. 265-277., 2000.

Csato, Eva A. , “The Karaim community in Lithuania”, Witold Maciejewski (ed.), *The Baltic Sea region. Cultures, politics, societies*, Uppsala: Baltic University Press. p. 272-275, 2002.

Csato, Eva A. , “The Karaim language in Halych”, Novochaško, L. & Fedoruk, O. & Beregovskij, O. (eds.), *Halych Karaims: History and culture*. Караїми Галича: історія та культура (Матеріали міжнародної конференції 6-9 вересня 2002). Lviv & Halych, p. 135-139, 2002.

Csato, Eva A. , “The Karaims: The smallest group of Turkic-speaking people”, Ergun Çağatay (ed.), *The Turkic speaking world. 2000 years of art and culture from Inner Asia to the Balkans.*, Munich: Prestel Verlag, ss. 384-403., 2006.

Csato, Eva A. , “Über die finiten Verbformen des gesprochenen Nordwest-Karaimischen”, *Turkologie heute-Tradition und Perspektive*. Materialien der dritten Deutschen Turkologenkonferenz, Leipzig, 4.-7, Oktober 1994, Wiesbaden: Harrassowitz, p. 47-53., 1998.

Csato, Eva A. , David Nathan, “Multiliteracy, past and present, in the Karaim communities”, Peter K. Austin (ed.), *Language documentation and description 4*. London: HRELP, p. 207-230, 2007.

Csato, Eva A. , David Nathan, *Spoken Karaim*. Multimedia CD-ROM., 2002.

Csato, Eva A. , Lars Johanson, “Zur Silbenharmonie des Nordwest-Karaimischen”, *Acta Orientalia Hungarica* 48, p. 329-337, 1996.

Çağatay, Saadet, “Karayımlar ve Dilleri”, *Türk Lehçeleri Örnekleri II*, DTCFYayımları, s.127-137, Ankara, 1972.

Çağatay, Saadet, “XVII yy’da Ermeni-Kıpçakçasıyla Yazılmış Bir Kronik”, *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, no:279, Ankara

Çengel, H. K., “Aleksandr Garkavets, Urumskiy slovník, Institut sxodoznavstva imijnarodnix vıdnosin “Xarkıvs’kiy kolegium”, Tsenter Evraziys’kix Doslıdjen ‘Deşt-ı Kıpçak’, Almatı 2000, 632 s.” *Tanıtm Yazısı. Bilig Dergisi*. 28: s. 175 – 179, 2004.

Çengel, H. K., “Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi” , *Dil Araştırmaları*. 10: s. 17 – 81, 2012.

Çengel, H. K., “Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesiyle Yazılmış Töre Bitigi ve Bu Eserdeki Töre, Yargı”, *Ачкинази, И.В., Крымчаки. Историко-этнографический очерк*, Симфе-рополь: ДАР, 2000, 192 с.

Багинская, В.И. , *Народные песни и пословицы крымчаков*, Краснодар, 2003, 128 с.

Баранова, В. В. , *Язык и этническая идентичность : урумы и румеи Приазовья*, Москва, 2010, 288 с.

Çengel, H. K. , “Ukrayna’daki Urum Türkleri ve Folkloru” , *Milli Folklor*. 61: s. 38 –67, 2004.

Çulha, Tülay, “Seraya Şapşal’a Göre Karay Türkleri ve Karayca”, *Türk Dilleri Araştırmaları* C. 12, , s. 97-188, İstanbul, 2002.

Çulha, Tülay, “Karaycanın Kısa Sözcükleri Karayca-Türkçe Kısa Sözlük”, *Dil ve Edebiyat Dizisi* 6, İstanbul, 2006.

Çulha, Tülay, *Karaylar ve Karayca*, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli, 2002.

Çulha, Tülay, “Kırım Karaycasının Katık Mecmuası (Metin, Sözlük, Dizin)”, *Türk Dilleri Araştırma Dizisi*: 46, İstanbul, 2010.

Daşkeviç, J. R. , “Armyano-Kıpçaskiy yazık bibliografiya literaturi 1802-1978”, *Rocznik Orientalistyczny*, T.XL, z.2, s. 79-86, 1979.

Daşkeviç, P. , Триярски, Edvard, “Armyano-Kıpçakskiye predbraçniye dogovori iz Lvova (1598-1638)”, *Rocznik Orientalistyczny*, T. XXXIII, z. 2, s. 67-107, 1970.



Daşkeviç, Ya. R. , “Armyano-kıpçakskiy yazık XV-XVII vv, vv. v osveşçenii sovremennikov: ob ispolzovanii ekstralingvistiçeskix dannıx dlya istorii tyurskix

yazıkov” , *Voprosı yazıkoznaniya*, No: 5, 79-92, 1981.

Daşkeviç, Ya. R. , “Armyano-Kıpçakskiy yazık: Etapı istorii” , *Voprosı yazıkoznaniya*, No: 1, 91-107, 1983.

Daşkeviç, Ya. R. , ”Who are Armeno-Kıpchaks?” , *Armenia and Ukraine*, Lvıv-New-York: Edition M. P. Kots’, 357-416, 2001.

Daşkeviç, Ya. R. , and Tryjarski, E., “Drevneyşiy armyano-kıpçakskiy dokumant iz L’vovskix kolleksiı (1583 g.) i izuçenie bilingv predbraçnıx dogovorov l’vovskix armyan” , *Rocznik Orientalistyczny*, T. XXXVII, Z. 2, Warszawa, 33-47, 1975.

Daşkeviç, Ya. R. , and Tryjarski, E., “Pyat’ armyano-kıpçakskix dokumentov iz l’vovskix kolleksiı (1599-1669 gg.)” , *Rocznik Orientalistyczny*, T. XXXIX, Z. 1, Warszawa, 85-132, 1977.

Daşkeviç, Ya. R. , and Tryjarski, E., “Tri armyano-kıpçakskix zapisi L’vovskogo armyanskogo duxovnogo suda 1625 g.” , *Rocznik Orientalistyczny*, T. XLI, Z. 1, Warszawa, 57-84, 1979

Demiral, Osman, *Bulgarların Menşei Tartışmalarında Orta Asya İhtimali*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2006, s. 30.

Deny, J. – Triyarski E. , “Historia du Sage Hikar Dans La Version Armeno-Kiptchak” , *Rocznik Orientalistyczny*, XXVII, 1964, 7-61.

Deny, J. – Triyarski, E. , *La Litterature Armeno-Kiptchak*, Philologiae Turcicae Fundamenta, Wiesbaden 1964.

Deny, J. , Trıyarskiy, Edvard, “Historie du sage Hikar dans la version Armeno-Kiptchak”, *Rocznik Orientalistyczny*, T. XXVII, z. 2. s. 7-61, 1964/a.

Deny, Jean, *L 'armeno-Coman Et Les "Ephemerides" De Kamieniec (1604-1613)*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1975.

Devlet, Nadir, “Kuzey Kafkasya’nın Dünü Bugünü”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Türk Dünyası Özel Sayısı, 16.S, Temmuz – Ağustos, 1997, s.1924.

Doç. Dr. Doğan, İsmail, “Karaçay – Malkar Türkleri”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Türk Dünyası Özel Sayısı, 16.S, Temmuz – Ağustos, 1997, s.2055.

Doerfer, G. , “Literatur zum Armeno-Kiptschakischen” , *Ural-Altische Jahrbücher*, Bd. 40, H. 3-4, 250-252, 1968.

Doğan, İsmail -İlgi Kıvrakdal’ın “Karaim Türkleri” adlı makalesinden alınmıştır. Daha geniş bilgi için bkz. Doğan, İsmail; Kıvrakdal, İlgi (2000),“Karaim Türkleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 20, s.

Doğan, İsmail, “Karaim Türkleri”, *Türkler*, C. XX, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

Doğan, İsmail, “Kırımçak Türkçesiyle İbrani Yazılı Bir Cönk” , *Milli Folklor*, yıl 13, sayı 50, Ankara, Yaz 2001

Doğan, İsmail, “Kırımçaklar” , *Türkler*, C.20, Yeni Türkiye Yayınları, s. 790-795, Ankara, 2002.

Doğan, İsmail, “Karaçay – Malkar Türkleri”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Türk Dünyası Özel Sayısı, 16.S, Temmuz – Ağustos, 1997, s. 2055, s. 1, Ankara.

Doğruer, Semra, *Karay (Karaim) Türklerinin Sözlü Edebiyatı*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.

Dubinski, A. , “Osnovi Karaimskoy Religii”, *Krimskiye Karaimi Proishojdeniye Etnokultura İstoriya*, Simferopol, 2005.

Dubinski, A. , “Polonya Karaylarının Türkiye Türkçesi İle İlişkileri”, *IV. Milletler Arası Türkoloji Kongresi*, İstanbul, 1982.

Dubinski, Aleksander, *Caraimica*, Warszawa, 1994.

Eganian, O. S. , “Ob odnom Armyano-Kıpchakskom grammaticheskom posobii” , *Voprosı Yazıkoznaniya*, no:5, s. 152-154, 1962.

Эмирова, А. А. , “песня о расстреле крымчаков”, голокост і сучасність, 2011, № 2.

Eldarov, Murad, *İslamiyet'in Hazarlar Arasında Yayılması*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2006, s. 3.

Erdal, Marcel, “Relativision In Krymchak” , *Scholarly Depth and Accuracy*, A Festschrift to Lars Johanson Armağanı, haz. Nurettin Demir-Fikret Turan, Grafiker Yay, s. 117-136, Ank, 2002.

Ergönenç Akbaba, Dilek, *Nogay Türkçesi Grameri Ses ve Şekil Bilgisi*, Ankara, 2009.

Филоненко, В.И., “Крымчакские этюды”, *Rocznik Orientalistyczny*, 1972, № 25., С. 5.

Fildnko, V. S., “Atalarsöz' karaimskije poslovicy I pogovorkv-Derselbe: Materialy po izuceniju kariskoj narodnoj poeziji Paslovicy i pogovorki”, *T. Kowalski, KCsA, 2.c*, (1926-32), 1967, s. 369.

Firkaviciute, Karina, “Cypcyhlej Ucma Trochka”, *Lietuva Karajlarnyn Jyrlary*, Vilnius 1997.

Firkoviçyus, Mikolas "Karaims in Lithuania", *Baltic News*, March, Lithuania, 1st-15th, 1994.

Firkoviçyus, Mikolas, "1641-1642'de Bir Karayit'in Türkiye Seyahatnamesi", çev. F. Selçuk, *Vakıflar Dergisi*, S. 3, Ankara, s. 97-106, 1956.

Firkoviçyus, Mikolas, "Karaims of The Crimes And Eastern Europe: Some Questions Of Ethnicity And Identification", *Studia Orientalia*, 2004.

Firkoviçyus, Mikolas, "Karay Türkleri Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi", *Türk Kültürü Araştırmaları*, I, TKAE, Ankara, s. 170-179, 1964.

Firkoviçyus, Mikolas, "On the Language Varieties of Karaims in the Crimea", *Studia Orientalia* 95, ss.109- 130, 2003.

Firkoviçyus, Mikolas, "Position Of Karaim Among The Turkic Languages", *Studia Orientalia* 95, ss.131-153, 2003.

Firkoviçyus, Mikolas, "Reading Loose Sheets of Paper Found Among The Pages of Crimean Karaim Mejumas", *Mediterranean Language Review* 16, ss.145-165, 2005.

Firkoviçyus, Mikolas, "Yeni Yayınlanan Karay Dua Kitapları", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 1, s. 262-271, Bahar 1996.

Firkoviçyus, Mikolas, *Karaim Accounting in the Crimea*, Karaj Kiunlari, Wroclaw, Bitik, 2004.

Firkoviçyus, Mikolas, "Kırım Karay Türklerinin Halk Edebiyatı", *Caraimica*, Warszawa: Prace Karaimoznawcze, ss. 231- 234, 1994.

Firkoviçyus, Mikolas, Firkaviciute, Karina, Maskevic, Vladimiras, *Karaj Kalendary*, Maketavo, 2001.

Firkoviçyus, Mikolas, *Karay Koltxaları*, Vilnius, 1993.

- Firkoviçyus, Mikolas, *Karay Yurları*, Vilnius, 1989.
- Firkoviçyus, Mikolas, *Mien Karajce Urianiam*, Vilnius, 1996.
- Foy, Karl, *Karaimsch-türkische sprachproben aus kalic in Galizien*, MSOS, C. 1., 1898.
- Garkavets A.N., Sapargaliyev G., *Töre Bitiği, Kıpçaksko- Polskaya Versiya Armyanskogo Sudebnika i Armyano-Kıpçakskiy Protsessualniy Kodeks, Lvov, Kamenets-Podolskiy, 1519-1594*, Almatı, “Deşt-i Kıpçak”, “Baur”, 2003.
- Garkavets Aleksandr, *Kıpçakskiye Yazıki*, Alma-Ata, 1987; *Turkskiye Yazıke na Ukraine*, Kiev 1988.
- Garkavets, A. N., Hurşudyan, E., *Armenian-Qypchaq Psalter written by deacon Lussig from Lviv*, Deşt – i Kıpçak, Almatı, 2001.
- Garkavets, A. N. , *Kıpçakskie Yazıki: Kumanskiy i Armyano-Kıpçakskiy*, Nauka, Almatı, 1987.
- Garkavets, A. N. , *Konvergentsiya Armyano-Kıpçakskogo Yazıka k Slavyanskim v XVI-XVII vv*, Naukova Dumka, Kiev, 1979.
- Garkavets, A. N. , *Urumi Nadazov'ya, Istoriya, Mova, Kazki, Pisni, Zagadki, Prisliv'ya, Prikazki, Pisemni Pam'yatki*, UKT, Almatı, 1999.
- Garkavets, A. N. , *Urumskiy Slovník*, Baur, Almatı, 2000.
- Garkavets, A. N. , *Virmeno-Kıpçakskiy Rukopisi v Ukraine*, Kiev 1993.
- Garkavets, Aleksandır, *Kırımlı Urumlar Kader Kısmetine Bir Nazar*, XI. Türk Tarih Kongresi 5-9 Eylül 1990 Ankara, Alma-Ata 1990 (Ayrıbasım)
- Garkavets, Aleksandr, *Kıpçakskoye Pismennoye Naslediye I*, Almatı 2002.

Gideleyeviç, Ya. , “Futlar Dl̄ya Torı Tik iz Sinagogu Kırımçakskoy Obını v Karasubazare”, *zvestiya Tavriçeskoj Uçenoy Arhivnoy Komissii*, no: 53, 1916.

Gökçe, Faruk, *Karay Türkçesinin Fonetigi*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2000.

Gömeç, Saadettin, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, Ankara, 2006, s.394.

Guseynov, G., *Drevnerusskoe Vliyanie Na Armyano-Kıpçakskiy Yazık V Kontekste İstorii Vzaimootnoşeniy Russkogo Yazık S Tyurk-Skimi*, Vestnik, 2010.

Güllüdağ, Nesrin, *Kırımçak Türkçesi Grameri*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2014.

Güllüdağ, Nesrin, “Nogay Türkleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, 20. Cilt, 2002, s.559.

Gülsevin, Selma, “Karay Türkçesinde Oğuzca Unsurlar”, *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları*, Volume 2/2 Spring, s. 300-306, Ankara, 2007.

Güner, Fulya, *Gürcü-Abhaz Çatışması ve Türkiye'ye Yönelik Yansımaları*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir, 2010, s. 20.

Güner, Kamil, “Urumlar Acaba Unutulmuş Bir Kabilemiz mi?” *Yesevi*, Yıl: 2. Sayı: 16 Nisan 1995, s. 12-13.

Güngör, Harun, “Kırımçaklar, Kırım'ın Musevi Tatarları”, *Türk Dünyası Tarihi Dergisi*, S.82, s. 13-22, Ankara, Ekim 1993.

Hacili, A. , “Urumlar: tarix va folklore” / A. Hacili. — Baki: Mutarcim, 104 s. 2014.

Hewitt, George, “Çeçenler ve Komşuları”, Çev: Ali İhsan Aksamaz, *Kafkasya Yazıları*, Sayı:2, 1997.

Йансен, С. *Последний из крымчаков // Крымское время*, 2003, 19 февр, От киммерийцев до крымчаков (народы Крыма с древнейших времён до конца 18 века), Симферополь: Таврия, Плюс, 2004, 208 с.

I. Ponomaryova, “The Greeks of Mariupol: the Urums and the Roomies”, *III. Uluslararası Ukrayna’da Türkçe Konuşan Halklar Sempozyumu*, 2012, p. 94-98.

I. Ponomaryova, “The Azov Urums”, *Ethnography Black Sea*, Mariupol, 2011, 48 p.

Iala, Ianbay and Erdal Marcel, “Krimchak book of Miracles and Wonders”, *Mediterranean language review*, 2000, # 12 – с. 41-141.

Iala, Ianbay and Erdal, Marcel, “The Krimchak translation of Targum Šeni of the Book of the Ruth” , *Mediterranean language review*, 2000, # 12 – с. 1-15

Jankowski, Henryk, *Karaim Accounting in the Crimea, Karaj Kiunlari* , Bitik, Wroclaw, 2004.

Kalafat, Yaşar, "Karay Türkleri", *Türksoy*, S. 8, s. 23-27, Ankara, Ocak 2003.

Кая, И. С. , “Крымчаки. Автограф. Керчь”, Державний архів Автономної Республіки Крим (да арк), ф. Р–4967, оп. 1, спр. 209, 1936.

Kalafat, Yaşar, “Karaizm”, *Tarih ve Medeniyet Dergisi*, Nisan, Ankara, 1999.

Kalafat, Yaşar, “Karay Türkleri”, *Türk Dünyası Kültür Dergisi*, S. 162, Ankara, Haziran 2000.

Kalaycı, Ünal, “Gürcistan’ın Tsalka (Parmaksız) Rayonunda Yaşayan Urum Türklerinin Dil Ürünlerinden Örnekler”, *Karadeniz Dergisi*, Yıl:1, S.1, s. 143-161, 2008.

Kalaycı, Ünal, *Tsalka (Parmaksız) Urumları Ağzı*, Gürcistan, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, Haziran 2008.

- Kappa, A., *Sredi Krimçakov*, Knijki Jurnala ‘Voshod’, Avgust 1904.
- Karaşemsi, Reşit Saffet, *Hazar Türkleri*, İstanbul, 1934.
- Karatay, Osman, “İran ile Turan Hayali Milletler Çağında Avrasya ve Ortadoğu”, *Karam Araştırma ve Yayıncılık*, 2003, Ankara, s. 82.
- Kaya, İ.S., “Po Povodu Odnoy Krimçakskoy Rukopisi”, *İzv. Tvriç. Obş. Ark.i Etnografi*, C.1 , s. 347-367, Simperfol,1927.
- Kazan, Özlem, *Litvanya Karaylarına Ait Dini Metinler (Giriş, Gramer, Transkripsiyonlu Metin, Çeviri, Dizin)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2002.
- Kefeli, A. , *Kırımdaki Karayların Masalları*, Kiev, 2002.
- Kıvrakdal, İlgi, *Çıpçıtley Uçma Trohka "Lietuva Karaylarının Yırları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000.
- Kocaoğlu, Timur, *Karay*, The Trakai Dialect, Muenchen, 2006.
- Kokizov, J. D. , *Karaimskū Kalendar': na 2200 let s 4001 po 6200 god po Karaimskomu Letoiscisleniju, ili s 241 po 2400 god po Rozhdestvo Khristovo*, St. Petersburg, 1912, 88 p.
- Kowalski, Tadeusz, “Karaimische Texteim Dialekt von Troki, Prace Kaomisji Orientalistyczney”, *PAU*, Nr: II, Krakow, XII, 1929.
- Kowalski, Tadeusz, “Karaimische Texte im Dialekt von Troki”, *Académie Polonaise des Sciences et des Lettres*, Krakow, 1929, 302 p.
- Kutalmış, M. , “On The Armeno – Kıpçak”, *Karadeniz Araştırmaları*. 2: s. 35 – 42, 2004.



Kuzgun, Şaban, *Hazar ve Karay Türkleri, Türklerde Yahudilik ve Doğu Avrupa Yahudilerinin Menşei Meselesi*, SeDa Selçuklu Yayınları, Ankara, 1985.

Lebedeva, Y. İ., *Retsepti Karaimskoy Kuhni*, Simferepol, 1992.

Levi, B., *Russko-Karaimskogo Slovar*, (Urus-Karay Sözlük), Odessa, 1996.

Levi, R.A. Trevgoda, T. İ. Purim, L. M. Sekreti *Krimçakskoy Kuxni*, Tavriya, 2004.

Lewicki, M. , and Kohnowa, R., “Le version turque-kiptchak du Code des lois des Armeniens polonais d’apres le m. No 1916 de la Bibliotheque Ossolineum” , *Rocznik Orientalistyczny*, T. XXI, Wiesbaden, 153-300, 1957.

Lombrozo, Victor, *Krymchaks People Born In Crimea*, Simferepol, July 2006.

Ломброзо, В. , Реби, Д., “ашик кариб” , “Крымчаки, Симферополь” , 2001 с. 41-132.

Ломброзо, В. , Реби, Д., “ашик кариб”, Крымчаки, Симферополь, 2001 – с. 133-137.

*Lvovskih kolleksiy (1583) “i izuçiniye bilingov predvlasnih dogovorov lvovskih armyan”*, *Rocznik Orientalistyczny*, T. XXXVII, z. 1, s. 33-47, 1975.

Malecki, P. A. , *Das Vorwort ist Karaimisch Geschrieben*, Wilno, 1890.

Mardkovicz, A. , *Karay Sez Bitigi*, Lutsk, 1933.

Mazinov, A. S. , “Krimskotatarskiy i Urumskiy Yaziki v Svete Arealnih Protqessov İzmeneniya” , *repository.crimea.edu.*, 2011.

Медведева, Л. Я. , *о коллекции караимских и крымчакских рукописей в ло института востоковедения ан сср*, советская тюркология, 1988, № 6.

Moroz, G. A. , *Ukrainsko Gretski Razmovnik (UKR., Rumeysk., Urum, Moviy)*  
Uporyat: Donetsk, 1993.

Мусаев, К. М. , *Заметки о языке крымских караимов // Вопросы диалектологии тюркских языков*, Т. IV, Баку, 1966.

Muratov, S. N. , “Materialı po govoram tyurkoyazıçnıx grekov (Urumov) Donetskoj Oblasti USSR” , *Yazıkoznanie, Kratkoe Soobşeniya Instituta Narodov Azii*, No: 72, Moskva, 178-191, 1963.

Muratov, S. N. , ‘Urumskiy yazık’, *Yazıki mira tyurkskie yazıki, ‘Kırgızstan’*  
, Bışkek: *İzdatel’skiy Dom*, 450-455, 1997.

Musayev, K. M, *Grammatika Karayımskgo Yazıka*, Moskva, 1964.

Nemoy, Leon, “Karaites”, *Encyclopedia of İslam*, p. 600–607, 1975.

Nemoy, Leon, *Karaite Anthology, Excerpts from the Early Literature*,  
London: Yale University Press, 1952.

Novruza, Gülreyhan, *Dağıstan Derbent Bölgesi Terekeme Türklerinin Dini Hayatı*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2005, s. 6.

Onuk, Taciser, “Kırım Karay Türklerinde El Sanatları”, *VI. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Seksiyon Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yay., s.183-189, Ankara, 2002.

Öner, Mustafa, “Karay Türkçesinde Eski Unsurlar”, *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı*, İzmir, 26-29 Eylül 2000.

Özsoy, Sumru, “Bir Dilin Kayıtlarda Yaşaması Ubıhçanın Yaşam Öyküsü, Yok Olma Tehlikesi Altındaki Diller ve Adıge-Abhaz Dillerinin Konumu” , *Kafkas Dernekleri Federasyonu Konferans Kitapçığı*, Ankara, 2006, s. 41.

Öztürk, Abdulkadir, “Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinin Yayılma Alanları” , *Gazi Türkiyat Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Basımevi, Ankara, S. 8, s. 323-334, 2011.

Öztürk, Abdulkadir, “Ermeni Kıpçakçasıyla Yazılmış Tarihî Bir Belge: Kamanets Vakayinamesi”, *III. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi 2010 Bildiriler*, İstanbul Kültür Üniversitesi, İstanbul, C. 1, s. 279-288, 2011.

Öztürk, Abdulkadir, “Karay Leksikolojisi Üzerine”, *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literatur*, S. 2. , s. 127-132, 2015.

Öztürk, Abdulkadir, “Karay Yazı Dili”, *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literatur*, S. 1. , s. 61-70, 2015.

Öztürk, Abdulkadir, “Karaycadaki Alıntı Kelimeler”, *Gazi Türkiyat Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Basımevi, Ankara, Bahar 2015, S. 16, s. 143-164, 2015.

Öztürk, Abdulkadir, “Karaycanın Yayılma Alanları ve Günümüzdeki Durumu”, *4. Uluslararası Dil ve Edebiyat Konferansı*, Hëna E Plotë Bedër University, Tiran-Arnautluk, 28-29 Ekim 2015.

Öztürk, Abdulkadir, “Leksikoloji Çalışmalarında Karaycanın Yeri” (yayımlanmamış bildiri), *VI. Uluslararası Genç Türkologlar Sempozyumu*, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Bişkek-KIRGIZISTAN, 24-26 Nisan 2014.

Öztürk, Abdulkadir, “Türk Dilinin Kaybolmaya Yüz Tutmuş Bir Lehçesi: Karay Türkçesi” (yayımlanmamış bildiri), *Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi, 19-22 Kasım 2013.

Öztürk, Abdulkadir, *Ermeni Kıpçakçasıyla Yazılmış Kamanets Vakayinamesi Çeviri Metin-Gramer-Sözlük*, basılmamış yüksek lisans tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.

Öztürk, Abdulkadir, *Karay Türkçesinin Tarihi ve Çağdaş Kıpçak Türkçesiyle Karşılaştırmalı Söz Varlığı-Fiil*, basılmamış doktora tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

Öztürk, Mehmet, *Azerbaycan Karaim Cemaati Üzerine Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996.

Palkanov, A. , Aliyev, F. M., *Folklor Kırımskih Karaimov*, Simferopol, 2004.

Palkanov, A. , *Kırım Karayları, (Karaylar-Kırım'ın Yerli Küçük Halkı)*, Paris, 1995.

Palkanov, A. , *Kırım Karayların Atalar Sozu*, Bahçesaray, 1995.

Palkanov, A. , *Kırımskiye Karaimi*, Moskova, 1971.

Pekacar, Çetin, “Kavimler Kapısı Dağıstan’dan İzlenimler”, *Türk Kültürü Dergisi*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Sayı 432, Yıl: XXXVII, Nisan 1999, s. 212.

Pekacar, Çetin, “Kumuk Türkleri”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Türk Dünyası Özel Sayısı, 16.S, Temmuz – Ağustos, 1997, s.2062.

Perelman, F. A. , *Po Pavodu Adnoy Kırımçakskoy Rukopisi*, Voshod 1902.

Podolsky, B., “Notes on the Urum language” , *Mediterranean Language Review* 2: 99-112, 1986.

Polinsky, Maria S. , “The Krymchaks: history and texts”, *Ural-Altai Yearbook* - 1991. - № 63 – c. 137.

Polkanov, Y. U. A. , *Karaim-The Crimean Karaites-Turks*, Simferopol, 1997.

Pritsak, O., “Armenisch-Kiptschakisch” , *Philologiae Turcicae Fundamenta*, T. I, Wiesbaden, 81-85, 1959.

Pritsak, Omelian, “Das Karaimische”, *Philologia Turcicae Fundamenta* I, s. 318-340, Wiesbaden, **1959**.

Pulat, Gündüz, *David Bijnin Maxtav Cozmaxları Adlı Eserine Göre Karaim Türkçesi Grameri*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2001.

Rebi, D. İ. - Açkınazı, B. M., “Kırımçakskiy yazık Yazıki mira Tyurkskie yazıki”, *Bişkek: Izdatel'skiy Dom "Kırgızstan*, 309-319, 1997.

Rebi, D. İ. “Lombrozo”, *V. M. Kırımçaxlar*, Simperefol, 2000.

Rebi, D. İ. “Kırımçaksko”, *Russkiy Slovar*, Simperefol, 2004.

Rebi, D. İ. *Kırımçax Tılı*, Simperefol, 1993.

Ries, Veronika, Skopeteas, Stavros, Turan, Emrah, and Nahrman, Kristin, *Discovering the prehistory of multilingual situations in the lexicon: An empirical study on the Caucasian Urum vocabulary*, Linguistic Online, 2013.

Saraç, M. S., *Karaimская Народная Энциклопедия*, том 2, Paris 1996, том 4 Moskva 1998, том 6 Moskva, 2000.

Sarıbaş, Mehmet Arif, Firkovičius, M., 1996, *Mien Karayçe Uriniam*, Basılmamış Bitirme Çalışması, K.T.Ü., 1999.

Schur, Nathan, “Karaims of Poland”, *The Karaite Encyclopedia*, Frankfurt, 1995.

Schüler, Martina, “Einfluss von Belebtheit und Quantifikation auf die nominale Pluralmarkierung in Urum”, *Studien zur Allgemeinen Sprachwissenschaft* 3, 1-13, 2013.

Schütz, E. , “Armeno-Kipchak Texts From Lvov (A. D. 1618)” , *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* XV, 291-309, 1962.

Schütz, E., “On the transcription of Armeno-Kipchak” , *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* XII, 139-161, 1961.

Sella-Mazi, Eleni and Moisi, Violeta, Sociolinguistic study on the areas of use of Urum and the attitude of the speakers towards the language [in Greek], (Working papers of the Urum documentation project), Bielefeld: University of Bielefeld (online available at <http://urum.lili.uni-bielefeld.de/>), 2011.

Skopeteas, Stavros, Moisi, Violeta, Sella-Mazi, Eleni, Yordanoglu, Efy, Urum Basic Lexicon (Working papers of the Urum documentation project), Bielefeld: University of Bielefeld (online available at <http://urum.lili.uni-bielefeld.de/>), 2011.

Starikov, Simeon, “Kırım Karaimleri Hakkında”, *Kalgay Dergisi*, S.14, Bursa, 1999.

Stolz, Thomas, “Karaim, Minor languages of Europe”. [Bochum-Essener Beiträge zur Sprachwandelforschung 30], *Brockmeyer*, s. 1-24, Bochum, 2002.

Şapşal, Sereya, “Kırım Karai Türkleri”, *Türk Yılı*, C.I, s. 576–615. Ankara, 1928.

Şencan, Yusuf Cem, *İslamiyet Öncesi Türk Devlet Geleneği*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Malatya, 2007, s. 62.

Şişman, Simon, “İstanbul Karayları”, *İstanbul Enstitü Dergisi*, C. 3, s. 97–102. İstanbul, 1957.

Tavkul, Ufuk, “Adige(Çerkes) Dilinde Bulgar Türkçesi Alıntı Sözcükler Üzerine”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 4-Sayı 2, Ankara, Haziran 2007, s. 105.

Tavkul, Ufuk, Kaf Dağı’ndan Bir Masal Ülkesi: *Karaçay-Malkar*, <http://www.turansam.org>

Tavkul, Ufuk, *Kafkasya Gerçeği*, Selenge Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2009, s.11.

Tavkul, Ufuk, “Kafkasya İçin Türkiyat Araştırmalarının Önemi”, *I. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 25-26 Mayıs 2006, s. 187-202.

Tavkul, Ufuk, “Kafkasya ve Çevresindeki Türk Toplulukları”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 20, Ankara, 2002, s.500.

Tavkul, Ufuk, “Kumuk Türkleri Tarihleri Sosyal Yapıları ve Dilleri Üzerine Bir İnceleme”, *Kırım Dergisi*, 13 (50) , 2005, s. 29-39.

Tavkul, Ufuk, “Tarihi ve Etnik Yapısıyla Kafkasya”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Türk Dünyası Özel Sayısı, 16.S, Temmuz – Ağustos, 1997, s.1895.

Tavkul, Ufuk, “Tarihi ve Etnik Yapısıyla Kafkasya”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Türk Dünyası Özel Sayısı, 16.S, Temmuz – Ağustos, 1997, s.1912.

Tenişev, E. R., “Govor Urumov sela praskovmevki” *Sovetskaya tyurkologiya*, No: 1, Bakü, 92-96, 1973.

Tenişev, Edgem Rahimoviç, “Письменный язык крымчаков”, *Мappa Myndi*. Збірник наукових праць на пошану Ярослава Дашкевича з нагоди його 70-річчя, Львів-Київ-Нью-Йорк, 1996, с. 671-673.

Timurtaş, F. Kadri, “Karaylar ve Folkloru”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, Faruk Kadri Timurtaş Armağanı, Ankara, 1983.

Tombuloğlu, Tuba, *Kafkasya'nın Etnik ve Kültürel Yapısı'nın Oluşumunda Türklerin Rolü*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü Anabilim Dalı, Ankara, 2003, s.3.

Topçu, Murat, *Karaçay-Çerkes (Özerk) Cumhuriyeti'nin Demografik Yapısı*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dünyası Coğrafyası Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s. 3-4.

Trijarskiy, Edward, *Ermeni-Kıpçakçası Sözlüklerinde Türk Dilbilgisi terimleri*, Ö. Asım Aksoy Armağanı, TDK Yay., Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, s. 237-240, 1978.

Trijarskiy, Edward, *Arabic and Persian Loan Words in Armeno-Kipchak*, H.Eren Armağanı, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, s. 301-326, 2000.

Trijarskiy, Edward, “Armyano-Kıpçakskiye denejniye dokumentı iz Lvova (konets XVI veka- 1657 yıl)”, *Rocznik Orientalistyczny*, T. XL, z. 1, s. 49-69, 1978.

Trijarskiy, Edward, “Armyano-Kıpçakskiye dolgoviye obyazatelstva iz Edirne (1609) i Lvova (1615)”, *Rocznik Orientalistyczny*, T. XXXVII, z. 1, s. 47-58, 1974.

Trijarskiy, Edward, “Armyano-Kıpçakskiye zaveşçaniye iz Lvova 1617 goda i sovremenniy yemu polskiy perevod”, *Rocznik Orientalistyczny*, T. XXXVI, z. 2, s. 119-131, 1974.

Trijarskiy, Edward, “Armyano-Kıpçakskiy yazık XV-XVII vv. Vosveşçenii sovremennikov: (Ob ispolzovanii ekstralingvisticheskikh dannih dlya istorii türkskih yazıkov)”, *Voprosı Yazıkoznaniya*, no:5, s. 79-92, 1981.

Trijarskiy, Edward, “Armyano-Kıpçakskiy yazık: Etapı istorii”, *Voprosı Yazıkoznaniya*, no:1, s. 91-107, 1983.

Trijarskiy, Edward, “Drevneyskiy Armyano-Kıpçakskiy dokument iz Lvovskih kolleksiy (1599-1699)”, *Rocznik Orientalistyczny*, T. XXXIX, z. 1, s. 85-132, 1977.

Trijarskiy, Edward, “Fragment of The Apochryphal Psalm 151 in its Armeno-Kipchak Version”, *Journal of Semitic Studies XXVIII*, 1983, 297-302

Trijarskiy, Edward, “New Armyano-Kıpçak Lexical Material from the Matenadaran Collection”, *Rocznik Orientalistyczny*, T. XLV, z. 2, s. 35-48, 1987.



Trijarskiy, Edward, “Pyat Armyano-Kıpçakskih dokumentov iz Lvovskih kolleksiy (1599-1699)”, *Rocznik Orientalistyczny*, T. XXXIX, z. 1, s. 85-132, 1977.

Trijarskiy, Edward, “Religious Terminology in Armeno-Kıpçhak”, *Rocznik Orientalistyczny*, s. 59-109, 1987.

Trijarskiy, Edward, “Tri Armyano-Kıpçakskiye zapisi Lvovskogo Armyanskogo duhovnogo suda 1625 goda”, *Rocznik Orientalistyczny*, T. XLI, z. 1, s. 57-75, 1979.

Trijarskiy, Edward, *Das Gemeinsame Kiptchakische Substrat des Krimtatarischen und Des Armeno-Kiptschakischen*, Printed in Belgium, 1992.

Trijarskiy, Edward, *Kıpçakskoye Pismennoye Naslediye II. Pamyatniki Duhovnoy Kulturi Karaimov, Kumanov-Polovtsev i Armyano-Kıpçakov*, Almatı, Kasean / Baur, 2007.

Tryjarski, Edward, *Dictionnaire Arméno-Kiptchak, d'après trois manuscrits des collections Viennoises*, Tome I, Fascicule I-IV, Warszawa: Panstwowe wydawnictwo naukowe, 1968.

Türk ansiklopedisi “*Urumlar*”, Ankara, 1984, Cilt XXXIII.

Türk Ansiklopedisi, “*Karay Türkleri*”, C. 21, MEB.Yay., İstanbul 1984.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, “*Karay Türkleri*”, C. 5, Dergah Yayınları, İstanbul, 1982.

*Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyum Bildirileri Kitabı*, Hacettepe Üniversitesi, Ankara. s. 611 – 616, 2013.

Uyanık, O., “Urum Türkçesinin Türk Dili Sınıflandırmalarındaki Yeri”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 27: s. 45 – 56, 2010.

Uyanık, O., *Urum Türkçesi*, Çizgi Kitabevi. Konya, 2012.

Üstün, Hulusi, *Kuzey Kafkas Halklarının Etnolojik Analizi, Kafkasya Dersleri, İstanbul Bilgi Üniversitesi Göç Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi ve Kafkasya İşbirliği Platformu*, 26 Mart 2005.

Verhoeven, Elisabeth, Violeta Moisiği & Efy Yordanoglu, *Sentences: Urum basic structures*, (Working papers of the Urum documentation project). Bremen: University of Bremen (online available at <http://urum.lili.uni-bielefeld.de/>), 2011.

Verhoeven, Elisabeth, *Vowel harmony and noun inflection in Caucasian Urum*, Manuscript of the Urum documentation project, University of Bremen, 2011.

Янбай, Я. С., *Туркская литература крымчаков // Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии*, Вып. VII. – Керчь, 2000.

Yegenyan, O. C., *Ob Adnom Armiyano-Kıřçakskom Grammetičeskom Pasobii*, Vaprosı Yazikoznaniya V, 1962

Yeni Türk Ansiklopedisi, “*Karaim Türkleri*”, C. 5, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1985.

Yıldırım, Habip, *Kafkasya’da Etnik Çatışmalar ve Türkiye Açısından Bölgenin Önemi*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Temmuz 2007, Sakarya, s.63-64.

Yıldız, Hüseyin, “Karay Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Arasındaki Yalancı Eş Değer Kelimeler”, *Gazi Türkiyat*, S. 5, s. 611-659, Ankara, Güz, 2009.

Yuzvyak, İ., *Urumca Din Terminolojisinin Oluşmu ve İşlevsel Özellikleri*, 4. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyum Bildirileri Kitabı, Hacettepe Üniversitesi, Ankara. s. 611 – 616, 2013.

Yüksel, Hasan Avni, “Karaim Çalışmaları”, *Türk Kültürü*, S. 443, s. 188-192, Ankara, 200.

Zajaczkowski, A. , Suffiksy imienne i czasownikowe w języku zachodniokaraïmskim (Batı Karaim dilinde isim ve fiil ekleri), *WZKM*, 42. c, 1935, 161. p.

Zajaczkowski, Ananiasz, “Karaim Edebiyatı”, *Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi*, C. 5, S. 13-20, Ankara, 1996.

Zajaczkowski, Ananiasz, *Tatarska-Karaïmskie Piosenki Ludowe z Kyrrmu*, R.O., tom: XIV, 1939.

Zajaczkowski, Ananiasz, *Karaïms in Poland*, Warszaw, 1961.

Zajaczkowski, Włodzimierz, *Karaïmisch- Tschuwasc Hische Parallelen*, R. R. Arat için Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Seri.1, S. A-2, Ankara, 1966.

Zajaczkowski, Włodzimierz, Karaites, *Encyclopedia of İslam*, C.V. , s. 608-609, 1975.

Zajaczkowski, Włodzimierz, *Karaylar ve Onların Folkloru*, TKAE Yay. , Seri. XVII-XXI, Ankara, 1979–1983.

Zajaczkowski, Włodzimierz, *Arabischen und Neupersischen Lehnwörter im Karaïmischen*, F.O.III, Krakow, 1962.

Zajaczkowski, Włodzimierz, *Z Poezji Ludowej Tatarska-Karaïmskiej na Krymie*, R. O. , tom: XXIV, Warszawa, 1961.

Zajonckovskis, Michail, *Karajlar Javanlychta (Karaim on Military Service)*, Vilnius: Letuvos Nacionalinis Muziejus, 2000.